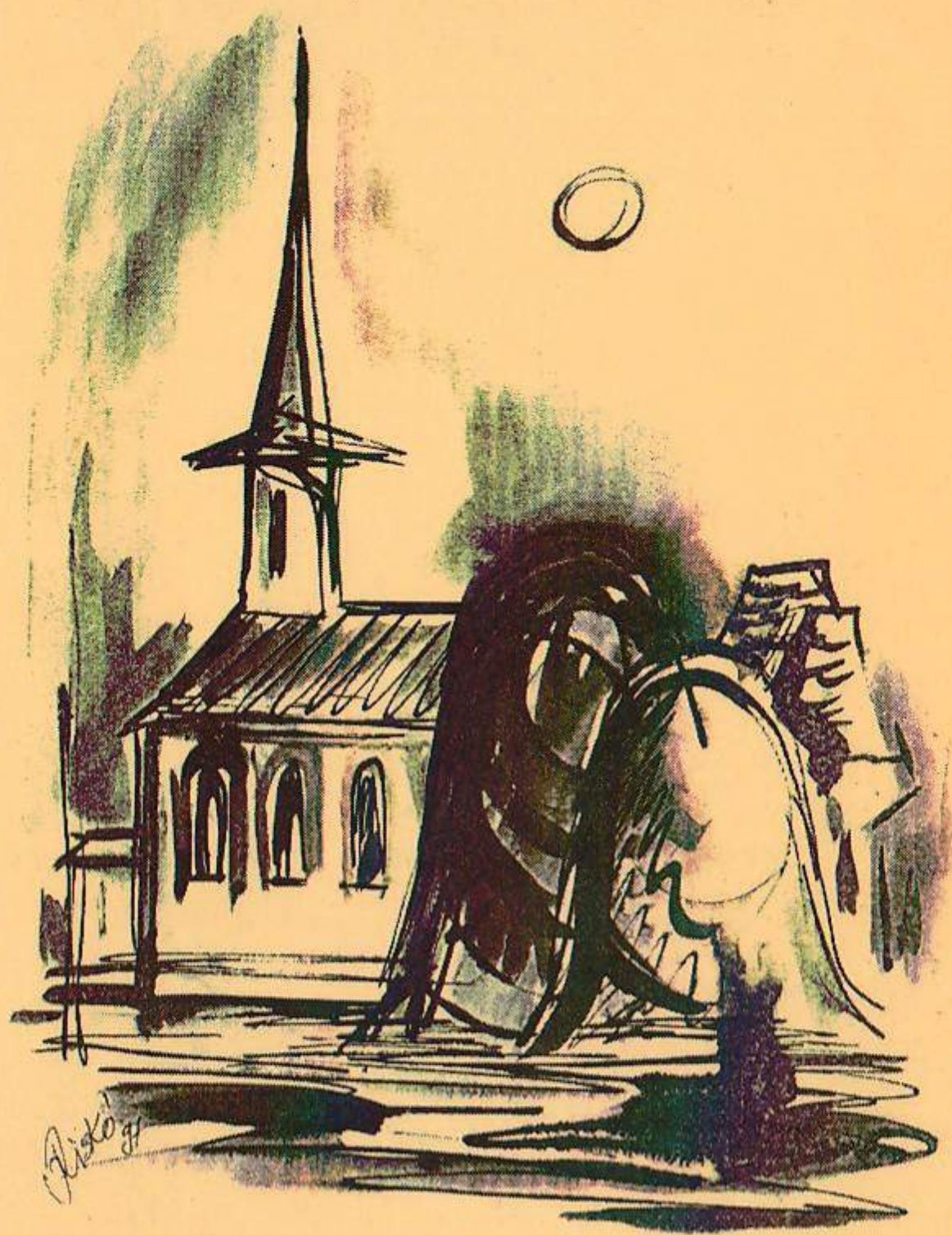


# Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette:

Beregszászi Anikó és Csernicskó István





Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola

# Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette:

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

Szerkesztette:

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

PoliPrint

Ungvár - 2004

# Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette:

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

PoliPrint

Ungvár – 2004



# Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette:

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

A kötet megjelenését az Arany János Közalapítvány támogatta

© A szerzők

A borító Riskó György grafikájának felhasználásával készült

Tördelés: Fábián Zoltán

Наукові статті про закарпатські варіанти угорської мови

Редактори: Аніко Берегсасі та Степан Черничко

Закарпатський угорський педагогічний інститут

© Автори

ISBN: 966-7966-20-8

СП "ПоліПрінт"

м. Ужгород, вул. Тургенева, 2.

Зам. 143. Тир. 300.

# Tartalom

**Előszó** ..... 7

## A nyelvészet műhelyeiből

Kótyuk István: Az ige ragozásrendszere az ungi nyelvjárásban ..... 11

Mizser Lajos: Bene község családnevei ..... 20

Csernicskó István: Kisebbségi anyanyelv és identitás ..... 27

Beregszászi Anikó: A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól 36

Márku Anita: Kölcsönszók használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében ..... 44

## Nyelvi tervezés, nyelvpolitika és oktatás

Orosz Ildikó: Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás a kárpátaljai magyar szórványban ..... 55

Beregszászi Anikó: Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról ..... 77

Karmacsi Zoltán: A magyar nyelv használatának lehetőségei

Beregszászban és Tiszaújlakon ..... 97

Csernicskó István: A magyar nemzeti nyelvstratégiáról, mulasztásainkról, feladatainkról és vágyainkról ..... 106

## A nyelvhasználat társadalmi környezete

Molnár József: Kárpátalja lakosságának nyelvi összetétele a 2001-es ukrajnai népszámlálás adatai alapján ..... 119

Hires Kornélia: Adalékok azonosságtudatunk néhány kérdésének ..... 131

Beregszászi Anikó – Riskó Éva: Anyanyelv kisebbségben: a kultusz tárgya vagy önmagát igazoló struktúra? ..... 143



## Előszó

A Kárpátalján élő magyarok nyelvéről, nyelvhasználatáról sokáig nagyon keveset tudott a nemzetközi és a magyar nyelvésztaársadalom. Ennek számos, egymással összefüggő oka van.

Az információhiányt elsősorban a történelmi és politikai, valamint a velük szoros kapcsolatban álló egyéb tényezőkkel magyarázhatjuk. Az Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék megcsonkított területének jelentős részén a huszadik század elején létrejött földrajzi és közigazgatási egységen belül (azaz a mai Kárpátalján) élő magyar lakosság sokáig nem volt olyan helyzetben, hogy kialakítsa azokat az intézményi kereteket, amelyek elengedhetetlenül szükségesek a szervezett kutatások megindításához. Az első világháborút követő gyors államfordulatok (a régió előbb Csehszlovákiához, majd rövid időre ismét Magyarországhoz került vissza, 1944-ben pedig a Szovjetunió része lett; 1991 óta a független Ukrajna legnyugatibb megyéje) közepette lehetőség sem igen volt arra, hogy bárki beható kutatómunkát végezzen. A szovjet korszak első évtizedeiben kollektíve bűnös népként kezelt magyarok nyelvének, nyelvi helyzetének alapos vizsgálata tulajdonképpen fel sem merülhetett. Helyi kutatóműhelyek nem voltak, Magyarország pedig hivatalosan nem vehetett tudomást a szomszédos országok elcsatolt területein élő magyar milliókról, így a kutatásokra is csak korlátozottan nyílt lehetőség. Jellemző, hogy a magyar dialektológia eddigi egyik legnagyobb vállalkozásának, A magyar nyelvjárások atlaszának mindössze négy kárpátaljai kutatópontja lehetett.

A régióban először az Ungvári Állami (ma már Nemzeti) Egyetemen 1963-ban létrejött, 1965-ben önállósult Magyar Filológiai Tanszéken alakulhatott ki olyan kutatói gárda, amely céljával tűzhette ki a helyi magyar nyelvhasználat tudományos vizsgálatát. Az egyetemi tanszék létrejötte sem tárgított azonban a politikai korlátokon, így a kényes kérdéseket (például a nyelvi emberi jogok problémája, a nyelvet használó közösség helyzete, az erőszakos oroszosítás ügye stb.) továbbra sem lehetett érinteni.

Összességében véve megállapíthatjuk: annak ellenére, hogy a magyar-keleti szláv nyelvi érintkezések vizsgálatának nagy hagyományai vannak a magyar nyelvészetben és hogy kárpátaljai és magyarországi kutatók tollából számos publikáció érinti a helyi magyar nyelvhasználat kérdéseit, a rendszerváltást megelőzően jórészt csak a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv kölcsönzéseit, illetve a helyi szláv dialektusok



Az Arany János Közalapítvány támogatásával megjelenő kötet szerzői valamennyien a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola munkatársai, kutatói, oktatói. Külön örömmel jegyezzük meg, hogy közülük négyen (Hires Kornélia, Márku Anita, Karmacs Zoltán és Riskó Éva) már főiskolánk végzősei, ebben az intézményben ismerkedtek meg a tudományos kutatómunka alapjaival, és a főiskola kutatóintézetének tanársegédei, fiatal kutatói.

## A szerkesztők



# Az ige ragozásrendszere az ungi nyelvjárásban

Kótyuk István

A ragozástan értékű igealakokat az ungi nyelvjárás alapjában ugyanazokkal a toldalékokkal — jelekkel és személyragokkal — szerkeszti, mint a köznyelv, hiszen az igejelek és -ragok nyelvünkben igen ősi alakulások (Bárczi–Benkő–Berrár 1967: 415). Az egyes ragok és ragváltatok megterheltségét és kapcsolódásmódját illetően azonban itt a köznyelvhez képest lényeges szabályszerű eltéréseket találunk, amelyek egy sajátos, következetes igeragozási rendszert eredményeznek.

## I. Az alanyi igeragozás

Az igeik alanyi ragozása egységes, nem különböztet meg iktelen és ikes változatot. Az ikes igeik csak a kijelentő mód jelen idejének egyes számú 3. személyében és részben a felszólító mód 3. személyében ikesek. A személyraghasználatot az egyes szám 2. személyében is az ige tövéghangja, nem pedig ikes vagy iktelen volta szabja meg.

### 1. A kijelentő mód jelen ideje.

Az egyes szám 1. személy ragja következetesen a *-k*. Az egyalakú tövek és az *sz-v*, részben az *sz-d-v* tövűek és a *megy* a szótári tőhöz, az egyéb többalakúak a melléktövékhöz kapják a tő hangrendjének megfelelő középső nyelvvállású kötőhangzóval: *adok, lakok, ülök, eszek, iszok, alszok, nyugszok, fekszek* (de: *megesküdök, cselekedek*), *megyek; lövök, jövők, mozgok, érzek, melegszek ~ melegedek, írok, fidezok* 'fűzök' stb.

Az egyes szám 2. személy általános ragja az *-l*. Ezt kapja a megfelelő középső nyelvvállású kötőhangzóval minden ige, amely nem *j, l, r* hangra végződik: *adol, szabol, küdöl* 'küldesz', *veszel, alszol, esküdöl* stb.; a hangzóhiányosak rendszerint a melléktövékhöz: *mozgol* 'mozogsz', *tisztelgel* 'tisztelegsz', *sompolygol* 'sompolyogsz', *viszonozol* 'viszonzol', *kinozol* stb.

Az *-sz* személyrag használata erősen korlátozott. Ezt kapják a szótári tövékhöz kötőhangzó nélkül a *j, (ly), l, ll, n, r, rr* végű igeik: *fújsz, vájsz, szíjsz* 'szívsz', *híjsz* 'hívsz', *szólsz, danolsz* 'dalolsz', *állsz, szállsz, vallsz* 'vallasz', *folysz, vársz, varrsz* stb.

Beregszász, 2003. október 28.

A szerkesztők



Az *m*, *n*, *ny* végű igék, valamint a hangzóvesztő *r*, *l* végűek esetében ingadozik a raghasználat, ami esetenként jelentéskülönbséget is kialakít: *nyomol~nyomsz*, *hánysz* 'rókázol' és *hánysz~hányol* 'dobálsz', *hunyor~hunysz*, *botlor~(rég) botlacc* 'botlasz', *csuklor~(rég) csuklacc* 'csuklasz', *ugorsz~ugracc* 'ugrasz'.

Az *-sz* ragot kapják az alaptövékhöz a *v*-s tövű igék: *lúsz* 'lősz', *nyőűsz* 'nősz', *nyűsz*, *főűsz* 'fősz', *róusz* 'rősz'; a *jön* ige megfelelő alakjai: *jűsz* (<*jősz*)~*jősz* (<*jössz*).

A *van* ige a 2. személyben ragtalan: *vagy*; a *vagyol* alak csak tréfás-kedélyes modorosságként fordul elő: „Hogy vagyol?”, „Megvagyol még?”. Ragtalan a *megy* ige 2. személye is: *mígy*. Urbánus hatásra azonban hallható a *mícc* (<*mégysz*) és a *mensz* alak is.

Az egyes szám 3. személyében az iktelen igék zérus ragosak. Csupán a *megy* igeének általános a *megyen* alakja is, de csak az alapjelentésben az igekötő nélküli alakokban. Mellékjelentéseiben a *megyen* sohasem fordul elő: *jól megy neki*; *megy a hasa*; *csak megmegy valahogy a lagzi*, *minden kimegy belülre*. Az idősebbek nyelvében még előfordul a *teszen*, *veszen*, *viszen*, *leszen~lészen* (vö.: Imre 1971: 332): „Mit teszen ez magyarul?”, „Majd veszen írte valamit”; a *hiszen* azonban csak kötőszóként él.

Az ikes igék állománya általában megegyezik a köznyelvivel, és a 3. személyben természetesen *-ik* ragosak. A változó ikesek azonban inkább csak az ikes alakjukban járatosak: *omlik*, *bomlik*, *tündöklök*, *sziporkázik*, *furulyázik*, *zongorázik*. Csupán az *-ászik*, *-íszik* 'észik' képzősek használatosak váltokozva: *egerész~egerészik*, *kotorász~kotorászik*, *morkolász~morkolászik* 'markolász', *kaparász~kaparászik*, (de csak: *kacarászik*, *vihorászik*). Párhuzamosan él, de jelentéskülönbséggel a *hajol~hajlik*: „az ág a fejünkre hajlik” – „kihajol az ablakon”, „meghajlik alatt a főüd” – „míjen ('mélyen') meghajol előtte”; a *hull~hullik*: „hullik az alma” – (vél) „térdre hull előttem”. A *bán* *bánik*, *tör~török*, *esz~eszik* szembenállást az ungi nyelvjárásban is megtaláljuk; az *érzik*, *hallik* helyett az *érződik*, *hallatszik* ige használatos. A *folyik* alakkal párhuzamosan él a *foly* is; a *gyűl*, *forr* mellett pedig felbukkan néha a *gyűlik*, *forik* is. A *világol* köznyelvi jelentéseit a *világlík* (1. 'világít' 2. 'fénylik, csillag') hordozza; a *világol* nyelvjárási jelentése: 'badarságokat beszél'. A *telik* ige köznyelvi jelentései a nyelvjárásban megoszlanak látszanak, részint a *telik* '1. tele lesz 2. hízik, gömbölyödik 3. <idő> múlik' és a *tellik* '1. jut, futja 2. <örömet, kedvét stb.> leli vkiben, vmiben' között: *megtelik a zsák*, *telik a hóudvilág*, *telik~múlik az idő*; *tellet az anyagbul egy kötőüre is*; *ha csak ennyi tellik tülle* stb. A *szokik* 'szokása vmi' jelentésben iktelenül is általános, nem érzik kirívónak: *el szok jönni*, *erre szok járni* stb.

Az ikes igék ható igei származékai általánosan iktelenek: *ehet*, *ihat*, *lakhat*, *vágyhat*, *bukhat*, *tanálkozhat* stb.

A *lesz* ige 3. személyében megnyúlik a tövéghang: *lessz*.

A többes 1. személyű alakok alaktanilag teljesen egyeznek a köznyelvi formákkal.

A többes szám 2. személy ragja, a *-tok*, *-tek*, *-tök* a köznyelvtől eltérően mindig kötőhangzó nélkül kapcsolódik, még a mássalhangzó-torlódásos tövekhez is: *adtok*, *kírtok* 'kértek', *nyomtok*, *bonttok*, *festtek*, *tarttok*, *küdtök* 'küldtök', *óudtok* 'oldotok', *mondtok*, *játsztok*, *nyugsztok*, *feksztek*, *haragsztok*, *tolaksztek*, *cseleksztek*, *ejtettek* 'ejttek', *hajttok* 'hajtotok' stb. Az *l*, *r* végű hangzóhiányosak a teljes tövékhöz kapják a személyragot: *csukoltok*, *cseteltek* *botoltok*.

A *v* tövű igék esetében a személyrag *t*-je megnyúlik: *lúttok* 'lőtök', *nyőüttök* 'nőtök', *nyűttok* stb. A köznyelvi *jöttök* megfelelője azonban *jösztok* és a régies *gyösztok*, a *mentek* alaké pedig a *mígytek*.

2. A kijelentő mód múlt idejének ragozási sora alaktanilag tekintetben szinte teljesen egyezik a köznyelvivel: *kírtam*, *kírtél*, *kírt*, *kírtünk*, *kírtetek*, *kírték*; *mondtam*, *mondtál*, *mondtok*, *mondtunk*, *mondtatok*, *mondtak*. Egyezik az időjel kapcsolódásának módja is. A *küld*, *told*, *old*, *olt*, *nyújt* stb. igék azonban, amelyekből kiesik az azonszótagú, a magánhangzót megnyújtó *l*, *j* kötőhangzó nélkül kapják a többes 2. személyű személyragot (mivel nincs mássalhangzó-torlódás): *küdtök* 'küldtök', *tódtok* 'toldtok', *nyűttok* 'nyújtotok'. Elmarad a kötőhangzó az azonszótagú *j* megmaradása esetén is: *hajttok* 'hajtotok', *sújttok* 'sújtotok', *ejttek* 'ejtettek'. Kiesik az *l* a *van* múlt idejű alakjaiból: *vóutam*, *vóutál*, *vóut* stb.

Az *-l*, *-ll* végű igék kötőhangzóval vagy anélkül kapcsolt multidőjeles alaksorai közül a kötőhangzós alakok a gyakoribbak, de párhuzamosan élnek a kötőhangzó nélküliek is: *szólott~szólt*, *múlott~múlt*, *állottam~álltam*, *felszállottam~felszálltam*, *sokallottam~sokalltam*, *resteltem~resteltem* stb. Használatuk talán a beszéd ritmusától függ. A *szóul* 'hangzik' jelentésben azonban csak *szóult*: *szóult a zene*, *busan szóult a nóta*. A *telt~tellett* párhuzamos alakok a fentebb említett jelentésmegoszlásuknak megfelelően használatosak.

A *maradt*, *aludt*, *szakadt*, *szaladt* alakok mellett újabban fel-felbukkanak a *maradott*, *aludott*, *szaladott*, *szakadott* alakok is – urbánus hatásra, esetleg a *nyugodott*, *fogadott*, *szenvedett* analógiájára.

A személytelen *kellett* helyett általános a *kelletett* szenvedő alak: „nem kellett neki megmondani, el kellett titkolni”. A személyes formákban azonban csak a *kellett* használatos: „Ruha kellett meg cipő”, „Nekem csak ű kellett”.

A régies igeidők közül csak a *mentem volt*, *mondtam volt* típusú összetett alakok fordulnak elő elvétve, régies-kedélyes színezettel. A *mondá*, *mondá*



*vala, mondta vala* alakokat ismerik ugyan az irodalomból, a bibliai nyelvből, de nem használják, legfeljebb csak egy-két szállóigében: „Mondá az Úr: „*Legyen világosság!*” – és lőn világosság”, „Bölcs Salamon mondá vala...” Hasonlóképpen csak a Bibliából vett idézetekben találkozunk a *van* és *lesz* igék elbeszélő múlt idejű alakjaival: *valék, valál, vala* stb.; *levék, levél, lőn* stb. A többi *sz-v* tövű ige régies alakjai a nyelvjárásban ismeretlenek.

3. A jövő idő alakosorát az ungi nyelvjárás ugyanúgy képezi, mint a köznyelv. A segédige ragozási sora: *fogok, fogol* (ritkán: *fogsz*), *fog* stb. Ritkán fel-felbukkan a *lesz* ige jövő ideje is: *ott fogok lenni; ha essőű fog lenni; hideg fog lenni*.

Az összetett igealakok mellett általános az átképzeléses jövő idő is: „*Hónap megyünk a vásárra, vesziünk malackát*”. A két szerkesztésmód azonban stilisztikailag nem egyenértékű: az átképzeléses igealakok érzelmileg semlegesek, míg az összetett alakok az eltökélt, bizonyosnak vett, nyomatékosan hangsúlyozott cselekvés kifejezői: *majd elmegyek* (= esetleg) – *el fogok menni* (= bizonyosan).

4. A feltételes mód jelen idejű alakjait kivétel nélkül az iktelen személyragokkal képezi a nyelvjárás: *ennék, ennél, enne, ennénk, ennétek, ennének; laknák, laknál, lakna, laknánk, laknátok, laknának*. Egyebekben a köznyelvtől csak néhány eltéréssel találkozunk.

Az egyes szám 1. személyben a mély hangrendű igékhez – több magyar nyelvjáráshoz hasonlóan (Bárczi–Benkő–Berrár 1967: 415; Csernicskó szerk. 2003: 185.) – a módjel szabályosan illeszkedik: *látnák, mondanák én neked valamit; adnák egy jó tanácsot, tudnák neked segíteni*.

A hosszú magánhangzó előzte *-t* végűekhez – a *lát* és *lót* ige kivételével – a módjel kapcsolódhat kötőhangzóval vagy anélkül: *hűtenék~hűtnék, fűtenél~fűtnél, segítenél~segítenél, bocsátanánk~bocsátnánk, hasítanátok~hasítnátok* stb. Ugyanígy néhány mássalhangzó-torlódásos végű tőhöz: *tartanák~tartnák, ejtenél~ejtnél, kacsintana~kacsintna, rontanánk~rontnánk, bántanátok~bántnátok* stb. – többségük azonban kötőhangzóval kapcsolja a módjelet: *fakasztanék, akasztanál, ragasztana* stb.

Néhány *-ll* végű igének és a szól igének a módjelet a kötőhangzóval és anélkül kapcsoló párhuzamos alakosoruk van: *állanak~állnák, szállanál~szállnál, sokallana~sokallna, szígyellenék~szígyellnék, restellenél~restelnél* stb; csak egy szót szólnak vagy szólják; 'hangzik' jelentésben azonban csak a *szólna* járatos: *ha szólna a zene*. A *hall, vall, sarkall, züllik, illik* azonban mindig kötőhangzóval kapja a módjelet: *halla-na, valla-na, sokallana, züllene, illene*. A *tellene~telne* alakosorai a már említett jelentéskülönbség szerint alakulnak.

A *kell* ige 3. személyű és személytelen alakja következetesen *kéne*. A paradigmatörzsi tagja a köznyelvekkel egyező: *kellenék, kellenél, kéne, kellenénk, kellenétek, kellenének*.

Az azonszótagú *l-t* vesztő *óud* 'old', *tóud* 'told', *fóud* 'foldoz', *óut* 'olt', *kőut* 'költ', *tőut* 'tölt', *üvőut* 'üvölt' a mássalhangzó-torlódás megszűnté ellenére is mindig kötőhangzóval kapja a módjelet: *óudanák, tóudanál, foudnál, óutana, kőtenék, tőütenél, üvőütene* stb., hasonlóképp a *kiját* 'kiált': *kijátanák, kijátanál, kijátana* stb.

A gyakorító *-ong, -eng, -öng* és a mozzanatos *-ant, -ent, -int* képzős igék kötőhangzóval is, kötőhangzó nélkül is kapják a módjelet: *csapongana~csapongna, dühöngene~dühöngne, borzongana~borzongna, visongana~visongna, szöllongana~szöllongna* stb.; *villantana~villantna, tekintene~tekintne, pillantana~pillantna, csettintene~csettintne, rettyintene~rettyintne, pottyantana~pottyantna* stb. Az *-nt* végű egyszótagúak azonban mindig kötőhangzóval: *bántanák, bontanál, rontana, hintene, hántana, szántana* stb.

Nem tesz különbséget az ungi nyelvjárás a *volna* és a *lenne* között, változva használja, akárcsak a köznyelv (vö.: MMNyR, I., 492).

5. A feltételes mód múlt ideje csak annyiban tér el a köznyelvtől, hogy a segédige *vóuna* és *vóun* alakban egyaránt járatos: *mentem vóuna, ha lett vóun időüm; jött vóun velem, ha engedték vóuna; akkor kellett vóuna eszednek lenni* stb. A párhuzamos alakok használatát a beszédritmus igazítja.

A *van* ige megfelelő alakjai helyett a *lettem vóuna, lettél vóuna, lett vóuna* stb. használatos.

6. A felszólító módban sem különböztet meg szabályos iktelen és ikes alakosort az ungi nyelvjárás. A felszólító alakokat az iktelen személyragokkal képezi. A 3. személyben azonban egyes igéknek lehet iktelen és ikes felszólító alakja, ez utóbbiak funkciója azonban más, mint a köznyelvben. Az alakképző toldalékok kapcsolódásának módja és a módjel asszociatív változásai (hasonulás vagy összeolvadás) teljesen egyezik a köznyelvvél.

Az egyes számú 2. személyű rövidebb és teljesebb alakok közül a rövidebbek használata az általános a felszólítás kifejezésére: *adj, menj, moss, hozz, akassz* stb.

A teljesebb alakok érzelmileg színesebbek: enyhébb felszólítás, kérés, unszolás, tanácsolás, óvás, ráhagyás, megengedés, hasztalannak tartott cselekvés stb. kifejezésére szolgálnak (vö. MMNyR, I., 506): „*Mondjál mán valamit!*”, „*Szóljál neki, hogy jöjjön mán!*”, „*Sírljál, sírljál, úgyis hiába sírsz!*”, „*Csak úgy ne járjál, mint a komád!*”, „*Tegyél sálat a nyakadba!*”



Nincs ragtalan második személye az *eszik, iszik* igének. De a többi sz-v tövű is inkább a teljesebb alakjában használatos; a rövidebb alakok — a *higgy* és a *lígy* 'légy' kivételével régiesek, és inkább csak az idősebbek nyelvén fordulnak elő: „*Vigy magaddal újast is, mer eshet!*”, „*Itt egy rubel, vígy ('végy') magadnak írte nyalókát!*”, „*Tígy ('tégy') jóut, ha csak tudol!*” stb.

A *jön* ige 2. személyű felszólító alakjai, a *jöjj, jöjjél* nem használatosak az ungi nyelvjárásban, helyettük általános a *gyere~gyer*. A többes 1. és 2. személyben és a *gyerünk, gyertek* az általánosan használt felszólítás, bár a *jön* többi paradigmatis alakja is előfordul: „*Sokáig gondolkoztam, hogy eljőjtek-i*”, „*Jöjjön ide, ha mer!*”, „*Minek jöjjünk, ha nem biztattok semmivel!*”, „*Majd jöjjetek oda utánunk!*”, „*Jöjjenek el máskor is!*”. A *meg* ige-kötővel is a *jön*-ből képzett alakok használatosak: „*Kívánom, hogy jöjjetek meg szerencsésen!*”

A *megy* ige *menj, menjetek* alakjai mellett általános az *eredj~eridj, eredjete~eridjete* is.

A *játszik* alaksorában általánosan a *csuklik, feslik, fnylik* 'fénylik', *tet-szik, látszik* igékében néha a módjel előtt egy *d* (a jellel összeolvadva ggy) hangot találunk: *jáccoggyak, jáccoggy, jáccoggyon* ('játszodjak, játszodjál, játszodjon') stb.; *csukloggyak, fesleggyen~feseljen, fényleggyen, tetszeggyen, látszogyon* stb. (A *lejátszódik* felszólító alaksora egyezik a köznyelvvél.)

A *metsz* alakjai: *meccek, mecc, meccen* ('metsszek, metsz, metsszen') stb., a *tetszik-é: teccen* ('tetsszen') vagy *tetszedjen*.

A magázó 3. személyű alakoknak, kiváltképp az udvarias használatban az idősebbek nyelvén, az *ikes* változata is gyakori (vö.: Kálmán 1977: 85, Imre 1971: 321), függetlenül az ige *ikes* vagy *iktelen* voltától: „*Jöjjik beljebb, adják valamit, üljk le, vegyk belőülle, egyjk, ígyjk, szóljk mán valamit* stb. Hasonlóképp a szitkokban: *a fene essik bele!*

## II. A tárgyas igeragozás

A tárgyas ragozás alaksorában is találkozunk a köznyelvitől lényegesen eltérő alakokkal az ungi nyelvjárásban.

1. A kijelentő mód jelen idejében szembetűnően kevesebb a személyrag-változat, mint a köznyelvben, ez egy egységesebb paradigmast eredményez.

A jelen idejű alakokat a következő személyragokkal képezi a nyelvjárás:

- |                 |                 |
|-----------------|-----------------|
| E. 1. -(o, e) m | T. 1. -uk, -ük  |
| 2. -(o, e) d    | 2. -itok, -itek |
| 3. -i 3. -ik    |                 |

Az 1. és 2. személyű alakok személyragjaik tekintetében teljesen megegyeznek a köznyelvi formákkal: *írom, kírem* 'kérem', *látod, nézed* 'nézed' stb.

Az egyes szám 3. személyének egységes ragja az *-i*, ezt kapják következetesen mind a magas, mind a mély hangrendű igék ugyanazon tőváltozatokhoz, mint a köznyelvben: *adi, mondi, halli, akari, olvasi, iri* 'írja', *fogi* 'fogja', *huzi* 'húzza', *tolí, kapari, nízí, kírí, sepri, lövi, eszi, iszi, cselekszi* stb. (vö.: Kálmán 1977: 85) Egyetlen kivétel a *tud* ige, amelynek a *tudi* mellett általánosabb a *tudja* alakja. Példáim tanúsága szerint az alapjelentésben ('ismerete, értesülése, tapasztalata van vmiről') inkább a *tudja* változat használatos: *tudja a leckét; tudja, hol a hely; tudja, mitől döglík a légy; ki tudja?*; de: *meg tudi csinálni; tudi az embert bosszantani; el tud intézni*; (Ez a kérdés azonban alaposabb vizsgálatra szorul).

Előfordul a *-ja* személyrag egyes, az irodalmi nyelvből vagy köznyelvből átvett, esetleg az iskolában előforduló szólásokban: *aki bírja, marja; embere válogatja; tudja pál, mit kaszál; szegény ember sorsát boldog Isten bírja; bagoly mondja verébnek, megadja a módját; fenn hordja az orrát; erre már nem futja; ez nem járja; megjárja* 'megfelelő' stb.

A többes szám 1. személyben nincsenek *j-s* változatok, egységes az *-uk, -ük* változat használata, ez jól megkülönbözteti a kijelentő alakokat a felszólítóktól: *aduk, mondtuk, látuk, olvasuk, iruk* 'írjuk', *csináluk, javítuk* 'javítjuk' *teszük, hiszük, eszük* 'esszük', *viszük, nízük* 'nézzük', *ígírik* stb. (vö.: Kálmán 1977: 85, Imre 1971: 323).

A hangzóhiányosak közül az *-l* képzősek a szótári tövükhöz kapják a személyragot (mint a köznyelvben): *becsülük, vádoluk, szagoluk, irigyelük, ünnepelük, becsmérelük* stb.; az *-r* képzősek azonban a köznyelvtől eltérően mindig a melléktövékhöz: *seprük* 'söpörjük', *gyötrük* 'gyötörjük', *pedrük* 'pödörjük', *kotrük* 'kotorjuk', *tiprük* 'tiporjuk' stb.; a *-z* képzősek egy része az alaptőhöz más része viszont a melléktőhöz: *hegyezük, jegyezzük, kinezük, viszonzuk, vonalozuk, eltúlozzuk, bevizezzük*; de: *érzük* 'érezzük', *sebzük, őrzük* 'őrizzük', *megszerzük* 'megszerezzük', *ellenzük, vígzük* 'végezzük' stb. (A *-g* képzősek között alig van tárgyas ige. Az egyszemélyes *csicsereg* első személyben nem fordul elő; a tárgyasban is használt *hörög* többes első személyű alakja a paradigmasorból következően nyilván *hörögük* lenne, de erre nehéz példát találni. Az *eliücsörög* a melléktövékhöz kapja a személyragot: *csak eliücsörögük itt a drága időt.*)

A *v* tövű tárgyasok a melléktövékhöz kapják a személyragot: *lövük* 'lőjük', *nyövéük* 'nyújuk', *rovuk* 'rójuk'. A tőtípusból a nyelvjárásban is kivált, de a köznyelvtől eltérő alakú *híj* 'hív', *szíj* 'szív' többes 1. személyű alakja



a nyelvjárási ragozásrendszer szerint szabályos: *hijuk* 'hívjuk', *szijuk* 'szívjuk'. Az *óv*, *vív* megfelelő alakjai szintén: *óvuk*, *vívuk*.

Egyebek a többes 1. személyű tárgyas alakok morfológiailag nem térnek el a köznyelvtől.

A többes szám 2. személyben a mély hangrendű igék az *-itok*, a magas hangrendűek az *-itek* ragot kapják: *aditok*, *monditok*, *tolitok*, *huzitok*, *olvasitok*, *mositok*, *akasztitok*, *ragasztitok*, *halasztitok*; *érzitek*, *kíretek* 'kérítetek', *teszitek*, *veszitek*; stb. A *tud* igének a *tuditok* mellett általános a *tudjátok* alakjai is.

A többes szám 3. személynek egységes ragja az *-ik* mind a magas, mind a mély hangrendű igékből képezett alakokban: *érzik*, *keresik*, *nízik* 'nézik', *ültetik*, *nyirik* 'nyírják', *akarik*, *hallik* 'hallják', *huzik*, *tolik*, *nyomik*, *iszik* 'isszák', *kapik*, *fogik* 'fogják', *szaporítik* stb. Kivétel: *tudják*.

A 2. személyű tárgyra utaló *-lak*, *-lek* személyrag a mássalhangzó-torlódásos tövekhez is mindig kötőhangzó nélkül kapcsolódik: *tartlak*, *kihajtlak*, *felakasztlak*, *megmondlak*, *megáldlak*, *kihajintlak* 'kihajítalak', *feljelentlek*, *kiutasítlak* stb.

Mint látjuk, a kijelentő mód jelen idejében a tárgyas ragozás jelentősen eltér a köznyelvtől, de annál egyszerűbb és egységesebb, mivel egyrészt kevesebb a ragváltozatok száma, másrészt egy-egy igei alaksoron belül vagy csak az alaptő, vagy csak a melléktő jelenik meg. A *j-s* ragváltozatok hiánya jelentősen csökkenti egyes igék kijelentő-felszólító homonímiáját.

A köznyelvtől eltérő tárgyas alakok kirívó nyelvjárásiasságát a beszélők érzik, és az igényes nyelvhasználatban több-kevesebb szerencsével el is tudják kerülni, hiszen a köznyelvi formákat az iskolából, a sajtóból, a rádióból, könyvekből jól ismerik. A természetes beszédhelyzetekben ezeket a tanult, külső eredetű alakokat nem használják. Helyettük a suksükölő-szüksükölő alakok kezdenek terjedni az utóbbi évtizedben, kiváltképp a városban dolgozók nyelvében (vö.: Csernicskó szerk. 2003: 171).

2. A kijelentő mód múlt ideje morfológiailag ugyanúgy alakul, mint a köznyelvben: *írtam*, *írtad*, *írt*, *írtuk*, *írtátok*, *írták*. A többes 2. és 3. személy ragjának palatális változata azonban zárt *í-ző*: *kírtem*, *kírted*, *kírte*, *kírtük*, *kírtítek*, *kírték*.

3. A jövő idő analitikus alaksora is a köznyelvi szabályok szerint alakul; a segédige ragozása azonban: *fogom*, *fogod*, *fogi*, *foguk*, *fogitok*, *fogik*. Pl.: *el fogi intézni*, *nem foguk tudni*, *meg fogitok látni* stb.

4. A feltételes mód jelen idejének alaksorából hiányzik a *-nók*, *-nők* ragoz alak, a többes 1. személyű formák azonosak az alanyi ragozásúakkal: *Ha ösmernénk úköt*, *meg tudnák mondani*, *kifílik-mifílik*. A módjel az alanyi ragozásnál leírtak szerint kapcsolódik a tőhöz.

5. A feltételes mód múlt ideje ugyanúgy alakul, mint a köznyelvben, attól csak *vóna-vón* segédige váltakozó használatában tér el: „*Ha tudtam vóun, odamentem vóuna!*”, „*Csak egyszer mondtam vóun valaki, hogy milyen!*”

6. A felszólító mód tárgyas alaksorának képzése nem tér el a köznyelvtől.

A *v* tövű tárgyasok felszólító alakjaiban geminálódik a módjel: *lújjed*, *szújjed*, *nyújjuk*, *róujjátok*. A *hív* 'hív', *szív* 'szív' felszólító módja szabályos: *híjjad* (hív-j-ad), *híjd*, *szíjjuk* (szív-j-uk), *szíjjátok*.

Az egyes szám 2. személyű rövidebb és teljesebb alakok használata is a köznyelvi normák szerint alakul (vö.: MMNyR, I., 511). Közvetlen vagy bármilyen intenzitású felszólításra rendszerint csak a rövidebb alakok használatosak, kérlelés, óvás, ráhagyás esetén fordulnak elő a teljesebb alakok: *edd meg!*, *megedd!* – *egyed*, *ha ízlik*; *mondd meg az igazat* – *no mondjad*, *hallgatlak*; *tudd meg az igazat* – *csak hogy tudjad*. Szinte elképzelhetetlen a teljesebb alak az igekötő fordított szórendje esetén: „*Vidd vissza, de rögtön vigyed!*”, „*Igírd meg, ne add meg!*”, „*Amit adtam, add vissza!*” stb. Újabban azonban a beregi nyelvjárásban oly gyakori *vigyed elfele*, *egyed megfele* alakok is fel-felbukkanak.

Mint látjuk, az ungi nyelvjárás igeragozási rendszere csak a kijelentő mód jelen idejében mutat szembevető eltéréseket a köznyelvtől az alanyi ragozásban is, a tárgyas ragozásban is. Ezek az eltérések a személyragok és változataik használatában, kapcsolódásuk módjában és az igető-előfordulás tekintetében mutatkoznak olyan következetességgel, amely a nyelvjárásban a köznyelvihez képest egyszerűbb és egységesebb igeragozás-rendszert eredményez, jelentősen csökkentve a homonim igealakok számát is.

## Irodalom

MMNYR. *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I–II.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969–1970.

Bárczi Géza – Benkő Lóránd – Berrár Jolán 1967. *A magyar nyelv története.* Budapest: Tankönyvkiadó.

Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kálmán Béla 1977. *Nyelvjárásaink.* Budapest: Tankönyvkiadó.



# Bene község családnevei

Mizser Lajos

A község neve 1337-től adatolható változatlan formában, s ez megmaradt egészen 1935-ig, amikor is a szlovákosították *Bema*-ra. 1946-ban a *Добросіля* (tkr. 'jó település') nevet állapították meg hivatalos úton (FNESZ. I, 194), de 1992-ben visszakapta eredeti nevét (*Бене*). Lakossága mintegy 1400 fő, jobbára reformátusok. 2003. október 20-án jártam a helységben, és Szuhán András polgármester, továbbá Horváth László helytörténész segítségével 217 féle nevet sikerült összegyűjtenem. Szívességeküket itt is megköszönöm. Felhasználtam a református egyház anyakönyveit is, s abban olyan nevek is szerepelnek, amelyeket már nem ismernek a faluban (ezeket †-tel jelölöm). Nagyobb mozgás az 1950-es években történt a községben: el- és beköltözések, így meglehetősen változatosak a családnevek.

A neveket kategóriákba soroltam be. Igaz, hogy német minták alapján dolgoztam, de ez sokkal áttekinthetőbb, mint a magyarországiak. Az első csoportba a leszármazásra utaló nevek tartoznak: az apa nevében az egyházi nevek dominálnak (az anya neve igen ritka, és csak becézett alakban adatolható), és jelöletlenek. Jelölt akkor, ha a leszármazásra szuffixumok utalnak. A második csoportba az elszármazásra utaló nevek tartoznak. Majd a foglalkozást, tisztséget jelentő nevek következnek. A tulajdonságot jelölő neveket nem bontottam ketté, mivel egy-egy név vonatkozhat mind testi, mind lelki tulajdonságra. Az egyéb kategóriában általában azok a nevek fordulnak elő, amelyeknek több indítékuk is lehet. Magyarázatot csak ott adok, ahol ez elengedhetetlenül szükséges. Elsősorban Kázmér Miklós családnévszótárára (rövidítve: K.) támaszkodtam, néha ki is egészítettem, a szláv névanyag „megfejtésében” saját kutatási eredményeimet adom. A községben igen sokan viselik a *Horváth* és a *Sütő* nevet.

## I. A névadó ős nevére visszamenő családnevek

### 1. Régi egyházi személynévek

*Balázs* (K. 73-4), †*Birtalan* (K. 132-3., *Bertalan* a.), *Dávid* (K. 284-5), *Elek* (K. 326), *Filep* (K. 381-2., *Fülöp* a.), *Gál* (K. 388-9), *Gáspár* (K. 395-6), *Kelemen* (K. 570), *Lőrincz* (K. 685), *Lukács* (K. 688-9), *Máté* (K. 716), *Mátyás* (K. 718), *Orbán* (K. 788-9), *Orémusz* (K. 790) < Hieronymus, *Pál* (K. 812), †*Salamon* (K. 907), *Simon* (K. 935-6).

### 2. Régi egyházi személynévek rövidült, képzett alakjai

*Ancsa* (K. 38) < *András*, *Antal* + *-csa* (elvileg levezethető az *Anna* névből is, de akkor szlovák lenne), *Benke* (K. 123) < *Benedek* + *-ke*, †*Birtók* (K. 101-2., *Bartók* a.) < *Birtalan* (< Bartholomaeus) + *-ók*, †*Csipő* (K. 234., *Csepő* a.): a latin *Stephanus* 'István' név Ingyel Szczepán változata magyarosodott *Csepán* ~ *Csipán* alakjának –ő képzős alakja, *Danka* (K. 280) < *Dániel*, *Damokos*, *Damján* + *-ka*, *Deme* (K. 290) < *Demeter*, esetleg *Demján* + *-e*, *File* (K. K. 380., *Füle* a.) < *Filep* 'Fülöp', *Gecse* (K. 399) < *Gergely* + *-cse*, *Katkó* (K. 562) < *Katalin* + *-kó*, *Markó* (K. 709) < *Márk* + *-ó*, vagy *Márton*, *Marcell* + *-kó*, *Pető* (K. 850-1) < *Péter* + *-ő*, *Póda* (K. 859): feltehetően a latin *Paulus* –d és –a képzős alakja, *Samók* < *Sámuel* + *-ók*, *Vincze* < latin *Vincentius*.

Román: *Sztojka* (DOR. 376) < *Stoica* (a román a szerbből vagy a bolgár-ból vette).

Ruszin: *Danku* < *Danilo* 'Dániel' + *-ka* név vocativusa, *Demku*: a magyarból átvett *Demeter* + *-ka* név vocativusa (a ruszinban *Dimku* lenne), *Kosztju* < *Kosztja* (< Konsztantin) vocativusa, *Kulina* < *Mikula* 'Miklós' + *-in* + *-a*, *Petku*: egy Petrov nevű bolgárkertész megszólítása, de ez a keresztnévéből származik: *Petro* 'Péter' + *-ka* vocativusa, †*Tomajko* < *Toma* 'Tamás' –ko képzős alakja.

Szlovák: *Anicska* < *Anna* + *-ièka*, *Ferku* < a magyarból átvett *Ferenc* + *-ka* vocativusa (a mai szlovákban *Franku* lenne), *Himinecz* < *Hima* (< Joachim) + *-in* + *-ec*, *Marinka* < *Mária*.

### 3. Világi személynévek

*Bedő* (K. 110-1), *Burcs* (K. 193), *Duka* (K. 318), *Feke* (k. 354), *Göde* (K. 400), *Pák* (K. 811., *Pakó* a.), *Sándor* (K. 910-1): egyházi személynévnek szokás feltüntetni, Pál apostol leveleiben több, de jelentéktelen ember-



nek a neve volt, Alexander pápának pedig semmi tisztelete nem volt Magyarországon (bár a Müncheneri Kódex naptára megemlíti), ezért került a Sándor a világi nevek közé.

Ruszin: *Sitka* < *Zsitomir* +ka.

#### 4. Patronimikum képzős nevek

A leszármazást jelentő szuffixumok a magyarban a *-fi* és az *-i*, a szlováknál az *-in*, *-(o)vics*.

*Andrási* (K. 40), †*Balázsi* (K. 73-4., *Balassi* a.), †*Gálfi* (K. 391), †*Gósi* (vö. K. 423), †*Miklósi* (K. 735), *Pálfi* (K. 815).

Latin: *Fábriczi*, a *faber* 'kovács' továbbképzett alakjának a genitivusa. Ez a névadási forma a szepességi szászokra volt jellemző.

Ruszin: *Csurin* < *scsura* '(nőstény)patkány', *Dankanics* < *Danka* (<Danilo), *Ivánics* < *Ivan*, *Popovics* 'a pap fia'.

Szlovák: *Benics* < *Benedyk*, *Bundovics* < *Bunda* 'bunda', *Czapovics* < *Cap* 'bakkecske', *Ivánosovics* < *Ivan* + *-o*, *Mankovics* < *Manko* (<Emánuel, Marián), *Mondics* < magyar *Zsigmond*, *Rehovics* < *Hreho* (<Hrehor 'Gergely'), *Szapovics*: a már említett *Czapovics* név kelet-szlovák változata, *Turánics* < *tur* 'tulok' + *-án*.

Ukrán: *Korosztyn* < *копосма* 'rüh'.

## II. A származás helyére utaló családnevek

### 1. Nagybó egység neve + -i képző

†*Nyíri* (K. 778) 'nyírségi', *Sárközi* (K. 916): tájegység neve Szatmár és Zemplén megyében, *Szilágyi* (K. 1010) 'szilágysági'.

### 2. Puszta helységnév

Ez elég ritka a magyarban, de nem példa nélküli.

*Falucska*: Bereg megye (Богаревиця), *Galacz*: Alsó-, Felső-Fehér, Doboka, Hunyad megye.

### 3. Melléknévképzős helységnevek

A képző a magyarban az *-i*, a szlovákban a *-ský* – mind írásban, mind az ejtésben magyarosodva, a horvátban *-ski*.

*Antalóczi* (K. 42): Ung megye, *Bányai* (K. 85-6): 24 megyéből 43 helység neve, a legvalószínűbb a Szatmár megyei Nagybánya, *Bihari* (K. 140): megyenév, helységnév egyaránt lehet, *Budai* (K. 190-1): Heves, Kolozs, Pest, Zala megye, *Csapóczi*: a mai Csapócka (Bereg megye) régi neve,

*Csengeri*: Szatmár megye, *Csernāti*: Csernát(falu): Brassó vidéke, *Csernáttoni* (K. 239): Udvarhelyszék, *Csokai* (K. 354): Csokaly: Bihar megye, *Dabóczi* (K. 272., *Dabolczi* a.): Ugocsa megye, *Debreczeni* (K. 286-7): Belső, Közép-Szolnok, Bihar megye, *Derczeni* (K. 294): Bereg megye, *Géresi* (K. 407): Szatmár, Zemplén megye, *Gorondi* (K. 417): Bereg megye, *Gönczi* (K. 421): Abaúj megye, *Hegyi* (K. 4667): 1. Hegy: Pozsony, Veszprém megye, 2. Hegyi: Zemplén megye, 3. 'hegyen lakó', †*Kövesi* (K. 642): Zala megye, *Kutasi* (K. 654): Arad, Bács, Csongrád, Nógrád, Somogy, Zala megye, †*Kürti* (K. 656): 7 megyéből legvalószínűbb Borsod, Heves, *Létai* (K. 675): Bihar, Szabolcs megye, *Lévai* (K. 675-6): Bars megye, *Losonczi* (K. 681): Nógrád, Pozsony megye, *Mándi* (K. 704): Szatmár megye, *Morvai* (K. 750): Zemplén megye, de lehet 'morvaországi' is a jelentése, *Olcsvári* (K. 785-6): Abaúj megye, *Pataki* (K. 829-30): Liptó, Nógrád, Zemplén megye, de jelölhet patak mellett lakó embert is, †*Pércsi* (K. 840): Bihar megye, Hajdúság, *Putnoki* (K. 877): Gömör megye, †*Rátonyi* (K. 887., *Rátoni* a.): Kraszna megye, *Somi* (K. 942): Bereg megye, †*Sopronyi* (K. 945., *Soproni* a.): lehet megyenév is, helységnév is, *Szatmári* (K. 975-6): megyenév is, városnév is lehet, *Tárkányi* (K. 1049): Bihar, Borsod, Heves, Komárom, Tolna, Zemplén megye, *Tarpai* (K. 1051): Szatmár, majd Bereg megye, *Várad* (K. 1118): 7 megyéből legvalószínűbb Bihar, †*Vásárhelyi* (K. 1127): 9 megyéből leginkább Bihar vagy Zemplén megye képzelhető el.

Szlovák: *Belánszki* Béla, szlovákul Belá nevű helységek Szepes, Trencsén, Turóc és Zemplén megyében vannak, *Brekóczki* < Brekov (magyarul: Bar-kó): Zemplén megye, *Businszki* < Buince (magyarul: Bussa): Nógrád megye, *Csemeczki* < Ľemice (magyarul: Csemic): Liptó megyében feküdt, de a víztározó építése miatt megszűnt, *Medzihradzski* < Medzihradné (magyarul ugyanúgy): Árva megye, *Porubszki* < Poruba: Árva, Liptó, Nyitra, Trencsén, Zemplén megye, *Radvánszki* < Radvão (magyarul: Radvány): Abaúj, Sáros, Zemplén, Zólyom megye.

Horvát: *Lipiczki* < Lipik (Pozsega megye).

### 4. A helység valamely részén lakó

*Végh* (K. 1131) 'faluvégi'.

### 5. Népnevek

A származás hozzávetőleges helyét adják meg. Ma már nem állapítható meg, hogy az első névvisező szorosabb vagy lazább kapcsolatban állt-e az illető néppel, népcsoporttal.



Horváth (K. 480-1), Orosz (K. 792-3) 'ruszin', Polyák (K. 865) 'lengyel', Rácz (K. 879-80) 'szerb', Székely (K. 982-3), Tóth (K. 1080-2) 'szlovák, szlovák-ruszin keveréknyelvet beszélő'.

Szlovák: *Zsidik* < *id* 'zsido' + *-ik*, így, kicsinyítő képzővel ellátva erősen ragadványnévi jelleget mutat.

### III. Foglalkozásra, tisztségre utaló családnevek

#### 1. A foglalkozás, a tisztség megnevezése

*Asztalos* (K. 53), *Béres* (K. 129), *Bíró* (K. 142-3): a magyar középkorban kb. 40 féle bíró volt, *Botos* (K. 179-80) 'csordás; csősz', éppenséggel jelölhette a falu első emberét is, lévén a bot a bírói méltóság jelképe is, *Csapó* (K. 218-9) 'gyapjúműves, szűrposztócsináló', *Cserepes* (K. 237) 'cserepedény-készítő, -égető; cserepező', *Gazda* (K. 397) 'birtokos, jobbágy-, majoros-, zsellérgazda', *Halász* (K. 450-1), *Igyártó* (K. 490., *Íjgyártó* a.) 'kéziíjat, hajítógépet készítő mester', *Juhász* (K. 523-4), *Katona* (K. 563-4), *Király* (K. 593-4), *Kocsis* (K. 605-6), *Kovács* (K. 629-30), †*Lakatos* (K. 662-3), *Mészáros* (K. 727-8), *Molnár* (K. 745-6), *Mónus* (K. 703., *Malmos* a.) 'molnár', *Peres* (K. 842) 'jogi képviselő', *Prófusz* 'katonai börtönfelügyelő, ítéletvégrehajtó (TESZ. III, 292), †*Sipos* (K. 937-8) 'sípon játszó, sípkészítő', *Sós* (K. 946-7) 'sóvágó, sószállító, sóárus', *Sütő* (K. 952), †*Szabó* (K. 955-7), *Szakács* (K. 958), *Szántó* (K. 969), †*Szekeres* (K. 984), *Takács* (K. 1037-8), *Varga* (K. 1120-2), *Vitéz* (K. 1149-50) 'katona', *Zsoldos* (K. 1170-1).

Német: *Hézsér* < *Häscher* 'törvényszolga, poroszló'. Sziléziai név. (GOTTSCHALD 1971: 317).

Szlovák: *Blanár* 'szűcs'.

#### 2. A mesterségre metonímiával utaló családnevek

*Saláta* (K. 907) 'salátatermesztő'.

Orosz: *Granilla* < *granulo* 'csiszolószerszám; köszörűkerék'.

Szlovák: *Haklik* < *hakl* (<német Hackl) 'kisbalta' + *-ik*, *Hami* < *ham* 'fék' (Pl-ban!), *Harapka* < *hrab* 'gyertyán' -*ka*; gyertyánfából készítik a legjobb szerszámnyeleket, a név népetimológiával formálódott magyarossá, *Kozub* 'kandalló, tűzhely', *Verebik* < *vàba* 'fűzfa' + *-ik*, a fűzvesszőt kosárfonásra használták, az eredeti nevet itt is „értelmesítették”.

### IV. Egyéni tulajdonságra utaló családnevek

Ezek vonatkozhatnak külső vagy belső tulajdonságra, akár mind a kettőre. Vannak olyan nevek is, amelyek metaforával fejezik ki ezeket.

*Fehér* (K. 350-2), *Fekete* (K. 354-6), *Kiss* (K. 594-6) 'alacsony; ifjabb; valamelyik testrésze kisebb a megszokottnál', *Nagy* (K. 756-8) 'magas; idősebb; valamely testrésze nagyobb a szokásosnál', *Pénzes* (K. 839-40) 'gazdag' (esetleg: 'pénzváltó'), *Siket* (K. 930-1) 'süket, nagyothalló', *Szakáll* (K. 959-60), *Szarka* (K. 972), *Tar* (K. 1046-7) 'kopasz', *Torzsás* (K. 1080) valószínű jelentése 'szegény', *Varjú* (K. 1123-4), *Veréb* (K. 1135).

Román: *Pum* < *pumn* 'ököl, marok'.

Ruszin: *Dobrovolszki*: adatközlőim tájékoztatása szerint a névvisező egy Királymezőről beköltözött, magyarul csak törve beszélő sváb volt, így ez a neve csakis ragadványnév lehet: 'jóakarató', *Varon* 'holló' (esetleg: *Varvara* 'Borbála' + *-on*), *Szikora* 'cinke' (szlovák is lehet).

Szlovák: *Babik* < *bába* 'öregasszony' + *-ik*, *Dupaj*: a *dupat* 'dobog; to-pog, tipeg' ige imperativusa, a névvisező Homonna környékéről költözött ide, *Dzsiszinyák* < (*d*)*iem* + *-ák* 'szomjas, szomjazó', *Háda* < *hád* 'kígyó' + *-a*, *Holozsai*: a *Holozsi* név még magyarosabb alakja (így szerepel az erhurcoltak névjegyzékén is), *Holozsi* < *hloie* 'galagonyás', magyaros formája, *Lopuhova* < *Lopuch* 'lapu' nőiesített alakja (esetleg: patronimikum képző és nőiesítés), *Mohacsek* < *moch* 'moha' + *-èek*, *Plesa* < *ple* 'kopasz' + *-a*, *Pók*: a névvisező *Pavuk*nak 'pók' írta a nevét, a faluban *Póknak* ejtették, így a *Paul(us)* 'Pál' keresztnévből származó magyar *Pók* családnévnek csak homonimája, *Szuhán* < *such* 'száraz' + *-án*.

Ukrán: *Krasznopera* 'szép tollú' (nőnemben).

### V. Egyéb családnevek

#### 1. A névadásnak több indítéka is lehetséges

*Bakos* (K. 70): 1. régi világi személynév, 2. 'olajsütő, olajsajtoló', *Bán* (K. 81-2): 1. Régi világi személynév, 2. méltóságnév, *Barna* (K. 96-7): 1. a *Barnabás* régi egyházi személynév rövidülése, 2. 'barna hajú, arcú, szemű' stb., *Bódi* (K. 147-8): 1. a Boldizsár régi egyházi személynév becézett formája, 2. Bod (Heves megye) községbe való, 3. 'gömbölyű, kövér', *Bura* (K. 193): 1. régi világi személynév, 2. pusztai helységnév, a családnevet részletesen elemzi *Bura László*, *Csanak* (K. 216): 1. régi világi személynév, 2.



'kehely; merítőedény', *Farkas* (K. 346-7): 1. régi világi személynév, 2. az állat valamilyen tulajdonsága, 3. 'farkasvadász; farkasbőr-kikészítő', *Ficze* (K. 363): 1. 'sánta', 2. *Filep* + *-ce*, *Finta* (K. 365-6): 1. 'fitos, pisze', 2. régi világi személynév (az előbbivel azonos etimonra megy vissza), *Károlyi* (K. 556): 1. Szatmár megyei város + *-i* képző, 2. patronimikum képzős alak, *Kotró* (K. 629): 1. 'kaparó, turkáló, vájkáló', 2. 'kéménykotró', *Köblös* (K. 634): 1. 'köblös földet használó, művelő', 2. birtokra, származási helyre vonatkozik, *Lőrinczi* (K. 686): 1. patronimikum képzős alak (ez a valószínűbb, hiszen a *Lőrinc* vezetéknev meglehetősen gyakoriságú Beregben), 2. Lőrinci (Nógrád, Torda megye) községből való, *Sulykó*: 1. 'mosósulyok' (ÚMTSZ. IV, 974), 2. szlovák *ú¾* 'núdli' + *-ko*.

Német: *Ajben* < *Eiben*: 1. az Ivan név alakváltozata, 2. gyakori helynév, 3. 'tisza' (Brechenmacher 1957-63: I, 385-6), *Bábel* < *Babel*: 1. az apa szólítóneve, 2. a Paul 'Pál' kicsinyítő képzős alakja, 3. puszták helynév.

## 2. Egyelőre megfejtetlen nevek

Valamennyi szláv eredetű, vagy annak látszik. Találgatni felesleges, remélhetőleg a további kutatás a megfejtést is meghozza.

*Csapógya, Furitka, Mihovács, Vagrin.*

## Irodalom

Brechenmacher, Karlmann 1957-63. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen I-II. Limburg a. d. Lahn: C. A. Starke-Verlag

Bura László 1997. Utazás családnevem körül. In: Péntek János szerk., *Szöveg és stílus. Szabó Zoltán köszöntése*, 104-109. Kolozsvár

DOR.: Constantinescu, N. A. 1963. Dicționar onomastic românesc. București: Editura Academiei Republicii Populare Romîne

Gottschald, Max 1971. Deutsche Namenkunde. Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Kázmér Miklós 1993. *Régi magyar családnevek szótára*. XIV-XVII. század. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság

TESZ: Benkő Loránd főszerk. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* III. (1976). Budapest: Akadémiai Kiadó

ÚMTSZ. Lőrinczy Éva főszerk. *Új magyar tájszótár* IV. (2002). Budapest: Akadémiai Kiadó

# Kisebbségi anyanyelv és identitás

Csernicskó István

A nyelvi funkciók között a közismert jakobsoni modell mellett számon kell tartanunk az azonosságérzet megteremtését, az identitás kifejezését (vö. Sándor 2001). Sok társadalmi helyzetet kísér olyan nyelvhasználat, amelynek sokkal inkább egységesítő, azonosságkifejező, illetve ugyanakkor elhatároló szerepe van, mint informáló, közlő. Például ha Mr. X egy politikai nagygyűlésen tömeg előtt kijelenti, hogy ő Mr. Y jelölését támogatja, akkor ennek nem feltétlenül az információértéke a jelentős, hanem az, hogy Mr. X egyértelműen és nyíltan Mr. Y táborába tartozónak tekinti magát, nem az ellenlábaséba, s ezzel X a saját identitását is kifejezte, másokat is erre a cselekedetre szólítva fel.

A szociolingvisztikában kevésbé járatosak is tudják: nyelvhasználatunk rengeteget elárul rólunk, identitásunkról. Az egyes emberek számos identitás birtokosai: egyszerre vagyok ukrán állampolgár, magyar nemzetiségű, kárpátaljai, Csap városának szülötte, tanár, református, futballszurkoló és ki tudja, mi még. Az adott szituáció dönti el, hogy számos, egymást részben átfedő, folyamatosan távoluló identitásköröm közül éppen melyik vagy melyek azok, amelyek relevánsak. Ennek függvényében módosíthatom nyelvhasználatomat is, mint identitásom egyik kifejezőjét. A szociolingvisztikában ismert az *alkalmazkodás* (*accomodation*) fogalma, ami „Az a folyamat, amelyben egy társalgás résztvevői kiejtésüket, dialektusukat vagy más nyelvi sajátosságukat a beszédpartner(ek)éihez igazítják” (Trudgill 1997: 8). Ez két fő formában nyilvánulhat meg: a *közeledésben* és a *távolodásban*. Előbbi esetén a beszélők úgy változtatnak nyelvhasználatukon, hogy tükrözze: azonosulnak, közel állnak a partnerük által képviselt identitáshoz. Utóbbi esetben pedig ennek az ellenkezője zajlik: érzékeltetni kívánja a beszélő, hogy identitása eltér beszédpartnerének identitásától. Amikor például a kárpátaljai magyarok az ukrán–magyar határ átlépése közben ukrán útlevelemmel a kézben jól hallhatóan magyarul köszönnek a magyar határőrnek, vámosnak, akkor nem feltétlenül udvariasságukat vagy tiszteletüket szeretnék kifejezésre juttatni, hanem egy közös jegy, a magyar nyelv használatával az azonos identitásra utalni, kifejezésre juttatni azt, hogy „egy vérből valók



vagyunk, te meg én". Ezért esik oly rosszul a kárpátaljai magyaroknak az, amikor a magyar határőr erre az egyértelmű identitás-kifejezésre azzal válaszol, hogy *Kuda jegyis? Vagy: Na adja a paszportját!* Ilyenkor a beszélő joggal érzi úgy, hogy kalapáccsal csaptak baráti jobbára.

Vagy ellenkezőleg: amikor az elmúlt rendszerben a magyar anyanyelvű párttitkár, egyetemi oktató stb. még négy szemközt sem beszélt magyarul nemzettársaival, akkor nem nemzeti identitását, hanem párt- és rendszerhűségét tartotta fontosabbnak.

Az egyén nyelvi identitásának kérdése sehol nem merül fel olyan élesen, mint az etnikai és nemzeti hovatartozással kapcsolatban. Jól tudjuk, milyen erős politikai súlya van annak, ha például A nyelvváltozatról vagy nyelvről azt állítjuk, hogy nem önálló nyelv, hanem csupán B nyelvjárása: ha A nyelvi státusát vitatjuk, egyben azt is kétségbe vonjuk, hogy az A-t beszélő közösség önálló nép, nemzet, s joga van az önrendelkezéshez. A nyelv és az identitás kapcsolata tehát nagyon erős. Egy nyelv használata egy másikkal szemben az identitás azonnal és mindenki által látható és hallható ismertetőjelével látja el az embert.

Egy nyelv gyakran a nemzeti identitás alapját is jelentheti. Ennek klasszikus példája a héber felélesztése. 1948-ban, Izrael állam megalakulásakor szükség volt egy nyelvre, amely a különböző nyelvi hátterű, de azonos etnikai gyökerű zsidó állampolgárokat egyesíti. Erre a szerepre a klasszikus eredetű, nagy múltú, szakrális szerepeket is betöltő héber nyelv mutatkozott alkalmasnak. A nemzetállamokat eszménynek tekintő Európában a nyelv és nemzeti identitás oly szoros kapcsolatban van, hogy a nemzeti lét egyik legfontosabb attribútuma lett a nemzeti nyelv. Ezt példázzák az olyan, számos nyelven párhuzammal rendelkező népszerű erkölcsi imperatívuszok, mint a magyar *Nyelvében él a nemzet!*

Nyelv és identitás kapcsolata azonban korántsem volt mindig oly szoros, mint ma. A 19. században például természetesnek számított, ha a magyarországi magyar nyelvű összeírások anyanyelvet tudakoló kérdésére valaki *ungarisch* anyanyelvűnek mondja magát (vö. Fishman 1975: 323–324). Sőt, ma sem állíthatjuk egyértelműen, hogy az anyanyelv elvesztése egyben a nemzeti identitás feladását is jelenti. Példa erre az identitásukat máig erősen őrző skótok és írek öntudata. Meg aztán azt is tudjuk, hogy akárcsak a nyelv fogalmának, az *anyanyelv* fogalmának a meghatározása is nehéz feladat.

Tove Skutnabb-Kangas (1997: 13) összegyűjtötte az anyanyelv különböző szempontú definícióit (1. táblázat), amelyekből kiderül, hogy egy egyénnek akár több anyanyelve is lehet, anyanyelve akár meg is változhat, sőt: olyan is előfordulhat, hogy ő egészen más anyanyelvűként tartja magát számon,

mint környezete őt. Éppen ezért lehetséges az, hogy 2001-ben a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézete *Újratanítható-e a kisebbségek anyanyelve a magyarországi nemzetiségi iskolákban?* címmel rendezett konferenciát (lásd Osvát–Szarka szerk. 2003), vagy hogy a Kárpátalja című hetilap 2003. október 10-i számában (1. és 6. oldal) *Újratanulják elődeik anyanyelvét* címmel közölhet tudósítást a magyar nyelvű oktatásnak a Felső-Tisza-vidék szórványmagyarsága körében való újraindulásáról.

**1. táblázat. Az anyanyelv különböző szempontok szerinti definíciói**  
**Forrás: Skutnabb-Kangas (1997: 13).**

Az anyanyelv definíciói	
Kritérium	Meghatározás
1. Származás	Az elsőként megtanult nyelv.
2. Azonosulás	
a) belső	Az a nyelv, mellyel a beszélő azonosul.
b) külső	Az a nyelv, mellyel a beszélőt anyanyelvi beszélőként azonosítják.
3. A nyelvtudás foka	A legjobban ismert nyelv.
4. Funkció	A legtöbbet használt nyelv.

Kisebbségi helyzetben az anyanyelv és az identitás kapcsolata erős érzelmi töltéssel bír. Az anyanyelv megőrzését sokan gyakorlatilag a nemzeti identitás megőrzésével azonosítják. Erre utal például, hogy egy kárpátaljai magyar újságíró *asszimilációs mutató*-nak tekinti, hogy a kárpátaljai nemzetiségeknél milyen arányban esik egybe az anyanyelv és a nemzetiség (Móricz 1989).

Nézzük meg a 2. táblázatot! Láthatjuk, hogy a kárpátaljai nemzetiségeknél más-más arányban esik egybe a nemzetiség és az anyanyelv. Csökkenő rendben az oroszok 95,9%-ának, a magyarok 95,4%-ának, a románok 91,7%-ának, az ukránok 85,2%-ának nemzetisége és anyanyelve azonos. Ugyanakkor a cigányoknál, a lengyeleknél, a németeknél, az örményeknél stb. ez a két mutató nagyon messze áll egymástól. Ez azt mutatja, hogy akárcsak a skótok vagy az írek esetében, az anyanyelv elvesztése nem feltétlenül jár együtt a nemzeti identitás elvesztésével a Kárpát-medencén belül sem, hiszen ezek az emberek már más nyelvet tekintenek anyanyelvüknek, míg nemzetiségüket máig őrzik.

Vagyis a nyelvcsere nem feltétlenül jár együtt a nemzetiségi asszimilációval. Számos harmadik, negyedik generációs amerikai bevándorló közösségnél, amelyeknél már végbement a nyelvcsere, a nemzeti azonosságtudat hordozója már nem az anyanyelv, hanem például olyan, az óhazához kötődő szertartások, mint például a nemzeti ételek vagy népszokások fenntartása, továbbörökítése.



2. táblázat. Ukrajna lakossága anyanyelv szerint  
(a 2001. évi népszámlálás adatai alapján)

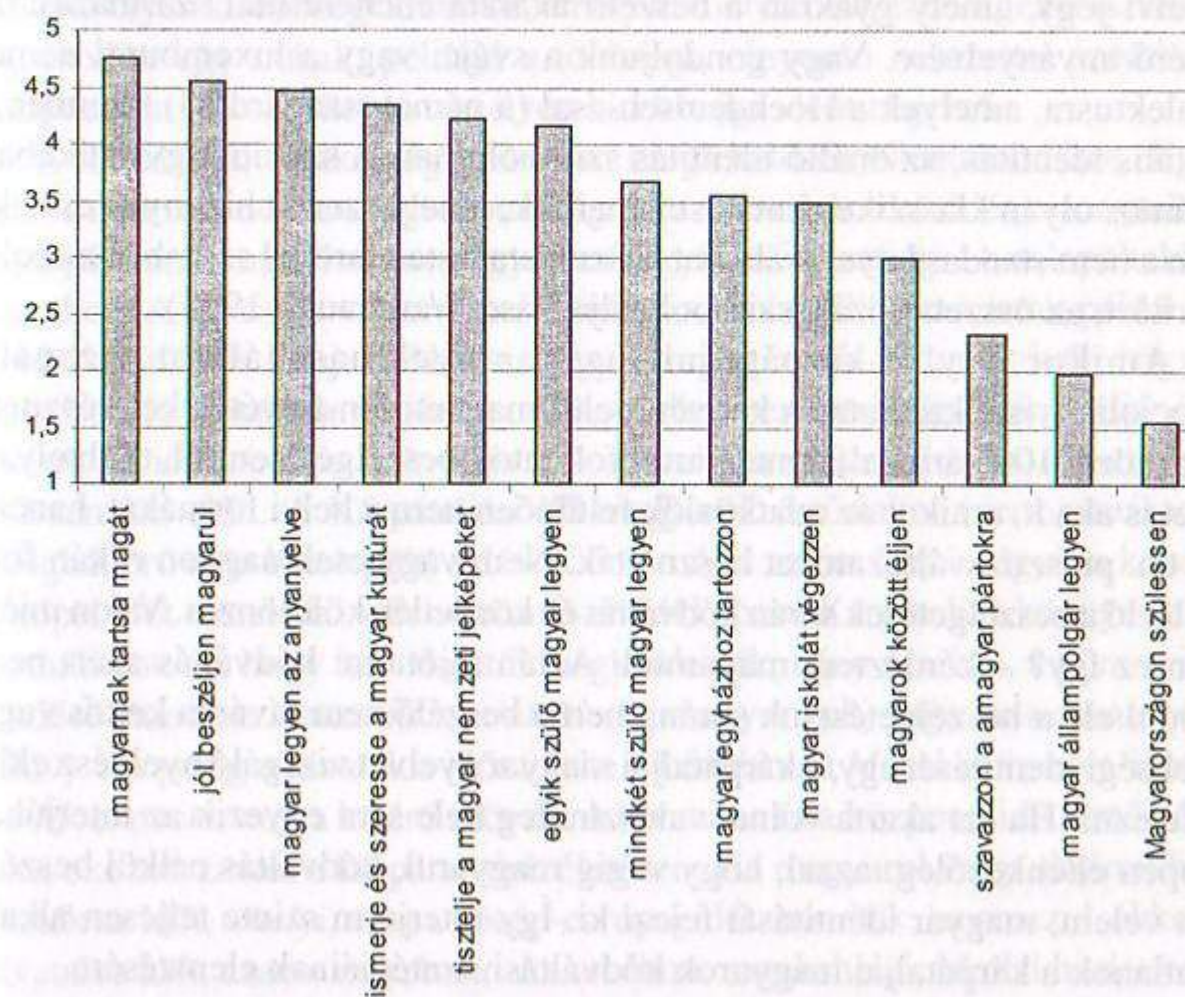
Nemzetiség	Száma (ezer főben)	Anyanyelvének vallotta (%)		
		saját nemzetiségének nyelvét (egybeesik a nemzetisége és az anyanyelve)	az ukránt	az orosz
Ukrán	37541,7	85,2	–	14,8
Orosz	8334,1	95,9	3,9	–
Belarusz	275,8	19,8	17,5	62,5
Moldáv	258,6	70,0	10,7	17,6
Krími tatár	248,2	92,0	0,1	6,1
Bolgár	204,6	64,2	5,0	30,3
Magyar	156,6	95,4	3,4	1,0
Román	151,0	91,7	6,2	1,5
Lengyel	144,1	12,9	71,0	15,6
Zsidó	103,6	3,1	13,4	83,0
Örmény	99,9	50,4	5,8	43,2
Görög	91,5	6,4	4,8	88,5
Tatár	73,3	35,2	4,5	58,7
Cigány	47,6	44,7	21,1	13,4
Azerbajdzsán	45,2	53,0	7,1	37,6
Grúz	34,2	36,7	8,2	54,4
Német	33,3	12,2	22,1	64,7
Gagauz	31,9	71,5	3,5	22,7
Egyéb	177,1	32,6	12,5	49,7

Ugyanakkor Gereben Ferenc szociológiai vizsgálatai rámutattak, hogy a Kárpát-medencei magyar kisebbségeknél a magyarsághoz való tartozást elsősorban nem a vérségi leszármazás, hanem jórészt az anyanyelvhez, a kultúrához, a történelmi (és vallási) hagyományokhoz és szokásokhoz való kötődés teszi. A közép-európai magyar népcsoportok körében az azonosságtudat fogalmának tehát elsősorban nem etnikai, hanem etikai, valamint kulturális és emocionális jelentése van (Gereben 1999: 76–77). Gereben vizsgálatai arra is rámutattak, hogy az anyanyelv a kisebbségben (kétnyelvűségben) élő magyarok körében önazonosságuk megfogalmazása során fontosabb szerepet játszik, mint az anyaországban. Tehát a nyelv mint a hétköznapi érintkezés eszköze, az információ és a kultúra hordozója kisebbségi helyzetben *identitást fémjelző szimbólummá válhat* (vö. Gereben 1999).

Gereben Ferenc kutatási eredményeit alátámasztják egyéb vizsgálatok is. 2001-ben 500 15 és 29 év közötti kárpátaljai magyar fiataalt kérdeztünk meg például egy kérdőíves vizsgálat keretein belül arról, kit tekintenek magyarnak (erről bővebben lásd Csernicskó–Soós 2002). Amint az 1. ábrán látható, abban a kérdésben, hogy kit tekintünk magyarnak, a kárpátaljai magyar fiatalok szerint az *önbesorolás*, a *nyelvi közösség* és a *kultúra ismerete*

rete a legmeghatározóbb, s sokkal kisebb a jelentősége a *politikai meggyőződésnek*, a *vallásnak*. A legkevésbé az számít, hogy valaki Magyarországon született-e vagy hogy rendelkezik-e magyar állampolgársággal (1. ábra).

Az állampolgárság alapú identitással szemben a nyelvi és kulturális azonosságtudat erősségét igazolja az is, hogy amikor 1996-ban 144 kárpátaljai magyarnak feltettük azt a kérdést, hogy kinek szurkol, amikor egy magyar sportoló, csapat ukránnal mérkőzik, 98% a magyart választotta. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az állampolgári alapú identitás teljesen hiányzik a kárpátaljai magyarokból, hiszen arra a kérdésre, hogy kinek szurkol akkor, ha ukrán csapat vagy sportoló küzd egy más nemzetbelivel (de nem magyarral), a megkérdezettek 72%-a az ukránért szorít. Vagyis a kárpátaljai magyarok identitásában a nyelvi és kulturális azonosságnak nagyobb a szerepe, mint a közös állampolgárságnak.



1. ábra. Mennyire fontosak az alábbi szempontok abban, hogy valaki magyarnak számít-e (1 = egyáltalán nem, 5 = teljesen)

Említettük, hogy minden beszédaktus egyben identitásjelzés is. Kisebbségi körülmények között minden egyes nyelv választási és kódváltási szituáció is identitásjelzés. Susan Gal (1988: 247) azt írja a kódváltásról: „a kód-



váltás társadalmi stratégia, amelyet a csoporthatárok kijelölésére, áthágására vagy lerombolására használnak; arra, hogy megteremtsék, előhívják vagy megváltoztassák az interszónális viszonyokat a velük járó jogokkal és kötelezettségekkel együtt." Monica Heller (1988: 1) szerint pedig „A kódváltást olyan stratégiaként képzelhetjük el, amely vagy a beszédpartnerek közti különbségek kiegyenlítésére, vagy pedig a különbségek hangsúlyozására szolgál. A kódváltásra szükség van a szerepek és a szerepviszonyok meghatározásában különféle szinteken, mivel a beszédpartnerek sokféle viszonyban vannak egymással” (magyarul idézi Langman 1995: 19).

Ha például kétnyelvű közösségben nyelviileg vegyes társaságban valaki a magyar nyelvet választja verbális repertoárjából, kifejezi magyar identitását.

De nemcsak a nyelv, hanem egy nyelvváltozat vagy más nyelvi elem is alkalmas az identitás, azonosulás kifejezésére. Az akcentus például olyan nyelvi jegy, amely gyakran a beszélő akarata ellenére utal származására, eltérő anyanyelvére. Vagy gondoljunk a svájci vagy a luxemburgi német dialektusra, amelyek a Hochdeutsch-csal (a német standarddal) szemben a lokális identitás, az önálló identitás szimbólumai. A szociolingvisztikában számos olyan klasszikus kutatást ismerünk, amely szerint bizonyos esetekben a nem standard nyelvváltozat használata a standarddal szemben a szolidaritást, az összetartozást szimbolizálja (lásd Wardhaugh 1995).

Amikor egy, a kárpátaljai magyar nyelvhasználatot vizsgáló szociolingvisztikai kutatás keretén belül magnetofon-felvételeket készítettem közel 100 kárpátaljai magyarral folytatott beszélgetésemről, több olyan eset is akadt, amikor az adatközlők feltűnően nem a helyi formákat, hanem az ún. presztízsváltozatokat használták. Nem vagy csak nagyon ritkán fordult elő a beszélgetések során kódváltás és közvetlen kölcsönzés. Vajon miért van ez így? – kérdeztem magamtól. Aztán rájöttem: kódváltás azért nem fordul elő a beszélgetéseink során, mert a beszélő nem kívánja kettős vagy többségi identitását egy, a kárpátaljai magyar nyelvet vizsgáló nyelvész előtt kifejezni. Ha ezt akarta volna, valószínűleg bele sem egyezik az interjúba. Éppen ellenkezőleg: azzal, hogy végig magyarul, kódváltás nélkül beszélget velem, magyar identitását fejezi ki. Így interjúim szinte teljesen alkalmatlanok a kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiáinak elemzésére.

A közvetlen kölcsönzők kerülését szintén az hozta, hogy a beszélők tudják: a közvetlen kölcsönzők használata stigmatizált, használatuk a nem anyanyelven végzett iskolákra, illetve a gyengébb magyar nyelvi kompetenciára utal, ezért a beszélők kerülni igyekeztek őket, abból az elgondolásból, hogy ha egy nyelvész az ő magyar nyelvhasználatukat vizsgálja, az csakis magyarul szépen és helyesen beszélő ember lehet, tehát nekem is az ő nyelvhaszná-

latához kell igazodnom, hogy kedvező színben tűnjek fel. Hogy ez a hipotézisem beigazolódt, mutatja, hogy további interjúim során az első közvetlen kölcsönzőkat én kezdtem el használni akkor, amikor a beszélgetés a formálisabb részekről átváltott a kevésbé formális részekre. S ezután a beszélőnél is előkerültek a további kölcsönzők. Ezt a részemről véghezvitt cselekedetet úgy értelmezték, hogy megváltozott a nyelvész-adatközlő viszony, helyette a kárpátaljai magyar beszélget kárpátaljai magyarral interakció került előtérbe, vagyis megváltozott a szituáció, s ha az én általam nyíltan kifejezett kárpátaljai magyar identitás-tól nem akar eltávolodni, akkor neki, az adatközlőnek is illik a helyi nyelvhasználati normák szerint kölcsönzők használatával kifejeznie kárpátaljai magyar identitását. Vagyis a nyelvhasználati jegyek közelítésével identitásunkat közelítettük egymáshoz.

Van az identitásnak a nemzeti azonosság mellett más formája is. Ez lehet például olyan kisebbségi identitás, amely különböző nemzetiségeket is összekapcsolhat egy másik, például a többségi, elnyomó nemzettel szemben. Kárpátalján is volt, illetve van ilyen kisebbségi identitásjelző.

A kárpátaljai őslakosság identitása meglehetősen ellentmondásos. Egyrészt a nemzeti, nemzetiségi azonosságtudat zavarai és a kötődés bizonytalansága jellemzik, másrészt megfigyelhető egyfajta szövetség a betelepültekkel szemben. A *mi* és *ők* viszonyában burkolt szembenállás van, amit például a karórák járása is kifejez. Ahhoz, hogy ezt megértsük, tudnunk kell, hogy a Szovjetunió fennállása idején az ország európai területein, így Kárpátalján is a moszkvai időszámítás volt a hivatalos, ami két órával jár a közép-európai időszámítás előtt. A Kárpátalján élő magyarok és őslakos (nem a második világháború után betelepült) szlávok órái mégis az ún. *helyi*, vagyis a közép-európai időt mutatták. A Szovjetunió részét képező Kárpátalján könnyen előfordulhatott az, hogy ha valakitől megkérdezték, hány óra van, a pontos idő közlése után hozzátette: *mi szerintiünk* (ha magyar volt) vagy *no nauomy* (ha szláv). Ha pedig a hivatalos időt felelte a kérdésre, a *Moszkva szerint*, illetve *no Moszkvsku* volt a kísérő szöveg. A hivatalos és a központi idő kettőssége nem okozott zavart a kárpátaljaiak életében. Ha magyarul vagy ukránul kérdezték az időt, a *helyi*, azaz a közép-európai időt mondták, ha oroszul, akkor a hivatalos időt, azaz a *moszkvait*. Az utcákon, munkahelyi, iskolai hirdetőtáblákon kifüggesztett plakátokon megadott kezdési időpontokból még azt is pontosan meg lehetett állapítani, hogy *hivatalos rendezvényre* (párt- vagy komszomolgyűlésre, november 7-i ünnepi műsorra stb.) vagy *helyi érdekű eseményre* (pl. Újévi műsoros estre) hívogat. Előbbi esetén a kezdési időpont mellett *semmilyen jelzés nem szerepelt*, utóbbin azonban az időpont után zárójelben mindig ott állt, hogy *h. i. sz.* (helyi idő szerint) vagy *m. i. sz.* (moszkvai



idő szerint). „Öntudatos magyar ember nem a hivatalos moszkvai idő szerint, hanem 'mi szerintünk' járatta az óráját, így az 2 órával kevesebbet mutatott nemcsak a Kreml toronyórájánál, hanem az összes ungvári és beregszászi, huszti és técsői hivatalos időmérőnél, a párttitkárok és tanácselnökök, gyár-igazgatók, kolhozelnökök, tanszékvezetők és főszerkesztők karórájánál. (...) A megőrzött, átmentett időnek 'saját időnek' talán volt valami szerepe abban is, hogy a kárpátaljai magyar ember a lelke mélyén soha nem hódolt be teljesen a Birodalomnak. Ha másutt nem, hát kis falujában, templomában, saját telkén-portáján vagy a magára csukott lakás családi mikrokozmoszában megteremtette azt a világot, amelynek alig volt köze a szovjet valósághoz” – írja Balla D. Károly (2003).

Az időszámítás szimbolikus identitásjelölő szerepét akkor tudjuk igazán értékelni, ha figyelembe vesszük, hogy az ukrán elszakadási törekvések, a Moszkvától való függetlenség kivívásának egyik első lépése az volt, hogy 1990. június 1-től Ukrajna egész területén egységesen a *kijevi* idő vált hivatalossá, ami a moszkvaihoz képest egy órával *visszább*, a közép-európaihoz viszonyítva pedig eggyel *előrébb* áll (ha Kijevben dél van, Budapesten még csak 11 óra, Moszkvában pedig már 13 óra).

A Szovjetunió felbomlása után a kárpátaljai karórák továbbra is őrzik a kettősséget; csak a *Moszkva szerint* helyett már *Kijev szerint* járja. De a *mi szerintünk* és a *по нашою* maradt (vö. Balla 1993: 83–89). Olyannyira, hogy például jónéhány beregszászi üzlet, hivatal nyitvatartási ideje is kétféleképpen van feltüntetve: az ukrán nyelvű szövegben a hivatalos kijevi, a magyar változatban a helyi (közép-európai) idő szerint.

A nemzeti azonosságtudat jelzésére, kifejezésére tehát a nyelv mellett egyéb tényezők is alkalmasak. Ám amíg a kisebbségi magyar közösségek magyar identitásának legmarkánsabb kifejezője a közösen használt nyelv lesz, a kisebbségi anyanyelv és azonosságtudat kapcsolata szoros és meghatározó marad.

## Irodalom

Balla D. Károly 1993. *Kis(ebb)ségi magyar skizofrénia*. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.

Balla D. Károly 2003. Volt egyszer egy birodalom. *zEtna webmagazin* 2003. december 6. Lásd még a [www.hhrf.org/ungparty](http://www.hhrf.org/ungparty) honlapon.

Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Mozaik 2001. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Fishman, A. Joshua 1975. Az „etnicitás” és a nyelvi tudatosság változatai. In: Pap Mária és Szépe György szerk., *Társadalom és nyelv*, 321–334. Budapest: Gondolat.

Gal, Susan 1988. The Political Economy of Code Choice. In: Monica Heller ed., *Codeswitching*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris.

Heller, Monica 1988. Introduction. In: Heller, Monica ed., *Codeswitching: Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*, 1–24. Amsterdam: Mouton de Gruyter.

Langman, Juliet 1995. A kétnyelvűség kutatásának modern irányzatai. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 11–25. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.

Móricz Kálmán 1989. A kárpátaljai magyarság helyzete a számok tükrében. *Hatodik Síp*, 1989/1: 14–15.

Osvát Anna és Szarka László szerk. 2003. *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat. Újratanítható-e a kisebbségek anyanyelve a magyarországi nemzetiségi iskolákban?* Budapest: Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet.

Sándor Klára 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. 7–48. Szeged: JGYF Kiadó.

Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.



# A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól\*

Beregszászi Anikó

A kétnyelvűségi szakirodalomban a kódváltást mint a kétnyelvűség egyik jellemző kísérőjeget tárgyalják, s gyakran úgy emlegetik, mint az identitás kifejezésének, a csoporton belüli szerepek meghatározásának vagy a szituációváltozás jelölésének az eszközt (Gumperz 1982: 70, Gal 1988: 247). Mégis: a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségét tárgyaló szakirodalomban szinte alig foglalkoztak a kódváltás kérdésével. A *magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* című kötetben (Csernicskó 1998: 216), ahol szinte kivételesen foglalkoznak a kódváltással, a fogalom definíciója és két példa mellett mindössze ennyi olvasható: „annak ellenére, hogy a Nyelvművelő kézikönyv *külföldön élő magyarok* szócikke éppen egy kódváltásos mondatot idéz mint a kárpátaljai magyar nyelvhasználatra jellemzőt (NyKk. I: 1290; forrása Rot 1967: 169) – a kódváltás a kárpátaljai magyar beszélőközösségnek nem különösebben jellemző vonása.”

Ha azonban alaposabban vizsgáljuk a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatát, ennél sokkal többet mondhatunk el kódváltási szokásairól.

Megfogalmazhatjuk például, hogy a kódváltások viszonylag alacsony száma valószínűleg azzal magyarázható, hogy mivel a kárpátaljai magyarság jelentős része homogén tömbön belül él, azonosságtudata határozott, a csoportközi kommunikációban szinte kizárólag a magyar nyelvet használja, a közösség a *kárpátaljai magyar beszél kárpátaljai magyarral* interakcióban elsősorban nem a nyelvek közötti kódváltást használja a kontextus és a szerepek megváltozásának jelölésére.

Bizonyos állításokat a kódváltások típusairól is megfogalmazhatunk.

A közösségben rögzített interjúk arról tanúskodnak, hogy a *kárpátaljai magyar beszél kárpátaljai magyarral* interakcióban a kódváltás számos típusa közül (vö. Bartha 1992, Borbély 2001: 192-193) az idézés fordul elő legtöbbször a kárpátaljai magyar közösségben. Az idézés a kódváltásnak az típusa, amellyel a beszélő a korábban más nyelven elhangzott párbeszédet felidézi, szavainak alátámasztására használja, mintegy személyesíti, hitelesíti mondanivalóját.

\*A tanulmány az MTA Kisebbségkutató Intézete és a Gramma Nyelvi Iroda által a szlovákiai Párkányban 2002. november 16-án szervezett konferencián elhangzott előadás frott változata.

## Néhány példa:<sup>1</sup>

(1) AK: Egyszer a vonaton jöttünk Ungvárról és a provodnyiknak feljebb állt, kérdezte, van-e jegyem, én meg magyarul mondtam, erre rámszólt, és mondtam: *есть, форма* [van, forma (=vasutas igazolvány)].

(2) AK: Orosz osztályban tanítok. Valamit magyaráztam, magyar gyerekek is vannak az osztályban, annak mondtam magyarul, rám szóltak: *Так это русский класс*. [De ez orosz osztály.]

(3) TM: – Rászóltak-e Önre, hogy ne beszéljen magyarul?

AK: – Ilyen még nem volt, de azt már mondták, hogy ne beszéljek oroszul, mert *ви живете на Україні, а не у Росції!* [Ön Ukrajnában él, nem Oroszországban]

Figyelemre méltó, hogy a fent idézett példákban az adatközlők olyan esetet rekonstruálnak, amelyben nem a *kárpátaljai magyar kommunikál kárpátaljai magyarral* szituáció áll fenn. A fenti esetekben a kódváltás identitásjelzőként is értelmezhető, ahol a nyelvváltás a mondandó alátámasztása, hitelesebbé tétele mellett egyfajta *mi-ők* viszonyt is kifejez: a csoporton belül magyarul beszélünk, de a csoporton kívüliekkel nem lehet magyarul beszélni. Ez arra utal, hogy más esetekben, például nyelvileg vegyes társaságban gyakoribb jelenség a kódváltás, mint nyelvileg homogén társaságban.

Tulajdonképpen idézésnek tekinthető az alábbi párbeszédészlet is, amelyben a kérdező (jelen esetben ügyfél) számára a válaszoló (hivatalnok) elmondja, mit és hogyan (milyen nyelven) kell írni egy kérvényben. A kódváltás itt egyszerre több dolgot is kifejez. Egyrészt természetesen információt ad az ügyfél számára arról, mit is kell az adott kérvényben írni (ez tekinthető idézésnek, mert a hivatalnok az ide vonatkozó megszokott formulákat idézi fel). Másrészt azonban a kódváltással azt is jelzi a hivatalnok az ügyfél számára, hogy bár a társalgás magyarul folyik, a kérelmet nem magyarul, hanem ukránul kell benyújtani.

(4) TM: – Még azt szeretném megérdeklődni, hogy ha valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni?

AK: – Melyik utcán?

TM: – Nem tudom, még nem mondta.

AK: – Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy *прошу видання услуги для подключения к городской сети* [kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését].



Szintén az idézés típusán belül tartjuk számon a kódváltás alábbi eseteit is, bár ismétlésként<sup>2</sup> (vö. Bartha 1999: 122, Borbély 2001: 193) is fel-foghatók:

(5) TM: – Hogy szerepel a neved a személyigazolványodban?

AK: – Oroszul mondjam?

TM: – Ahogy a személyigazolványodban szerepel.

AK: – Nagy Melinda. *Надь Мелинда*.

(6) TM: – És melyik iskolában tanítasz?

AK: – Ungvári Gyermekművészeti Iskola. Ez a címe. Ungvári Gyermekművészeti Iskola. *Ужгородская детская школа искусств* orosz nyelven.

Ezekben az idézetekben az adatközlők az orosz/ukrán hivatalos elnevezést, bejegyzést idézték, ismételték meg oroszul/ukránul magyar nyelvű beszélgetés közben.

A megszólítás is a kódváltás egyik típusa. Ez esetben a beszélő kódváltással szólít meg, azonosít (érint meg verbálisan) egy személyt.

(7) TM: – A neved a személyi igazolványodba hogy szerepel?

AK: – Mármint az orosz változatát?

TM: – Igen.

AK: – *Товт Силвия Золтановна*.

Borbély Anna (2001: 213–214) könyvében egy általa új típusnak tekintett kódváltásfajtát is leír, melyet fordításnak nevezett el. Lényege, hogy az egyik nyelven elhangzott vagy leírt szövegrészt a másik nyelven megismételnék, lefordítanak, abból a célból, hogy tartalmát, jelentését ismertté tegyék azok számára is, akik esetleg nem értették. Ilyen típusú kódváltás néha a kárpátaljai magyar nyelvű újságokban is előfordul, amikor magyar nyelven említenek egy olyan intézményt vagy fogalmat, amit a közösségben rendszerint ukránul ismernek. Ilyenkor a szövegben a magyar nyelvű elnevezés mellett zárójelben feltüntetik annak ukrán nyelvű változatát is. De arra is van példa, hogy egy ukrán nyelvű szövegrészt fordítanak le magyarra. Az alábbi idézet a Kárpáti Igaz Szó 2002. március 16-i számának 3. oldalán olvasható.

(8) – Kérek egy Kárpáti Igaz Szót – mondom.

Karpati Igaz Szó ne je. Prodala optom – kapom a választ.

Bár szűkebb pátriánkban aligha szükséges, azért álljon itt szabad fordításban a válasz: „Kárpáti Igaz Szó nincs. Egy tételben eladtam.”

Szintén a sajtóban fordultak elő az alábbi kódváltások, amelyek egyszerre tekinthetők idézésnek (hiszen egy konkrét, megtörtént esetet említ a beszélő) és ismétlésnek vagy fordításnak (hiszen a kódváltásos részt magyarul is megismétli, mintegy lefordítja a beszélő).<sup>3</sup>

(9) Itt nagyon nem szerették az oroszokat. Sose szerették. Mikor még iskolába jártam, másképp viszonyultak hozzám, mert nem voltam orosz. De a grúzok csak beszélnek arról a nagy kaukázusi szeretetről. Anyunak is hány-szor odaszóltak a buszon, a trolin, hogy russzkaja koróva! Orosz tehén.

(10) Ukrajnában nincs semmi perspektíva. Itt, Moszkvában sincs. Oroszul úgy mondják, nyicsevó nye szvétyit. Semmi nem fénylik az alagút végén.

A kódváltásnak az ún. kizárás típusára is van példa a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban, illetve az általunk felgyűjtött korpuszban. A kizárás esetében a kódváltás célja, hogy a másik nyelvet nem beszélőt kirekesszék a társalgásból. A vizsgálat egyik adatközlője számolt be egy ide vágó esetről.

(11) Amikor kicsi voltam, a szüleim, ha olyasmiről beszélgettek, amit nem szerettek volna, hogy én is értek, sokszor oroszul mondták. Egyszer, amikor szintén oroszul beszélgettek, én közbeszóltam: értem, amit beszéltek. Erre apu azt kérdezte: *Что я сказал?* Mire én: tojáskazal! Jót nevettek rajtam, máig mesélik, ha társaságban a gyerekkorunkról beszélgetnek.

Beszámolhatunk továbbá a kárpátaljai magyarok kódváltási szokásai kapcsán egy érdekes jelenségről is. Ez pedig nem más, mint az, hogy kódváltásos mondataikban gyakran nem csak két, hanem három nyelv is jelen van: a magyar, az orosz és az ukrán, illetve azt is elmondhatjuk: a kárpátaljai magyarok időnként akkor is kódot váltanak, amikor a többségi nyelven beszélnek. A kárpátaljai magyarok többsége ugyanis abban a „szerencsés” helyzetben van, hogy amikor nyelvet választ vagy vált, egyszerre két többségi nyelv közül választhat: az egyik az orosz, a másik az ukrán.

Az előzőekben már idézett interjúrészletben például a kódváltásos részben egyszerre van jelen mindkét többségi nyelv. Normál betűtípussal jelöltem a társalgás alapkódját (magyar nyelvű szöveget), dőlttel az orosz nyelvűt, aláhúzott dőlt betűvel pedig az ukrán nyelvűt; dőlt-fettel azokat a részeket jelöltem, amelyek egybeesnek oroszul és ukránul.

(12) TM: – Még azt szeretném megérdeklődni, hogy ha valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni?

AK: – Melyik utcán?

TM: – Nem tudom, még nem mondta.



AK: – Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy *прошу видання услуги для подключения к городской сети* [kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését].

Amint látjuk, ebben az idézetben megfigyelhető nemcsak a mondaton belüli, hanem a szón belüli (morfémahatáron történő) kódváltás is.

Több hasonló idézetünk nincs ugyan, ám számos adatközlőnk elmondása alapján a fenti eset nem egyedi.

(13) Van úgy, hogy amikor ukránul beszélek, akaratomon kívül átváltok oroszra. Főleg ha nem figyelek arra, hogy beszélek, vagy ha nem jut eszembe ukránul egy szó. Vagy az is előfordul velem, hogy nem tudom még használni az ukrán kötőszókat, és hogy ne váltogassak oda meg vissza, ne keverjem a két nyelvet, amikor egy ilyen kötőszóhoz érek, akkor azt oroszul mondom, és akkor már oroszul is fejezem be.

(14) Hát, én ukránul úgy beszélek, hogy az inkább nevezhető makaróninyelvnek, mint ukránnak. Ha nem tudok egy szót ukránul, mondom oroszul, utána megint próbálkozok ukránul, kézzel-lábbal hadonászva hozzá, de ha nem megy, akkor megint oroszul kezdek beszélni. Nem is ukránul beszélek, hanem a szurzsikot használom, az ukrán–orosz makaróninyelvet.

Az adatközlő által említett szurzsik a főleg az Ukrajna keleti és északkeleti területein használt, orosz elemekkel tűzdelt ukrán nyelvváltozat neve, amit az ukrán nyelvművelés erősen elítél, és a nyelvi kulturátlanság jelének tart (lásd Lenec 2000: 616).

Ha meg akarjuk keresni annak az okait, miért is fordul elő a kódváltásnak ez a típusa a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban, számos tényezőt kell figyelembe vennünk.

Az orosz és az ukrán nyelv keverése elsősorban akkor figyelhető meg, amikor a beszélő ukránul szeretne beszélni, ukránra szeretne kódot váltani. Ilyenkor a nyelvtudás hiányossága következtében kever orosz elemeket ukrán beszédébe, ami pedig azzal magyarázható, hogy a kárpátaljai magyarok jelentős része máig jobban beszél oroszul, mint ukránul, elsősorban az orosz nyelvnek a szovjet időszakban élvezett privilegizált helyzete, illetve az ukrán nyelv oktatásának hiányosságai miatt (Csernicskó 1998, 1999).

Egy másik lehetséges ok az ukrán nyelvvel szemben táplált negatív attitűdökben keresendő. Adatközlőink közül többen is beszámoltak arról,

hogy szívesebben beszélnek oroszul, mint ukránul. Lássunk néhány véleményt!

(15) Az ukrán az olyan, olyan leredukált nyelv. Olyan, mintha az orosz egyszerűsített változata lenne.

(16) Az ukrán csak egy bikkfanyelv. Az embernek beletörik a nyelve. Nem olyan, mint az orosz.

(17) Hogy beszélhetnénk mi jól ukránul, ha ők maguk se beszélnek tisztán az ukránt. Vagy félig oroszul beszélnek, vagy tájszólásban.

(18) TM: – A mindennapi beszédben a munkahelyén milyen nyelven beszél? (...)

AK: – A munkahelyen, mivel ott minden ukránul vagy oroszul megy, hát eddig oroszul, az ukránt nem nagyon tudom, hát én oroszul beszélek. Mondjuk nálunk nem nagyon fordítanak arra figyelmet, hogy oroszul vagy ukránul beszélsz, lényegtelen a munkahelyen is. Úgyhogy semmi ilyen megszólítás, hogy mondjad ukránul vagy ilyesmi nincsen. Mert már biztos, hogy régen megszokták [az ukránok], hogy régen oroszul volt minden. (...) Hát nem tudom, hogy mondjuk részletekbe bocsátkozni... Sőt sok olyan dolog van, hogy mivel a tervezőmunkával vagynak speciális szavak, mondjuk ott úgy az elektronikába, mint a mechanikába, és ezeknek ukrán irodalom még kevésbé van, hát úgyhogy még az ukránok is oroszul használják azt a szót, mer nem tudják a megfelelőt. Szakszótárak kellenének és kellene nekik keresni a megfelelőjét ukránul, mondjuk.

TM: – Tehát ők maguk se tudják ukránul.

AK: – Igen, ők maguk se tudják.

TM: – Pedig ez nekik anyanyelvük.

A harmadik lehetséges ok a többség kínálta mintában van. Ukrajnában ma is teljesen természetes az, hogy az oroszok nyilvános, formális helyzetekben is anyanyelvükön, vagyis oroszul beszélnek. A három országos televíziós csatorna (Nemzeti 1-es, 1+1, Inter) híradóiban gyakran fordul elő az, hogy a riporter által ukránul feltett kérdésre orosz nyelvű válasz érkezik, vagy fordítva: az Inter tévécsatorna orosz nyelvű híradójában az oroszul elhangzó kérdésre gyakran ukránul felelnek.

Az alábbi felvételrészletben sem meglepő a résztvevők számára, hogy hárman három nyelven társalognak egymással: az ügyfél magyarul, az egyik hivatalnok magyarul és oroszul, a másik ukránul beszél.



(19) Ü<sup>4</sup>: Jó napot kívánok!

H1: Jó napot kívánok!

Ü: Azt szeretném megkérdezni, hogy lehet-e egy kútnak elvégezni a...

H2: Можна колодець, що? [Lehet-e a kutat, mi?]

H1: A vizsgálatát?

Ü: Igen, a vizsgálatát.

H2: Анализ воды колодеця? [A kút vizének elemzése?]

H1: Ez vert kút vagy rendes kút?

Ü: Vert kút.

H1: (H2-höz) Это скважина. [Vert kút.]

H2: Довго це... [Hosszú ideje...]

Ü: Ez ilyen vájt kút, ilyen gyűrűs...?

H1: Gyűrűs? Это будет нормальный колодець. [Ez normális kút lesz.]

És hol van ez?

Ü: Az Új piac utcában.

H1: Новобазарная. [Új piac utca.]

Ü: Mit kell, kell valamilyen űrlapokat kitölteni?

H2: Яка причина? [Mi az ok?]

H1: Új kút, új kút, igen, vagy mi?

Ü: Használt, csak sokáig nem volt használva.

H1: Только не пользовались они, и хотят, чтобы... [Csak nem használták, és ők azt akarják, hogy...]

A fentiek alapján sem állíthatjuk természetesen, hogy már mindent tudunk a kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól, ám azt elmondhatjuk, hogy valamivel többet tudunk, mint korábban. Illetve abban egészen bizonyosak lehetünk: sok munka vár még ránk ezen a téren (is).

## Jegyzetek

<sup>1</sup> Az interjúkból származó idézetekben az adatközlők személyi adatait megváltoztattuk. AK = adatközlő, TM = terepmunkás.

<sup>2</sup> Az ismétlés mint kódváltástípus lényege, hogy az egyik nyelven elhangzott üzenetet a másik nyelven megismétli a beszélő.

<sup>3</sup> Mindkét alábbi idézet a Kárpátalja c. hetilap 2002. május 31-i (II. évf. 22. szám, 6. lap) számából való.

<sup>4</sup> Ü = ügyfél, H<sub>1</sub>, H<sub>2</sub> = hivatalnokok

## Irodalom

Bartha Csilla 1992. A nyelvek közötti érintkezés univerzáléi (Néhány adalék a kódváltás kérdésköréhez). In: *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*, 19–28. Budapest: ELTE BTK.

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István 1999. Egy jelenség és ami mögötte van: az ukrán nyelv és a kárpátaljai magyarság. *UngBereg 1999. Első Pánsíp-almanach*, 88–102.

Gal, Susan 1988. The Political Economy of Code Choice. In: Monica Heller ed., *Codeswitching*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Gumperz, John G. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ленес, К. В. (Ленець К. В.) 2000. Суржик. In: *Українська мова. Енциклопедія*, 616. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана.

NyKk. I. Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerk., *Nyelvművelő kézikönyv I*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983.

Rot Sándor 1967. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr* 91: 185–191.



# Kölcsönszók használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében

Márku Anita

A világon egyetlen kultúra sem létezik izoláltan, hanem kapcsolatban vannak és hatnak egymásra. Ugyanígy a különböző nyelvek/nyelvváltozatok is. Még inkább így van ez kétnyelvű környezetben. Ebben a tanulmányban a kölcsönzés, ezen belül is a szókölsönzés típusait, valamint két, a kárpátaljai magyar fiatalok körében végzett empirikus kérdőíves kutatás témához kapcsolódó részeredményeit szeretném bemutatni. Az egyik reprezentatív kérdőíves felmérést 2000 tavaszán a LIMES Társadalomkutató Intézet keretében Kárpátalja 6 járásának 29 településén, 36 oktatási intézményben végeztük, amikor is 675 magát magyarnak valló és a kérdőív magyar nyelvű kitöltését vállaló, egy évvel az érettségi előtt álló fiatalot kérdeztünk meg. A továbbiakban a kutatást Iskola 2000 néven említjük.

A vizsgálatba bevont iskolák, oktatási intézmények járásonként:

## Ungvári járás:

1. Csapi 2. sz. Középiskola
2. Eszenyi Középiskola
3. Kisgejőci Középiskola
4. Koncházai Középiskola
5. Nagydobronyi Középiskola
6. Nagydobronyi Református Líceum
7. Sislóci Dobó István Középiskola
8. Szürtei Középiskola
9. Ungvári 10. számú Dayka Gábor Középiskola

## Munkácsi járás:

10. Barkaszi Középiskola
11. Derceni Középiskola
12. Munkácsi 3. számú II. Rákóczi Ferenc Középiskola  
Munkácsi Középiskola (katolikus osztály)
13. Munkácsi Tanítóképző

## Beregszászi járás:

14. Bátyúi Középiskola
15. Beregszászi 3. számú Zrínyi Ilona Középiskola
16. Beregszászi 4. számú Kossuth Lajos Középiskola
17. Beregszászi 8. számú Mikes Kelemen Középiskola
18. Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium
19. Csomai Középiskola
20. Gáti Középiskola
21. Kaszonyi Középiskola
22. Mezővári II. Rákóczi Ferenc Középiskola
23. Nagymuzsalyi Középiskola
24. Nagyberegi Középiskola
25. Nagyberegi Református Líceum

## Nagyszőlősi járás:

26. Nagypaládi Móricz Zsigmond Középiskola
27. Nagyszőlősi 3. sz. Perényi Zsigmond Középiskola
28. Nevetlenfalui Középiskola
29. Salánki Középiskola
30. Tiszabökényi Középiskola
31. Tiszaújlaki 2. sz. Széchenyi István Középiskola
32. Tiszaújlaki 1. sz. Középiskola (ukrán)
33. Tivadari Református Líceum

## Técsői járás:

34. Aknaszlatinai Bolyai János Középiskola
35. Técsői Magyar Líceum

## Husztai járás:

36. Viski Kölcsey Ferenc Középiskola

A másik kérdőíves felmérést (Ifjúság 2001) 2001 őszén szintén a LIMES Társadalomkutató Intézet végezte, melynek során a történelmi Magyarország 4 kárpátaljai vármegyéjének (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros) 32 településén, összesen 500 15–29 év közötti fiattól gyűjtöttünk adatokat. Sok más kérdés mellett a kölcsönszók írásbeli használatáról is információkat szereztünk.

A szókölsönzés az egyik leggyakoribb jelenség kétnyelvűségi körülmények között. Trudgill megfogalmazásában „Az a folyamat, amelynek



során kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a kölcsönszavak az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak” (Trudgill 1997: 41). A kölcsönszavak típusairól bővebben Ami szavunk járása című kötetben (Csernicskó szerk. 2003: 125–138) olvashatnak.

### A vizsgálatok eredményei

Mindkét vizsgálat során a kérdőívben három feladattal és mondatjavító feladattípussal vizsgáltunk a kölcsönszók írásbeli használatát.

JÓNAK TARTOD-E AZ ALÁBBI MONDATOKAT? HA NEM, JAVÍTSD ŐKET ÚGY, AHOGY SZERINTED JÓK LENNÉNEK.

V\_302a. *Friss bulocskát hoztak a bufetbe.*

V\_302b. *Friss bulocskát hoztak a bufetbe.*

V\_306. *Edit becsengetett a vasútra, hogy megkérdezze, késik-e a vonat.*

A kutatásban tehát egy közvetlen kölcsönszót (*bulocska*–*zsemle*), egy hangalakkölcsönzéssel (*bufet*–*büfé*) valamint egy jelentéskölcsönzéssel nyelvhasználatunkba került kölcsönszót (*becsenget*–*telefonál*) vizsgáltunk. Az adatok számítógépes elemzése után a következő eredményt kaptuk (1. táblázat).

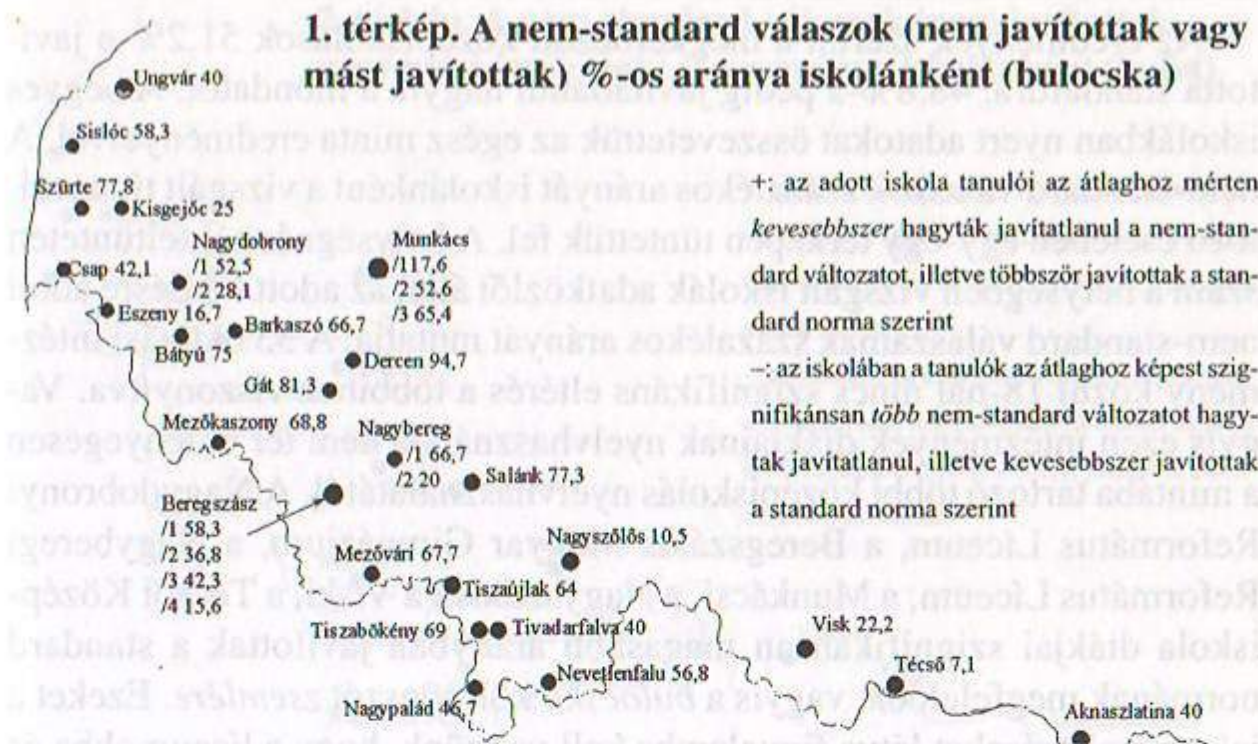
1. táblázat. Kárpátaljai magyar fiatalok nem standard nyelvi ítéletei

Feladatok	Iskola 2000 (N=498)		Ifjúság 2001 (N=675)	
302a	324	48,8%	186	38,0%
302b	284	42,8%	155	31,7%
306	549	82,4%	363	74,2%

A *bulocska* kölcsönszót az Iskola 2000 kutatásnál az adatközlők majdnem fele, az Ifjúság 2001-nél pedig több mint egyharmada jónak ítélte. A másik két kölcsönszó esetében is az Iskola 2000 kutatás során megkérdezett középiskolások hagyták magasabb arányban javítatlanul a mondatokat.

Az Iskola 2000 kutatás eredményeit a vizsgált változókat illetően az 1–3. számú térképeken tüntettük fel.

1. térkép. A nem-standard válaszok (nem javítottak vagy mást javítottak) %-os aránya iskolánként (bulocska)



JÓNAK TARTOD-E AZ ALÁBBI MONDATOKAT? HA NEM, JAVÍTSD ŐKET ÚGY, AHOGYAN SZERINTED JÓK LENNÉNEK.

V\_302a. *Friss bulocskát hoztak a bufetbe.*

a) jónak tartom b) rossznak tartom, jobb így:.....

Standardra javította: 340 AK (51,2%)

Javítatlanul hagyta/ mást javított: 324 AK (48,8%) } N=675 (100%)

Sislóc	nem szignifikáns	Nagyberegi KI/1.	nem szignifikáns
Kisgejőc	nem szignifikáns	Nagyberegi Ref.Líc./2.	+p<0,01
Szürte	–p<0,05	Vári	–p<0,05
Ungvár	nem szignifikáns	Salánk	–p<0,01
Csap	nem szignifikáns	Munkácsi KI/1.	+p<0,01
Eszeny	nem szignifikáns	Munkácsi TK/2.	nem szignifikáns
Nagydobronyi KI/1	nem szignifikáns	Munkácsi nem kat./3.	nem szignifikáns
Nagydobronyi Ref. Líc./2.	+p<0,01	Tiszaújfalak	nem szignifikáns
Battyu	–p<0,05	Tiszabökény	–p<0,05
Barkaszo	nem szignifikáns	Tivadarfalva	nem szignifikáns
Dercen	–p<0,01	Nagypalád	nem szignifikáns
Gát	–p<0,01	Nevetlenfalu	nem szignifikáns
Kaszon	–p<0,05	Nagyszőlős	+p<0,01
Beregszász 8.sz. KI/1.	nem szignifikáns	Visk	+p<0,05
Beregszász 3. sz. KI/2.	nem szignifikáns	Tecső	+p<0,05
Beregszász 4.sz. KI/3.	nem szignifikáns	Aknaszlatina	nem szignifikáns
BMG /4	+p<0,01		



Az eredmények szerint a megkérdezett középiskolások 51,2%-a javította standardra, 48,8%-a pedig javítatlanul hagyta a mondatot. Az egyes iskolákban nyert adatokat összevetettük az egész minta eredményeivel. A nem-standard válaszok százalékos arányát iskolánként a vizsgált típusváltozó esetében egy-egy térképen tüntettük fel. A helységnévnél feltüntetett szám a helységben vizsgált iskolák adatközlői által az adott kérdésre adott nem-standard válaszainak százalékos arányát mutatja. A 33 oktatási intézmény közül 18-nál nincs szignifikáns eltérés a többihez viszonyítva. Vagyis ezen intézmények diákjainak nyelvhasználata nem tér el lényegesen a mintába tartozó többi középiskolás nyelvhasználatától. A Nagydobronyi Református Líceum, a Beregszászi Magyar Gimnázium, a Nagyberegi Református Líceum, a Munkácsi, a Nagyszőlősi, a Viski, a Técsői Középiskola diákjai szignifikánsan magasabb arányban javítottak a standard normának megfelelően, vagyis a *bulocska* kölcsönszót *zsemle*-re. Ezeket a jelentős eltéréseket látva figyelembe kell vennünk, hogy a líceumokba és a Beregszászi Magyar Gimnáziumba felvételi vizsga útján kerültek be az adatközlők. Nyolc intézményben pedig (a szürtei, a bátyúi, a derceni, a kaszonyi, a gáti, a vári, a salánki és a tiszabökényi iskolában) a nem-standard *bulocska* szót jóval magasabb arányban hagyták javítatlanul, fogadták el helyesnek, mint a többi középiskolás.

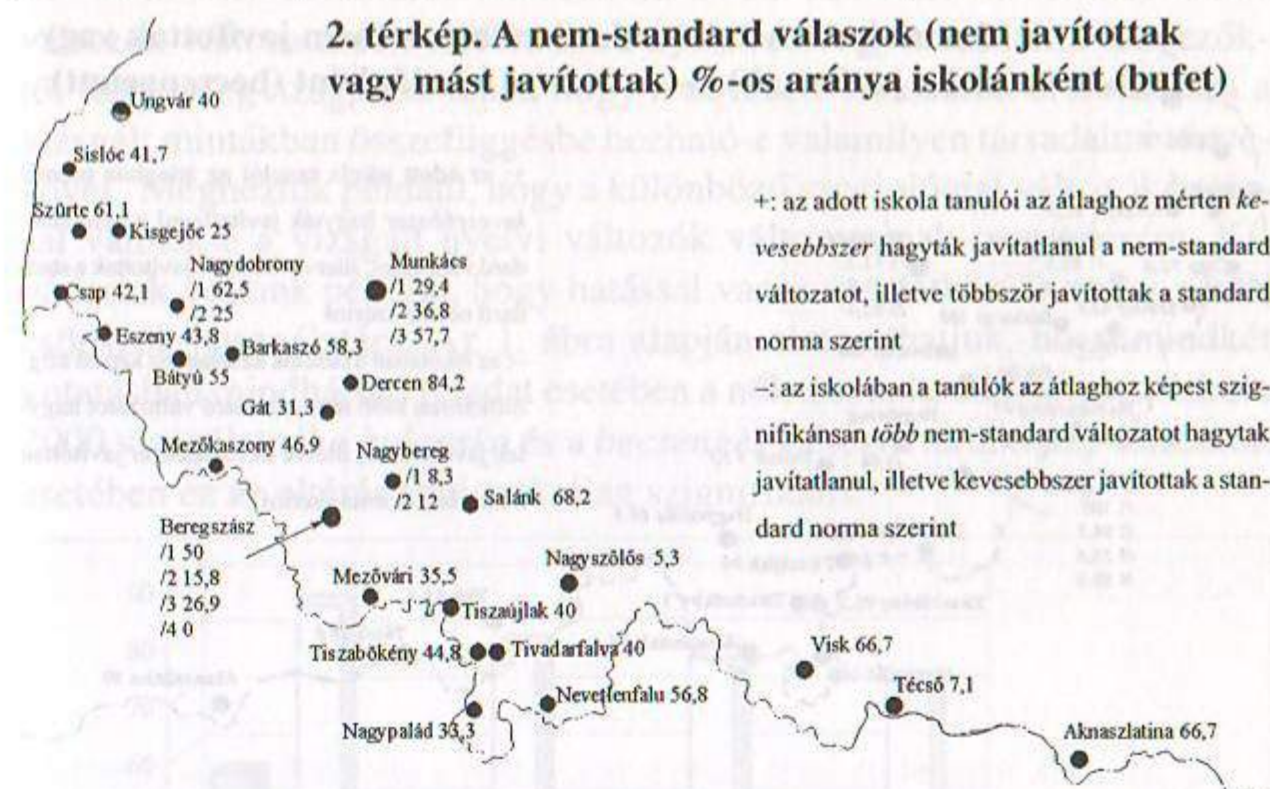
Az előző feladatban még egy változót, a hangalakkölcsönzéssel nyelvhasználatunkba került *bufet* szót is vizsgáltuk. Az eredményeket a 2. térképen tüntettük fel.

Ennél a feladatnál 11 oktatási intézmény esetében tapasztalható szignifikáns eltérés. A standard normát ismét a felvételiztető intézmények diákjai követték inkább, valamint a Nagydobronyi, a Beregszászi 3. sz., a Nagyberegi, valamint a Munkácsi és Técsői Középiskola megkérdezett tanulói. Mindössze két iskolában, a Derceni és a Salánki Középiskolában fogadták el helyesnek a *bufet* kölcsönszót szignifikánsan magasabb arányban. A többi esetben az eltérés nem szignifikáns.

A 3. térképen a jelentéskölcsönzéssel nyelvhasználatunkba került *becsenget* kölcsönszót tartalmazó feladat eredményeit tüntettük fel. Mindössze két intézmény, a Munkácsi és a Técsői Középiskola diákjai javították statisztikailag magasabb arányban a kölcsönszót *telefonál*-ra, míg nyolc iskolában a *becsenget* kölcsönszót vélték többen helyesebbnek. Azonban fontos megjegyezni, hogy a khi-négyzet próba alkalmazása 25 esetben aggályos volt.

A nyelvi változók alapvető tulajdonsága, hogy egynél több megvalósulási formájuk van. A vizsgált változók egyik változata a standard *zsemle*, *büfé*, *telefonál* alak, a másik pedig a nem-standard kölcsönszók. A nyelvi

2. térkép. A nem-standard válaszok (nem javítottak vagy mást javítottak) %-os aránya iskolánként (bufet)



JÓNAK TARTOD-E AZ ALÁBBI MONDATOKAT? HA NEM, JAVÍTSD ŐKET ÚGY, AHOGYAN SZERINTED JÓK LENNÉNEK.

V\_302b. *Friss bulocskát hoztak a bufetbe.*

a)jónak tartom b) rossznak tartom, jobb így:.....

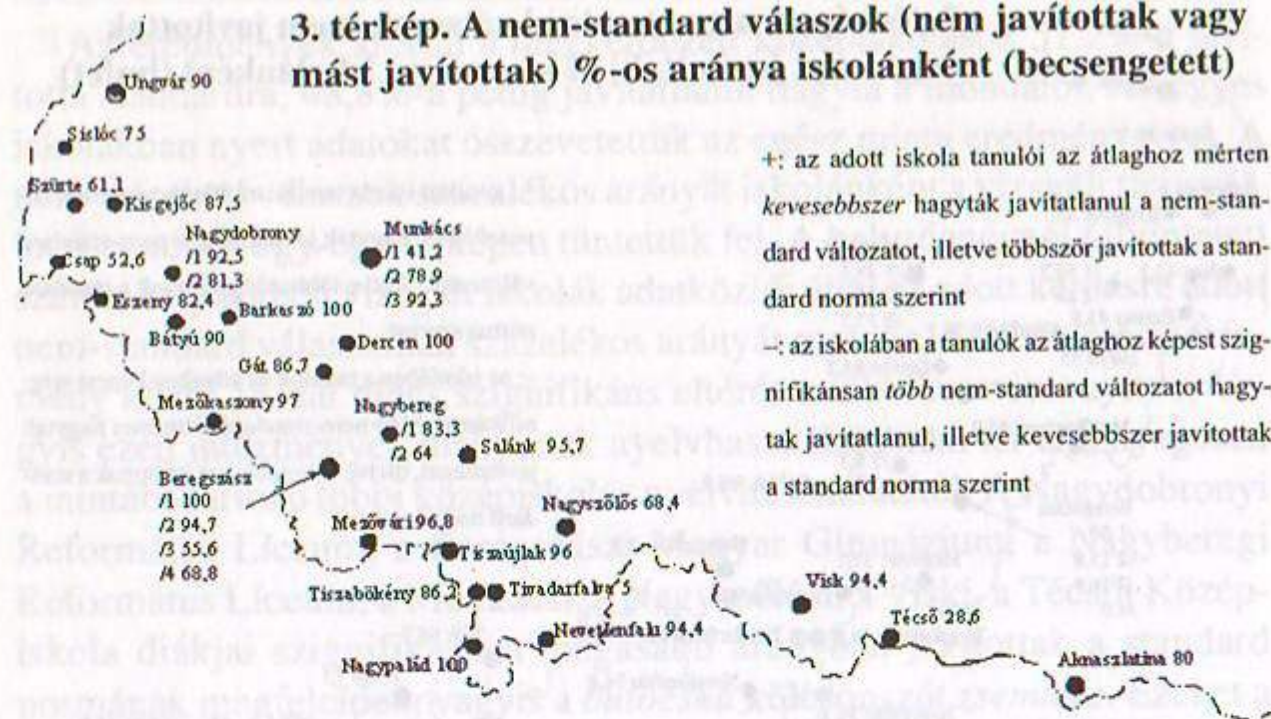
Standardra javította: 380 AK (57,2%)

Javítatlanul hagyta/ mást javított: 284 AK (42,8%) } N=675 (100%)

Sislóc	nem szignifikáns	Nagybereg KI/1.	+p<0,05
Kisgejőc	nem szignifikáns	Nagybereg Ref.Líc./2.	+p<0,01
Szürte	nem szignifikáns	Vári	nem szignifikáns
Ungvár	nem szignifikáns	Salánk	-p<0,05
Csap	nem szignifikáns	Munkácsi KI/1.	+p<0,01
Eszeny	nem szignifikáns	Munkácsi TK/2.	nem szignifikáns
Nagydobrony KI/1	+p<0,01	Munkácsi nem kat./3.	nem szignifikáns
Nagydobrony Ref. Líc./2.	+p<0,05	Tiszaújlak	nem szignifikáns
Bátyú	nem szignifikáns	Tiszabökény	nem szignifikáns
Barkaszó	nem szignifikáns	Tivadarfalva	nem szignifikáns
Dercen	-p<0,01	Nagypalád	nem szignifikáns
Gát	nem szignifikáns	Nevetlenfalu	nem szignifikáns
Kaszon	nem szignifikáns	Nagyszőlős	nem szignifikáns
Beregszász 8.sz KI/1.	nem szignifikáns	Visk	+p<0,05
Beregszász 3. sz. KI/2.	+p<0,05	Técső	+p<0,01
Beregszász 4.sz. KI/3.	nem szignifikáns	Aknaszlatina	nem szignifikáns
BMG /4	+p<0,01		



### 3. térkép. A nem-standard válaszok (nem javítottak vagy mást javítottak) %-os aránya iskolánként (becsengetett)



JÓNAK TARTOD-E AZ ALÁBBI MONDATOKAT? HA NEM, JAVÍTSD ŐKET ÚGY, AHOGYAN SZERINTED JÓK LENNÉNEK.

V\_306. Edit becsengetett a vasútra, hogy megkérdezze, késik-e a vonat.

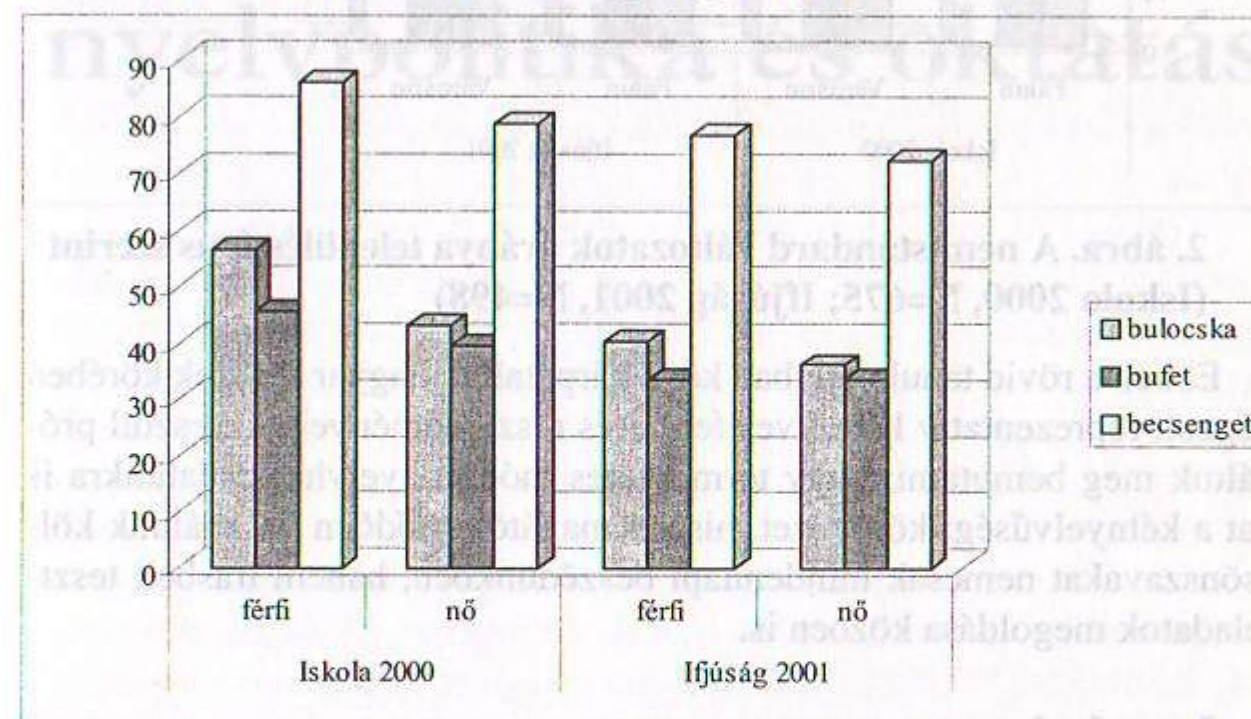
a) jónak tartom b) rossznak tartom, jobb így:.....

Standardra javította: 117 AK (17,6%)

Javítatlanul hagyta/ mást javított: 549 AK (82,4%) } N=675 (100%)

Sislóc	nem szignifikáns*	Nagyberek KI/1.	nem szignifikáns*
Kisgejőc	nem szignifikáns*	Nagyberek Ref. Líc./2.	-p<0,05*
Szürte	-p<0,05*	Vári	-p<0,05
Ungvár	nem szignifikáns*	Salánk	nem szignifikáns*
Csap	-p<0,01	Munkácsi KI/1.	+p<0,01*
Eszény	nem szignifikáns*	Munkácsi TK/2.	nem szignifikáns*
Nagydobronyi KI/1	nem szignifikáns	Munkácsi nem kat./3.	nem szignifikáns*
Nagydobronyi Ref. Líc./2.	nem szignifikáns	Tiszaújlak	nem szignifikáns*
Bátyú	nem szignifikáns*	Tiszabökény	nem szignifikáns
Barkasó	nem szignifikáns*	Tivadarfalva	nem szignifikáns*
Dercen	-p<0,05*	Nagypalád	nem szignifikáns*
Gát	nem szignifikáns*	Nevetlenfalva	nem szignifikáns
Kaszony	-p<0,05	Nagyszőlős	nem szignifikáns*
Beregszász 8.sz KI/1.	nem szignifikáns*	Visk	nem szignifikáns*
Beregszász 3. sz. KI/2.	nem szignifikáns*	Técső	+p<0,01*
Beregszász 4.sz. KI/3.	-p<0,01*	Aknaszlatina	nem szignifikáns*
BMG /4	-p<0,05		

változók változatainak előfordulása nyelvi és/vagy társadalmi tényezőktől függ. Megvizsgáltuk tehát, hogy a nevezett változatok előfordulása a vizsgált mintákban összefüggésbe hozható-e valamilyen társadalmi tényezővel. Megnéztük például, hogy a különböző szociológiai változók hatásával vannak-e a vizsgált nyelvi változók változatainak megítélésére. Kíváncsiak voltunk például, hogy hatással van-e az adatközlők neme a kölcsönszók használatára. Az 1. ábra alapján elmondhatjuk, hogy mindkét kutatásban mindhárom feladat esetében a nők a standardabbak, s az Iskola 2000 vizsgálatnál a *bulocska* és a *becsenget* változót tartalmazó feladatok esetében ez az eltérés statisztikailag szignifikáns.



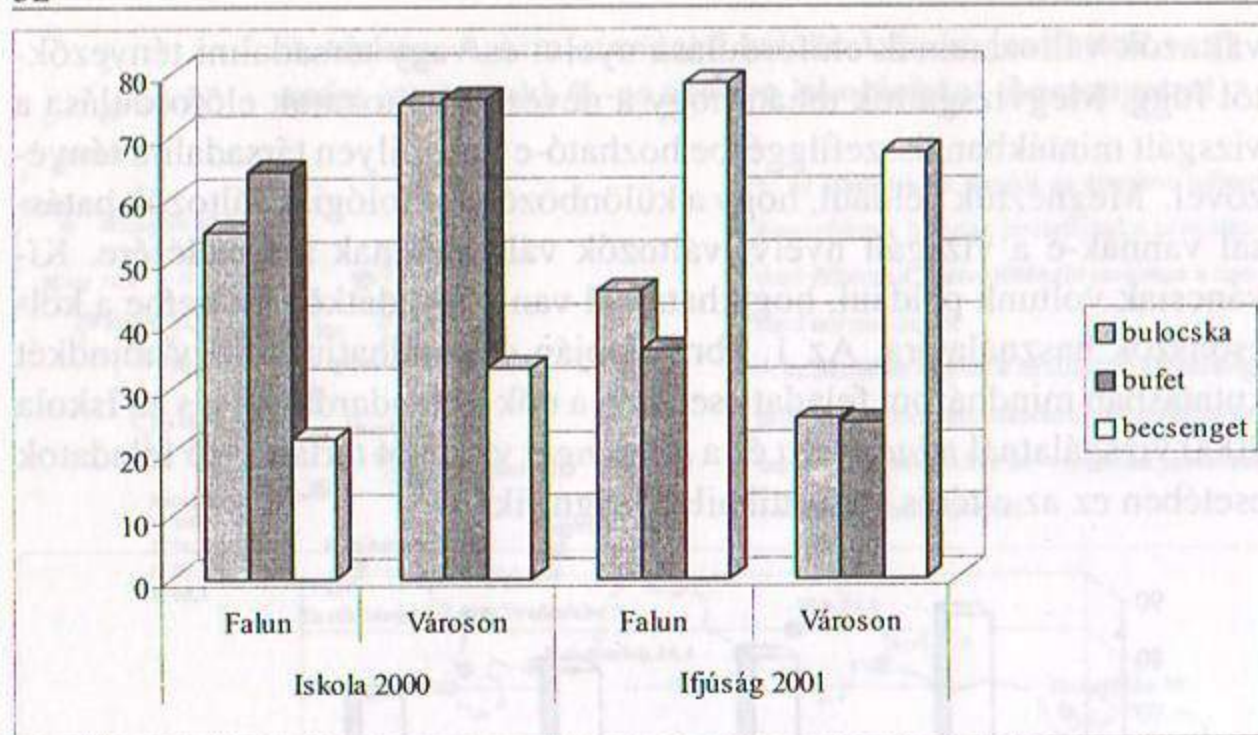
1. ábra. A nem-standard változatok aránya nemek szerint (Iskola 2000, N=675; Ifjúság 2001, N=498)

A 2. ábrán azt tüntettük fel, hogy hogyan befolyásolja a településtípus, vagyis az, hogy az adatközlő falun vagy városban él, a nem-standard válaszok arányát.

Az eredmények szerint mindkét kutatásban a városban élők javítottak magasabb arányban a standard normának megfelelően, s ez az összefüggés mindegyik feladatnál statisztikailag szignifikáns.

A fenti ábrákon az is látszik, hogy a legtöbb esetben az Ifjúság 2001 kutatásban megkérdezettek javították a kölcsönszokat tartalmazó mondatokat a norma szerint. Az eredményt befolyásolhatták az eltérő mintavételi eljárások, az adatközlők korcsoportbeli megoszlása stb., hiszen az Iskola 2000-nél egy évvel az érettségi előtt álló középiskolásokat, míg az Ifjúság 2001-nél 15 és 25 év közötti fiatalokat kérdeztünk meg.





2. ábra. A nem-standard változatok aránya településtípus szerint (Iskola 2000, N=675; Ifjúság 2001, N=498)

Ebben a rövid tanulmányban két a kárpátaljai magyar fiatalok körében végzett reprezentatív kérdőíves felmérés részeredményein keresztül próbáltuk meg bemutatni, hogy természetes módon nyelvhasználatunkra is hat a kétnyelvűségi környezet, hiszen magától értődően használunk kölcsönshavakat nemcsak mindennapi beszédünkben, hanem írásbeli teszt-feladatok megoldása közben is.

## Irodalom

Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.

# Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás a kárpátaljai magyar szórványban\*

Orosz, Ilkó

## Nyelvi tervezés, nyelvpolitika és oktatás

A nemzeti kisebbségek tipológiai és általában három tényező – számszerűség, területi elhelyezkedés, identifikáció – alapján történik, melyek befolyásolják a nyelvhasználatukat, az érdekvédelem lehetőségét a kisebbségi társadalomban, azaz azt, hogy mennyire tudja a kisebbség biztosítani kulturális életének folyamatosságát, kulturális örökségének és az értékeinek továbbadását. A nemzeti kisebbségek nyelvhasználatának (Jók 1988, Kiss Gy. 1993, Hosszú 1997) vizsgálata során egy-egy kisebbség nyelvhasználatát vizsgáljuk, akkor képesek vagyunk a kisebbségi életre és közösségekre integrálódni a kisebbségi nyelvhasználat, vagyis a kisebbségi jogokkal rendelkezők. Kisebbségi nyelvhasználat gyengülése hátrányosan befolyásolja az érdekvédelem, ami végül nem szétválasztja a közösséget, hanem a kisebbségi lét kihívásaitól való távolodást – egyre inkább az egyéni megoldások felé fordulást – eredményez.

A nemzeti kisebbségek helyzetét meghatározó tényezők között a területi változás fontos, hogy figyelembe vesszük a változások folyamatát, irányát. Az előzőekben láttuk, hogy egy-egy kisebbség helyzetének meghatározó faktorai bizonyos területi és időbeli határokat figyelembe véve értelmezhetők és érvényesek a területi változásokkal. Ugyanakkor az államok és a nemzetek közötti viszonyok változása miatt a területi határokat is figyelembe kell venni a határon belüli és a határon kívüli kisebbségek helyzetének meghatározásánál.

A nemzeti kisebbségek helyzetének meghatározásánál (különösen Kárpátalján) fontos megfontolni a kisebbségi jogok fogalmát, azaz a kisebbségi jogok fogalmát.

\*Az írás a Régió c. folyóirat 2004. évi 1. számában (139-150. old.) közölt tanulmány alapján készült. Kárpátaljai helyi nyelvhasználati és nyelvpolitikai helyzetéről.



# Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás a kárpátaljai magyar szórványban\*

Orosz Ildikó

## Kárpátaljai helyzetkép

A nemzeti kisebbségek tipologizálása általában három ismérv – számosság, térbeli elhelyezkedés, identitástudat – alapján történik, melyek befolyásolják és meghatározzák az érdekérvényesítés lehetőségeit a többségi társadalomban, azaz azt, hogy mennyire tudja a kisebbség biztosítani kulturális életének folyamatosságát, kulturális értékeinek és az értékeket hordozó, továbbvivő nemzeti elitjének reprodukcióját (Joó 1988, Kiss Gy. 1993.) Ha a fenti ismérvek tekintetében egy-egy nemzeti kisebbség erős pozíciókkal rendelkezik, akkor képes önálló közösségi életre, és közösségként integrálódik a többségi nemzetbe, vagyis kollektív jogokkal rendelkezik. Bármelyik ismérv gyengülése hátrányosan befolyásolja az érdekérvényesítést, ami végső soron szétzilálja a közösséget, tagjai – a kisebbségi lét kihívásaira adott válaszként – egyre inkább az egyéni megoldásnak tekinthető asszimiláció irányába mozdulnak el.

A nemzeti kisebbségek helyzetet meghatározó ismérvek mértéke állandóan változik. Fontos, hogy figyelemmel kísérjük a változások folyamatát, fázisait. Az előbbiekből következik, hogy egy-egy kisebbség helyzetének meghatározásakor bizonyos térbeli és időbeli korlátok figyelembe vételével vonhatunk le érvényes és hiteles következtetéseket. Ugyanakkor az államoknak is figyelembe kellene venni a határain belül élő nemzeti kisebbségek pozícióit az őket érintő törvények elfogadásánál.

A nemzeti kisebbségek helyzetének leírásakor (különösen Kelet-Európában) fontos megkülönböztetni és definiálni a következő fogalmakat: *etnikum*, *szórvány*, *diaszpóra*.

\*Az írás a Régió c. folyóirat 2001/4. számában (159–180. old.) Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás szórványban. Kárpátaljai helyzetkép címmel megjelent tanulmány felújított változata.



*Szórványnak* tekintjük azt a nemzeti kisebbséget, amely több generáción keresztül egy adott térségben letelepedve él, és valamely történelmileg meghatározott társadalmi-gazdasági folyamat hatására az adott régiókban elvesztette társadalmi befolyását, abszolút és relatív számaránya egy meghatározott – a nemzeti kisebbségek erős helyzete szempontjából – „billenőpont” alá került, érdekérvényesítési potenciáljának csökkenése következtében kulturális, anyanyelvi intézményeinek nagy részét elvesztette, vagy már nem képes azokat önerőből fenntartani, ugyanakkor identitása még erős és anyanemzetéhez köti, bár a nyelvcseré folyamata előrehaladott.

*Diaszpóra* alatt azt a többségi társadalmon belül élő nemzeti kisebbségi csoportot értjük, amely valamely történelmi, társadalmi, gazdasági esemény, folyamat hatására, politikai egzisztenciális, gazdasági okokból személyes egyéni döntés alapján választotta azt a közeget, amelyben él, de ragaszkodik anyanemzetének kultúrájához.

*Etnikum* alatt azt a népcsoportot értjük, amely egy adott többségi társadalmon belül huzamosabb ideig a többségekkel együtt élve nemzeti ismérveinek főleg néprajzi jellegű kulturális örökségét őrizte meg, identitásának mássága nemzeti mentalitásában, gondolkodásában, logikájában nyilvánul meg, részben vagy teljesen integrálódott a többségi társadalomba, esetenként a nyelvcserén túl van, de még mint csoport különállását igyekszik megőrizni, ellenállni az előrehaladott asszimilációs folyamatnak.

A kisebbségek fenti ismérvei alapján az ukrainai magyarság szórványnak számít. De részben az már Kárpátalja területén is, vagy legalábbis a „billenőpont” határán lévő veszélyeztetett kisebbségnek tekinthető.

Amennyiben a kárpátaljai magyarságot területi szinten vizsgáljuk, úgy Kárpátalján főleg számosságuk relatív aránya alapján szórványnak kell kezelnünk a következő települések magyar lakosait: Ungvár, Munkács, Nagyszőlős, Beregrákos, Perecseny, Nagyberezna, Órdarma, Szerednye, Huszt, Tecső, Szolyva, Aknaszlatina, Visk, Bilke, Rahó, Kőrösmező, Gyertyánliget, Tiszabogdány, Terebesfőjérpatak, Nagybocksó, Bustyaháza, valamint ide sorolható a magyar-ukrán nyelvhatár peremvidéke a volt Ungban és Ugocsában.

A szórványban élők számáról nem állnak rendelkezésünkre reális adatok, a legutóbbi, 1989-es népszámlálás adatait fenntartásokkal kell kezelnünk. Ahol ez lehetséges, egyéb forrásokkal összevetve mérlegelhetjük a kisebbségi arányokat. A torzításokra jó példa az általunk közlőről ismert Csongor (Munkácsi járás), ahol csak egy-két százalékban laknak ukránok, viszont a statisztikai hivatal kimutatása szerint 1989-ben itt a 2239 lakosból mindössze 312 volt magyar.

A kárpátaljai szórványok térbeli elhelyezkedése, számossága, identitása és az azt erősen meghatározó történelme vidékenként eltérő. Nem egyformán fejlődött a magyar anyanyelvű intézményrendszer sem, így nem lehet egységesen leírni anyanyelvű oktatási helyzetüket.

A háború után a nagyobb településeken – ahol a magyarság még kellő pozícióval rendelkezett (Munkács, Ungvár, Nagyszőlős, Tecső, Aknaszlatina), illetve a nyelvszigeteken (Beregrákos, Visk), ahol a falvakon belül is külön utcákban, negyedekben éltek a magyarok – szervezett magyar tannyelvű iskolákat külön csoportként kell kezelni, mivel sem az itt élők, sem a kárpátaljai magyarok nem szórványnak határozzák meg helyzetüket.

A hetvenes években az oktatás intézményi hátterének optimalizálását célul tűző állami törekvések főleg a városok magyar iskoláinak ártottak, melyek önállóságukat elvesztve az úgynevezett internacionalista iskolák részeivé váltak. Ezekben a tanintézetekben egy irányítás alatt ukrán, orosz, magyar tannyelvű párhuzamos osztályok működtek, így például a magyar tannyelvű Nagyszőlősi 3. számú Középiskolát összevonták az 5-ös számú ukrán tannyelvű iskolával, és így lett belőle a 8. számú, immár internacionalista (több oktatási nyelvű) tanintézet. Aknaszlatinán az orosz, az ukrán és a magyar iskolát vonták össze egy háromnyelvű intézménnyé. Munkácson a magyar iskolán belül indítottak orosz tannyelvű párhuzamos osztályokat, melyekben a magyart fő tárgyként tanulták. Ungváron, Tecsőn, Viskén, Beregrákoson iskoláink megőrizhették önállóságukat. A tanulólétszám az internacionalista intézmények magyar osztályaiban egyre fogyatkozott. A '80-as évek végére az osztályok tanulólétszáma megközelítette a bezáráshoz szükséges kritikus határt. 1989-ben megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), amelynek tevékenységében az volt az első nagy siker, hogy sikerült elérni a nagyszőlősi és az aknaszlatinai iskolák önállóságának visszaállítását. A működésükhöz szükséges feltételek biztosításának megszervezése a kárpátaljai magyarok összetartozásának jelképe lett. Az aknaszlatinai iskola számára kiutalt, nagyon rossz állagú óvodaépület felújításához például az alföldi magyar falvakból is szervezett segítséget a KMKSZ. Ez az összefogás a tantestület véleménye szerint azóta is példátlan az iskola életében. A kárpátaljai magyarság köztudatában viszont ezek a városok nem minősülnek szórványnak.

Az anyanyelvű oktatás szempontjából szórványhelyzetben az ugocsai, ungvidéki, beregvidéki tömbmagyarság nyelvhatárán elhelyezkedő települések – Királyháza, Fancsika, Mátyfalva, Tekeháza, Feketeardó stb. – vannak.

Szórványban a magyar nyelv iránti érdeklődés, az anyanyelven tanulás igénye a nyolcvanas évek végen kapott lendületet, amikor Bilics Éva, a Rahói



KMKSZ-alapszervezet elnöke Petőfi Anyanyelvi Klubot szervezett a Rahói Kartongyár klubtermében. A klubba főleg nagymamák jártak, akik magukkal vitték unokáikat is. A nagymamák kezdtek foglalkozni a gyerekcsoportokkal. Magyar népi játékokra, versekre, mondókákra tanították őket. 1992-től lehetőség nyílt arra, hogy az iskolákban fakultatív órakeretben bevezessék az anyanyelv oktatását. A magyar nyelv státusza, presztízse a határ átjárhatóságával megnőtt, így nagy lelkesedéssel még azok is beíraták a gyerekeiket ezekre a foglalkozásokra, akiknek nem voltak magyar gyökereik.

Budapesten „Kinyílik a világ” néven alapítványt hoztak létre a szórványban élő gyerekek magyarországi üdültetésének megszervezésére. Azóta 40-100 gyereket tudnak üdültetni.

A gazdasági helyzet gyors romlása következtében az iskolákban megszüntették a fakultációkat. A KMPSZ az MKM Határon Túli Magyarok Főosztályán és az Illyés Közalapítványnál nyert pályázatok révén vasárnapi iskolákként működtette tovább a csoportokat a plébániák és iskolák termeiben.

1999-től államilag elismert és szabályozott oktatási forma a vasárnapi iskola. Az állam a költségvetés függvényében a bejegyzett iskolákat támogatásban részesítheti, de a költségvetési hiány miatt a járásokban erre nincs mód. A kárpátaljai magyar szórvány ezidáig óvatosságból vagy bizalmatlanságból fakadóan nem élt a lehetőséggel, a vasárnapi iskolai foglalkozásokat az Illyés Közalapítvány és az OM támogatásával továbbra is a KMPSZ szervezi.

Az anyanyelv-élesztést felkarolták a római katolikus egyház papjai is, akik szintén fontosnak tartják, hogy a hívek megtanuljanak magyarul írni és olvasni. Egyelőre a legtöbb helyen magyar nyelven miséznek, bár egyre kevesebb azok száma, akik ilyen alkalmakkor tudnak felolvasni vagy ministrálni. Az ungvideki magyarok már át is tértek a szláv nyelvű – szlovák vagy ukrán – szolgálatra.

Magyarországi támogatással, a KMPSZ szervezésében 1995-től évente anyanyelvi táborra kerül sor Beregszászban a szórványban élő gyerekek számára. A tapasztalatok alapján a gyerekek szívesebben utaznak Beregszászba, mint Magyarországra, mert itt nincs akkora nyelvi kontraszt. 1997-től a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola diákjai nyári szakmai gyakorlatukat szórványvidéken töltik. Napközis foglalkozásokat szerveznek a helyi közösség által biztosított körülmények között, általában a plébániák udvarán.

Kárpátalján szórvány alatt az ott élő magyarság a Tisza, a Latorca, az Ung, a Borzsa folyók felső folyásának környékén élő magyarokat érti.

Ebben a megközelítésben vizsgáljuk meg a kárpátaljai szórványok, mindenekelőtt anyanyelvű oktatásuk helyzetét. A leírásunkban S. Benedek András kárpátaljai történeti és kultúrtörténeti munkáira, P. Punykó Mária erre a vidékre vonatkozó néprajzi, Perduk János nyelvészeti kutatásaira, az 1989-es népszámlálás adataira, a Bagu Balázs által gyűjtött adatokra, a KMPSZ adatbázisára, a Tárogató Kiadó által az utóbbi években megjelentetett, a kárpátaljai történelmi egyházak templomait bemutató könyvsorozatra, illetve az egyházak saját bevallásain alapuló, részben publikált rövid, egyházközséget leíró anyagokra, valamint a Botlik József–Dupka György szerzőpárosnak a kárpátaljai magyar településeket bemutató munkáira támaszkodtunk.

## A Felső-Tisza-vidék

A legnagyobb lélekszámú magyar szórvány a Felső-Tisza-vidéken, a jelenlegi közigazgatási felosztás alapján a Huszti, Técsői, Rahói járásokban a következő településeken él: Körösmező (Jaszinya), Rahó (Rahiv), Gyertyánliget (Kobilecka Poljana), Tiszabogdány (Bohdany), Terebesfejérpatak (Gyilove), Nagybocksó (V. Bicskiv), Bustyaháza (Bustino), Taracköz (Tereszva), Kerekhegy (Okruhla), Técső (Tyacsiv), Huszt (Huszt), Aknaszlátina (Szolotvina), Visk (Viskove).

A Felső-Tisza-vidéken az anyanyelvhasználat színtere a család és a templom. Az itt élő magyarok számára évtizedekig nem szerveztek anyanyelvű oktatást, mivel elmagyarosodott németekként tekintettek rájuk. Identitásuk erősen vallási kötődésű, és így kapcsolódik az anyanyelvhasználatukhoz. A magyar nyelv számukra az Isten nyelve, ezen a nyelven imádkoznak, beszélnek egymással a templomban, a vallási ünnepeken. A templomban egymás között magyarul beszélnek a gyerekek is, de az udvaron már áttérnek az ukránra. Magyarul nem káromkodnak, azt „szovjetül” teszik, ahogy ők mondják. A nyelvcsere előrehaladott stádiumban van. A nagyszülők még megtanítják imádkozni unokáikat magyarul, de már ők is inkább ukránul szólnak hozzájuk, különösen közterületen.

Körösmező (Jaszinya), melynek része Kevele (Szvidovec), a legtávolabbi település Kárpátalján, ahol még számottevő magyarság él. A település mintegy 250 km-re van a terület székhelyétől, Ungvártól. Az 1989-es népszámlálás adatai alapján a 8594 lakosból 943 vallotta magát magyarnak. A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház által 1997-ben kiadott *Kárpátalja templomai* című kiadvány szerint a hívek száma 1000. A templomban magyarul miséznek. A településen magyar óvodai csoport és elemi iskola nyílt.



A szovjet rendszerben itt nem működött semmilyen intézményes anyanyelvi/anyanyelvű oktatás. Az 1991/92-es tanévtől kezdve működik magyar fakultáció. A KMPSZ által szervezett vasárnapi iskolában a 2000/2001-es tanévben 4 csoportban 74 gyerekkel foglalkoztak. A gyerekek zöme már nem vagy csak alig beszél magyarul. A törvények szerint ha legalább 10 szülő kezdeményezi, magyar tannyelvű osztályt lehet nyitni bármelyik ukrán oktatási intézményben. A magyarság létszáma alapján elképzelhető magyar általános/középiskola fenntartása. Amennyiben a magyar nyelven tanulni kívánók száma kevesebb lenne mint 10 fő, úgy anyanyelvű oktatásukat beutaztatással lehetne megoldani a településtől mintegy 35 kilométerre fekvő Rahó magyar tannyelvű osztályaiban. Ehhez autóbust kellene bérelni.

*Rahó (Rahiv)* 35 km-re van Kőrösmezőtől és 209 km-re Ungvártól. A római katolikus egyház szerint a hívek száma 1500 fő. A mise nyelve magyar. Az 1989-es népszámlálás adatai szerint a település 15 812 lakosából 1282 vallotta magát magyarnak. Magyar nyelvű/nyelvi oktatás 1945 óta nincs. Az 1991/92-es tanévben a Rahói 1. számú Középiskolában 254 tanuló önálló tantárgyként, 114 fakultációként tanulta a magyar nyelvet. A gazdasági romlás miatt ezt nem finanszírozták, így folyamatosan leépült a hivatalos magyar oktatás. Az 1998/99-es tanévtől a szülők kezdeményezésére szerveztek magyar tannyelvű osztályt. Az iskolának azóta 3 ilyen osztálya van és a szülők a következő tanévben is kérni fogják új osztály indítását. Egy év múlva azonban már gondot fog okozni a tanteremhiány. Megoldásként kínálkozik a Római Katolikus Egyház tulajdonát képező épület, mely felújítás és átalakítás után alkalmas lenne egy magyar tannyelvű általános iskola számára. Ez az intézmény helyet adhatna a környékbeli falvak magyarul tanulni kívánó diákjainak, amennyiben a beutaztatásuk vagy helyi elszállásolásuk megoldható lenne. A felajánlott épület tetőtere alkalmas kollégium kialakítására. A gyerekek beutaztatásának költsége falvanként változó. Az 1999/2000-es tanévben a magyar osztályokban tanuló 45 gyereken kívül 111 gyerek tanult magyart fakultációként (9 csoportban havi 112 órában). A helyi, magyarul tudó pedagógusok számára magyar nyelvi/szaknyelvi továbbképzéseket kellene szervezni. Néhány tárgy oktatására, főleg a magyar nyelv és irodalomra, illetve az alsó tagozatos tanítókra, amíg saját pedagógusaikat ki nem nevelik, fizetéskiegészítéssel Kárpátalja alföldi részéről lehetne pedagógusokat szerződtetni.

*Tiszabogdány (Bohdan)* a Fehér-Tisza két partján terül el mintegy 15 km-re Rahótól. A három társközségből álló Bogdány közigazgatási területén az 1989-es népszámlálás szerint az 5924 lakosból 193 vallotta magát

magyarnak. 1945 óta nincs magyar nyelvű intézményes oktatás a faluban. Az 1991/92-es tanévben 45 gyerek tanulta a magyart fakultatív keretben a helyi ukrán iskolában, míg az 1999/2000-es tanévben magyarul 36 gyerek tanult 2 csoportban havi 8 órában. A tiszabogdányi római katolikusok a rahói plébániához tartoznak és az ortodoxok kezén lévő görög katolikus templomban miséznek magyarul. Anyanyelvű oktatásuk igény szerint elemi szinten helyben, a későbbiekben Rahón valósítható meg.

*Terebesfehérpatak / Trebusafejérpatak (Gyilove)* 20 km-re fekszik Rahótól a Tisza jobb és bal partján az Ungvár-Rahó országút mentén. Az 1989-es népszámlálás szerint a település 2952 lakosából csak 20-an vallották magukat magyarnak. 1989-től kérik római katolikus templomuk visszaadását. 1990-ben római katolikus kápolnát építettek a hívek. Magyar oktatás 1945 óta nem volt a településen. Ma a KMPSZ szervezésében 25 gyerek egy csoportban foglalkozik havi 16 órában a magyar nyelvvel. Magyar intézményes oktatás esetleg összevont elemi osztályban lehetséges. A továbbtanulásra Rahón lenne lehetőség vagy beutaztatással, vagy bentlakás biztosításával.

*Nagybocskó (V. Bicskiv)* az Ungvár-Rahó főút mentén fekszik a Tisza jobb partján. A település balparti része Romániához tartozik. A község 35 km-re fekszik Rahótól és 15 km-re Aknaszlatinától, így ez utóbbi nagyközség vonzáskörzete, bár közigazgatásilag más-más járáshoz tartoznak. Az 1989-es népszámláláskor a 8968 lakosból 424-en vallották magukat magyarnak. A római katolikus templom romániai területre került, mivel a Tisza bal partján áll. Az 1991/92-es tanévben a KMKSZ kezdeményezésére 15 tanuló fakultációként tanulta a magyart. Az 1999/2000-es tanévben egy csoportban, havi 16 órában 28 gyerek részesül magyar oktatásban a KMPSZ által szervezett vasárnapi iskolai keretek között. Anyanyelvű oktatásuk elemi iskolai szinten helyben megoldható, továbbtanulásra az aknaszlatinai iskolában beutaztatással lenne lehetőség.

*Gyertyánliget (Kobilecka Poljana)* 36 km-re van Rahótól, 15 km-re Aknaszlatinától és 12 km-re az Ungvár-Rahó főútvonaltól a hegyekben a Soporka (Szapurka) folyó két partján. A római katolikus hívek szám 700, a mise nyelve magyar. Az 1989-es népszámlálás szerint a 3025 lakosból 421-en vallották magukat magyarnak. A nagyközségben magyar óvodai csoportot és elemi iskolai osztály indult a KMPSZ támogatásával.

Az 1991/92-es tanévben a szülők kérésére 15 tanuló magyar fakultációban vett részt a helyi iskolában, amit két év múlva anyagi okokra hivatkozva megszüntettek. Az 1999/2000-es tanévben a KMPSZ szervezésében és támogatásával 35 gyerek 2 csoportban, havi 24 órában tanulta a magyar nyelvet.



A 2000/2001 -es tanévben a szülők magyar osztály indítását kezdeményezték. A 2001/2002-es tanévre kaptak engedélyt, amikor elindulhatott az elemi oktatás. Van lehetőség általános iskola kiépítésére, továbbtanulásuk biztosítható helyben, vagy beutaztatással Aknaszlatinán.

*Aknaszlatina (Szolotvino)* ukrán–magyar–román bányásztelepülés. A település a Tisza mentén az ukrán–román határon terül el 25 km-re a járási központtól, Técsőtől. Római katolikus egyházában 3500 hívőnek magyarul miséznek. Az 1989-es népszámlálási adatok szerint a település 9651 lakosából 2723 vallotta magát magyarnak. 1945-től három önálló – ukrán, magyar és román tannyelvű – iskolát nyitottak, 1965-ben azonban összevonták a magyart és az ukránt, majd orosz osztályokat is nyitottak az intézményen belül, ahová főleg magyar nemzetiségűek jártak. 1989-ben a KMKSZ kezdeményezésére a magyar iskola visszanyerte önállóságát. Az 1991/92-es tanévben 282 tanulóval és 24 oktatóval kezdték meg a munkát egy elhanyagolt, rossz állagú volt óvoda átalakított épületében. A 2001-es évben a szülők kérésére és a KMPSZ szervezésében a román középiskolában három csoportban magyar fakultációt vezettek az iskola tanárai. A római katolikus egyház magyar óvodát működtet.

*Taracköz (Tereszva)* Aknaszlatina és Tecső között helyezkedik el az Ungvár–Rahó főútvonal mentén mintegy 10 km-re Técsőtől. A település római katolikus gyülekezete a técsői plébánia filiája. A legutóbbi népszámlálás szerint a település 7204 lakosa közül 94 vallotta magát magyarnak. Anyanyelvi oktatás nem folyik a településen. Igény és támogatás esetén vasárnapi iskolát, fakultációt lehetne szervezni. Továbbtanulásuk biztosítható Técsőn a középiskolában és a líceumban, melynek van kollégiuma.

*Kerekhegy (Okruhla)* kis falu a hegyek közé szorulva a Técsői járásban. Impozáns római katolikus temploma van. Az egyházközség a Técsői plébániához tartozik és mindössze 120 hívet számlál. A mise nyelve magyar, anyanyelvű iskolai oktatás nincs. A faluban katolikus óvoda működik, melyben magyarul is foglalkoznak a gyerekekkel. Vasárnapi iskola és fakultáció szervezésének van realitása. A továbbtanulás a Técsői Középiskolában és líceumban biztosítható, ahol kollégium is van. Az 1989-es népszámlálás adatai szerint a település 625 lakosából 1 vallotta magát magyarnak.

*Técső (Tyacsiv)* Ungvártól 136 km-re, a Tisza jobb partján az ukrán–román határ mentén terül el. 1946-tól magyar tannyelvű általános, 1957-től önálló magyar tannyelvű középiskola működik a városban. 1991-ben magyar óvodai csoport is indult. A KMPSZ koncepciója szerint ez a település adottságai alapján – a vidék legnagyobb települése, megközelíthető közúton, vasúton, jelentős a magyarok száma, mindkét magyar egyháza

erős – a vidék magyar szellemi központja lehetne, vagyis átválthatná Máramarossziget egykori szerepét. Ebből kiindulva a KMPSZ is támogatja, hogy Técsőn az Illyés Alapítvány támogatásával líceumot (gimnáziumot) hozzanak létre. Az 1992-ben kezdődött mintegy 40 millió forintos beruházást 1999-ben fejezték be. Az oktatást a 2000/2001 -es tanévben kezdték meg. Egyelőre sajnos nem tölti be a vállalt szerepet. A líceumban a técsőieken kívül alig van máramarosi gyerek. Sokan a terület alföldi részéről iratkoztak be, nagy részben olyanok, akik nem nyertek felvételt valamely síkvidéki református líceumba. Az intézmény 2001-től kérte felvételét a református líceumok sorába. Amennyiben ez jogilag is megvalósul, úgy annak fenntartási költségeit teljes mértékben az egyháznak kell vállalnia, csak az országosan kötelező minimális tantárgyak óradíját finanszírozza az állam. Ez esetben, ismerve a helyi körülményeket, elképzelhető a továbbiakban, hogy csak az anyaország támogatásával lesz működtethető és fenntartható. Fontos lenne az önálló magyar állami óvoda megnyitása.

*Bustyaháza (Bustino)* 8 km-re fekszik Tecsőtől az Ungvár–Rahó főútvonal mentén. Az alaposan megrongált templomot 1989-ben összefogással felújították. A hívek száma 350. A mise nyelve magyar. Az 1989-es népszámláláskor a 8147 lakosból 396 vallotta magát magyarnak. Vasárnapi iskolaként, fakultációként oktathatnánk magyart, esetleg elemi iskola létesülhetne. Továbbtanulásuk megoldható beutazással a mintegy 8 km-re lévő Técsőre, vagy az 5 km-re lévő, de a főúttól félreeső Viskre.

*Visk (Viskove)* 25 km-re fekszik Husztól, és közigazgatásilag is a Huszti járáshoz tartozik. Római katolikus egyháza híveinek száma 1000. A mise nyelve magyar. A református gyülekezet 2000 lelket számlál. Önálló magyar és ukrán középiskolája van. A településhez több társközséget csatoltak. A mintegy 8000 lakosból 4000 magyarnak vallja magát. A településnek nincs magyar óvodája. A KMKSZ helyi alapszervezete az Illyés Közalapítvány támogatásával óvodát épített, ami nincs befejezve, és fenntartásának költségei nem biztosítottak.

*Huszt (Huszt)* Szilcén keresztül 109 km-re, Beregszászon át 132 km-re van a terület központjától, Ungvártól. A római katolikus egyháznak 1500, a reformátusnak 500 híve van. Az 1989-es népszámlálás adatai szerint a 31 287 lakosból 1759 vallotta magát magyarnak. A településnek a szovjet rendszerben magyar nyelvű iskolája nem volt. 1992-ben a szülők kezdeményezésére újraindították a magyar általános iskolát egy nagyon romos épületben, aminek a teteje 1998-ban a nagy havazáskor beszakadt, és csak 2000-ben, magyarországi segítséggel sikerült rendbehozni. Az általános



iskolát középiskolává lehetne fejleszteni, és magyar óvodát vagy óvodai csoportokat volna célszerű indítani állami vagy egyházi fenntartásban. Néhány szaktanárra lenne szükség. A tanárok az alföldi területekről toborozhatók lakásbérleti támogatás, ellátási, valamint útiköltség hozzájárulás biztosításával. A magyar tannyelvű általános iskola fokozatosan középiskolává fejlődött, ám a városi vezetés a 2003/2004. tanévben meg akarja szüntetni önállóságát, és össze szeretné vonni a település egyik ukrán tannyelvű oktatási intézményével. A szülők és a pedagógusok azonban kiálltak az iskola mellett, és bíróságon próbálnak érvényt szerezni abbéli szándékuknak, hogy a város magyarságának saját, önálló magyar középiskolája legyen.

## Tisza-menti települések Ugocsában

Az anyanyelvű oktatás szempontjából szórványhelyzetben vannak az ugocsa-i tömbmagyarság nyelvhatárán elhelyezkedő települések is: Királyháza, Fancsika, Mátyfalva, Tekeháza, Feketeardó.

A Tisza, Huszt után kiérve a síkságra a volt Ugocsa megyén halad keresztül, és napjainkra mintegy nyelvhatárt is képez. Míg a tömbmagyarság részeként a kárpátaljai Tiszántúl homogén magyar közeg maradt, addig a Tiszán innen és Nagyszőlős környékén a tiszántúli rész is az ukrán-magyar nyelvhatárt jelenti. A települések vallási szempontból vegyesek. A magyar lakosság római katolikus, református és görög katolikus vallású. A zömében görög katolikusok által lakott településeken 1945 után nem is nyitottak magyar osztályokat. A fél évszázad eredményeként helyenként az identitás-tudat módosulását, a nyelvcsere észleljük. A KMKSZ megalakulása után, az aktivisták közbenjárásával ezekben a falvakban összevont elemi osztályokat nyitottak, de a továbbtanulási lehetőségek megoldatlansága miatt – a tanulóknak a negyedik osztály után az ukrán tannyelvű oktatásban kellett folytatni tanulmányaikat – a kezdeményezések zöme elsorvadt. Bármilyen anyanyelvű program esetén ezt figyelembe kell venni, és abban az esetben maradhatnak meg a különböző képzési formák, ha egyidejűleg biztosítva van a magasabb szintű továbbtanulás lehetősége.

*Nagyszőlős (Vinohranyiv)* a volt Ugocsa megye székhelye, most a Nagyszőlősi járásé. A népszámlálás szerint 25 663 lakosából 3174 volt magyar. A település 100 km-re fekszik Ungvártól. 900 református és 2000 római katolikus lakja. A városban 1945-től magyar általános iskola, majd 1956-tól középiskola működik. A hetvenes években összevonták egy ukrán iskolával, aminek eredményeként majdnem elsorvadt. 1990-ben az iskola önál-

lóságát visszaállították Milován Jolánnak és a KMKSZ kiállításának köszönhetően. Az 1991/92-es tanévet új épületben, a volt Ugocsa vármegyeházában kezdték meg. A patinás épület megfelelő otthont biztosít a körzet egyik szellemi központjaként számon tartott intézménynek. Az épület maga, de főleg a tetőszerkezete alapos felújításra szorul.

*Csepe (Csepa)* Nagyszőlőstől 28 km-re fekvő ukrán-magyar település, 1989-ben az 1883 lakosból 555 vallotta magát magyarnak. A lakosság többsége görög katolikus. A misét magyar és ukrán nyelven tartják. Az elmúlt évtizedekben a magyar görög katolikusokat ukrán nemzetiségűként tartották számon, így magyar oktatást nem szerveztek számukra. A faluban ukrán középiskola működik, ezen belül a kilencvenes évek derekán magyar tagozatot indítottak. Az iskola tanári kara igényli a szaknyelvi átképzést, a magyar szakirodalmat, tankönyveket és segédkönyveket, szemléltetőeszközöket, korszerű felszereléseket. A faluba szeretnének egy magyar szakos tanárt hozni. Ez ellátási költséggel és lakbér, valamint utazási támogatással megoldható.

A falu társközségei *Csomafalva* (1946-tól *Zatyiszivka*) és *Tiszahetény* (1946-tól *Hetinya*). Mindkét település lakossága ukrán, de a szülők megtanítják gyermekeiket magyarul kommunikálni. Magyar vasárnapi iskolák fenntartása ebben segítségükre volna.

*Fancsika (Fancsikove)* a Tisza bal partján fekszik, 8 km-re Nagyszőlőstől. Tiszaújhely előtt bekötőúttal kapcsolódik az Ungvár–Beregszász–Rahó országúthoz. Elszlávosodott, valaha magyar település. Az 1989-es népszámláláskor a 2015 lakosból 620-an vallották magukat magyarnak. A mintegy 200 római katolikus hívőnek magyarul miséznek. A plébánia filiája Mátyfalva. A református templomot a 300 lelkes gyülekezet tartja fenn. 1989 után újjászervezték görög katolikus egyházát. Anyanyelvű intézményhálózata nincs. Az 1991/92-es tanévben magyar fakultációt vezettek be a helyi ukrán tannyelvű középiskolában, a következő tanévben elemi osztályt is szerveztek, de ez elsorvadt. A 2000/2001-es tanévben a középiskola 738 tanulója közül 337-en tanulták a magyart választott tantárgyként az 1-6. osztályokban. A 60 tanárból 10 magyar nemzetiségű. Magyar óvodai csoport és elemi oktatás szervezése lenne célszerű. Megfelelő tanulólétszám esetén továbbtanulásuk helyben megoldható, ellenkező esetben biztosítani kellene a negyedik osztály után a beutaztatást a nagyszőlősi magyar középiskolába.

*Mátyfalva (Matyijeve)* a falu lakosainak száma az 1989-es népszámlálás szerint 1046, közülük 322 magyar. Az 1-4. osztályokban 20 gyerek jár magyar tagozatra. Nincs első osztály. Megoldandó problémának tartják a tanulók beutaztatását a legközelebbi, 10 km-re fekvő Tiszaújlaki Középiskolába.



*Feketeardó (Csornotisziv)* a Tisza jobb partján terül el, 13 km-re Nagyszőlőstől. 1945-ben önálló magyar elemi iskolája, majd 1947-től általános iskolája volt. 1974-ben az ukrán középiskolához csatolták, azóta folyamatosan sorvad. 1991-ben több éves kihagyás után indítottak újra magyar osztályt. A 2000/2001-es tanévben 92 tanuló járt magyar tagozatra. Az iskola tantestületét szakmailag kellene támogatni, beiskolázási programmal a tanulólétszámot növelni lehetne. Ez az iskola a körzetnek egyik bázisiskolájává válhatna, ahová az elemi után bejárhatnának a gyerekek. A környező falvakból a beutaztatást biztosítani kellene.

*Gödénház-án (Hugya)* 1991-ben a református hívek száma 400 fő körül volt. Szórványban római katolikusok is élnek itt. Görög katolikus egyházát 1989-ben újrászervezték. 1989-ben az 573 lakosból 393 volt magyar nemzetiségű. Magyar iskoláját a hetvenes években megszüntették. Fakultációként 1991-ben indult újra a magyar oktatás. Az iskola 13 tanítójából 4 magyar. A magyar elemiben nagyon kevés a tanuló. Problémát okoz a helyi közösségnek az elemi iskola fenntartása, amit beiskolázási programmal, illetve a tanítók támogatásával lehetne segíteni.

*Karácshalva (Karacsin)* görög katolikus lakossága magyarnak vallja magát, de magyar elemi iskoláját bezárták az 1970-es években. 1991-től fakultációként tanították a magyart, majd megnyílt az elemi iskola. A görög katolikus egyház, egyik volt tulajdona ellenében, megkapta az 1990-es évek elején be nem fejezett általános iskolát. Az épületben görög katolikus magyar gimnáziumot indítottak 2003-ban, amely a görög katolikus magyar közösség szellemi központjává válhat, és értelmiségi utánpótlásának képzését is biztosíthatja. A faluban házakat terveznek vásárolni az ide hívott pedagógusok számára szolgálati lakásként. A településnek a népszámlálás adatai alapján 397 lakosa volt, és ebből mindössze 122 magyar. Valószínű, hogy csak az itt élő reformátusokat és római katolikusokat számították magyarnak. A gimnázium beindítása pozitívan hathat a magyar nyelvű képzésre az adott vidéken, hiszen a gimnázium kollégiuma révén biztosíthatja a továbbtanulást.

*Királyháza (Koroleve)* A népszámlálás 7702 lakosból 568 magyart tartott számon. A település társközsége *Veréce (Verjaca)*, ahol az 1907 lakosból 587, illetve *Horki (Feketetiszahegy)*, ahol az 572-ből 178 magyar. A nagyközség területén a népszámlálás 1333 magyart tart számon. 1944 óta nincs magyar iskolája. Esetleges magyarországi támogatással a 2000/2001-es tanévben 111 gyerek tanulta a magyart fakultációként. Célszerű lenne bekapcsolni a KMPSZ által szervezett vasárnapi iskolák hálózatába, majd idővel magyar elemi működtetni és megoldani a gyermekek beutaztatását

Nagyszőlőstre, esetleg továbbtanulásuk helyben is elképzelhető lenne, ha tíznél több tanuló volna osztályonként. A településnek jelentős magyar ajkú cigány lakossága van.

*Tekeháza (Tekove)* Nagyszőlőstől 6 km-re fekvő, ma már némi magyar többségű település. 1945-től magyar elemi iskolája, 1948-tól általános volt, az 1970-es években bezárták, azóta nem tudják újraindítani. Óvodájában is csak ukrán csoport működik. Az iskolában fakultációként tanulnak magyart. Megoldás lenne magyar óvodai csoport szervezése, valamint elemi iskola indítása. Továbbtanulásuk megoldható a 4 km-re levő feketeardói középiskolában, vagy a 6 km-re levő nagyszőlősi középiskolában beutazási lehetőség biztosításával.

*Hetenyi, Csomafalva, Szaszovo* ukrán falvak, ahol az idősebbek beszélnek magyarul, és a fiatalok számára igény esetén vasárnapi iskolákat lehetne szervezni.

## A Borzsa völgye

*Ilosva (Irsava)* járási székhely. Az 1910-es évek elején még fele-fele arányban éltek itt magyarok és rutének. Az 1989-es népszámlálás adatai szerint a 10 583 lakosból mindössze 108 vallotta magát magyarnak. Néhány református család él a településen, akik a bilkei gyülekezethez tartoznak. Intézményes anyanyelvi képzés nincs, vasárnapi iskola indítása egy csoporttal elképzelhető.

*Ilonca (Ilnyica)* 4 km-re fekszik Ilosvától, a járási székhelytől, abszolút ukrán többségű település. Az 1989-es népszámlálás szerint a 8988 lakosból mindössze 13 vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Szórványban élnek római katolikusok és reformátusok. A helyi magyarok többsége adventista. A hittagok száma 1990-ben 280 volt (Botlik-Dupka). Intézményes anyanyelvű oktatásuk nincs. Vasárnapi iskola igény esetén indítható.

*Dolha (Dovhe)* a járás székhelyétől, Ilosvától 28 km-re fekszik a Munkács-Kovácsrét (Kusnica) műút mentén. A római katolikus hívek száma 1990-ben 1000 lehetett. Az istentisztelet ekkor még szlovákul és magyarul folyt. Az egyház szerint 1997-ben már csak 300 lélek tartozott hozzá. A miséket szlovákul tartják. Vasárnapi iskola egy csoport számára elképzelhető.

*Bilke (Bilki)* Ilosvától 8 km-re fekszik a Borzsa és a Bilke patak mentén. 1991-ben a mintegy 100 hívőből álló újjáalakult gyülekezet templomot épített. A KMPSZ szervezésében 2000-től vasárnapi iskolában nyugdíjas pedagógusok foglalkoznak a gyerekekkel, akik zöme már nem magyar anyanyelvű.



*Nagybakta (V. Bakta)* a Beregszászi járásban, már az alföld és a szőlőhegyek lábánál fekszik, mintegy 8 km-re Beregszásztól a Beregszász–Nagyszőlős–Rahó főút mellett. A korábbi tanya, illetve uradalom helyén Állami Mezőgazdasági Kísérleti Állomást szerveztek. A kísérleti állomás vonzotta a Szovjetunió különböző nemzetiségeit az ott kínált lakások és kedvezmények révén. 1989-re a falu 900 lakosából 400 volt magyar. A magyarok főleg reformátusok, akik 1999-ben holland segítséggel templomot építettek. A településen ukrán tannyelvű elemi iskola működik, ahol fakultációként a KMPSZ szervezésében magyart is oktatnak. Igény mutatkozik rá és reális esélye van összevont magyar elemi osztályt indítani. A továbbtanulás beutaztatással megoldható a 3 km-re fekvő Mezőgyecséi Általános Iskolában.

*Bakos (Bakos), Badó (Bado), Szvoboda (Szvoboda), Danyilovka (Danilivka).* Az adott kis falvak volt uradalmi tanyákból kialakult erősen vegyes lakosságú települések. A csehszlovák megszállás idején 1938 előtt telepítettek ide cseheket és ruszinokat. A Magyarországgal való újraegyesítéskor a csehek elhagyták a településeket. A megüresedett házakba és földekre magyar vitézeket és nagycsaládosokat költöztettek. Az 1989-es népszámlálás szerint Szvobodán 979 lakosból 198, Badón 535-ből 108, Bakosban 928-ból 188, Danyilovkán 503-ból 102 volt magyar. Ukrán középiskolája van, amely helyileg Nagybakos településen (ma már Szvoboda egyik utcája) található. A nagybakosi magyarok római katolikusok, a kisbakosiak reformátusok. Mindkét felekezet templomot épített magának. A római katolikus hívek száma 180. A két felekezet közösen vasárnapi iskolát tart fenn, ahol két csoportban 32 gyerekkel foglalkoznak szombatoként, heti 6 órában. Az egyik nevelő református, míg a másik római katolikus. 2003-ban magyar elemi osztályt indítottak. Továbbtanulásuk akár helyben is megoldható lenne saját tanárok kinevelésével vagy a KMTF végzőseinek delegálásával, kedvezőtlenebb esetben beutaztatással a mintegy 10 km-re fekvő Battyúti Középiskolába.

A Borzsa vidékéhez tartozik néhány olyan ukrán település, amelyek közigazgatásilag a Beregszászi járás részét képezik és a hagyományok szerint egyes szülők megtanítják gyermekeiket a magyar nyelvre. Ezek a települések: *Kovácsó (Kvaszove), Alsóremete (N. Remeti), Felsőremete (V. Remeti) Somitanya (Kastanove).* Kovácsón, amely Nagyberég–Bene–Sárosoroszi között fekszik és görög katolikus ukrán település, a misén magyar énekeket is énekelnek. Ezeken a településeken lenne igény vasárnapi iskolákra.

## A Latorca völgye

*Szolyva (Szvaljava)* a város a Szolyvai járás székhelye, a Felső-Latorca völgyében terül el az Ungvár–Munkács–Lemberg országút mentén, Ungvártól 72 km-re. Az 1989-es népszámlálás adatai alapján a 18 980 lakosból 324 magyart regisztráltak. A római katolikus hívek száma 1991-ben 1500 körül volt. Az istentisztelet magyarul, szlovákul és németül folyik. Reformátusok is élnek a településen. Egyházukat újjászervezték, és óvodát tartanak fenn. Az óvodásokkal és az első osztályosokkal ketten foglalkoznak, heti két alkalommal. A foglalkozásokon mintegy 52 gyerek vesz részt. Vasárnapi iskola működik közel 30 gyerek számára. A vasárnapi iskola kiterjesztése, esetleg a magyar mint fakultáció vagy tantárgy bevezetése elképzelhető az iskolákban. A városban magyar óvodai csoport és elemi iskolai osztályt indítottak.

*Polena (Poljana)* Szolyvától 12 kilométerre fekvő ásványvízforrásáról és üdülőiről híres nagyközség, amely az 1980-ban megépített új Ungvár–Lemberg nemzetközi országút átadása óta kissé félreeső helynek számít a régi műút mentén. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a 4314 lakosból 28 magyar volt. Polenán a KMPSZ szervezésében mintegy 12 gyerek számára vasárnapi iskola működik.

*Munkács (Mukacseve)* ma mintegy 80 település közigazgatási központja és megyei jogú város. A városban a magyarság száma az 1989-es népszámlálás szerint 80 ezerből 15 ezerre tehető. Az elmúlt tíz évben erőteljes a magyarság kitelepülése. A város magyarságának nagyobbik fele római katolikus, de jelentős a reformátusok száma is. A római katolikus hívek száma 6500. Főleg magyarul, de szlovákul is miséznek. A városban van a Római Katolikus Apostoli Kormányzóság székhelye. A kárpátaljai katolikus püspök, Majnek Antal magyar tannyelvű katolikus gimnázium indítását kezdeményezte. Az intézmény a helyi magyar tannyelvű II. Rákóczi Ferenc Középiskolában mint tagozat kezdte meg a munkáját, azóta önállóvá vált, külön épületben kapva helyet. A református gyülekezet mintegy 900 hívet tart számon. Lelkipásztoruk Gulácsi Lajos, a Kárpátaljai Református Egyház korábbi püspöke. (Az ő püspöki tevékenységének eredménye a három kárpátaljai református gimnázium megalapítása és bejegyzése.) A városban egy magyar középiskola és egy magyar általános iskola működik, utóbbiba főleg cigány gyerekek járnak. Fontos az önálló magyar óvoda működtetése, a magyar iskola felszereltségének és körülményeinek javítása, a katolikus gimnázium önállósítása és működésének biztosítása, épületgondjának megoldása, a cigány iskola profitlójának kialakítása a tanulók és szülők igényei szerint. Ezek a feladatok külön tanulmányt igényelnek.



*Beregrákos (Rákosin)* nyelv- és nyelvjárássziget a Latorca jobb partján, 9 km-re Munkácsról az Ungvár–Munkács műút mentén. A község része *Benediki (Benedikivci)*, *Ruszkóc (Ruszke)*, *Csapolc (Csopivci)*. *Kajdano (Kajdanove)* 1992-ben kivált a településből. 1991-ben a református hívek száma mintegy 1000 fő volt. A faluban 1945-ben megmaradt az általános iskola. Külön magyar óvodája van. Az iskola felszerelésének és állagának felújítására lenne szükség.

*Kajdano (Kajdanove)* Beregrákoshoz tartozott 1992-ig. Főleg ukránok lakta település. Mintegy 2000 lakosából 300 magyar nemzetiségű. A görög katolikus egyház, amely visszakapta jogait, helyben már csak ukránul miséznek. Református egyháza 1815-ben keletkezett. 1991-ben híveinek száma mintegy 200. A gyerekek, ha magyarul akarnak tanulni, a közeli beregrákosi iskolába járhatnak. Helyben, igény szerint magyar összevont iskolát lehetne létesíteni, a gyerekek beutaztatását meg kellene szervezni.

A Latorcához közeli területen, főleg Munkács vonzáskörzetéhez tartozó számos településen élnek római katolikusok, akik német származásúak, de a magyart is használják. A misék nyelve még a nyolcvanas években is magyar, illetve német volt. A kilencvenes években már inkább magyar és szlovák, vagy magyar és ukrán. Ezen települések némelyikében esetleg elképzelhető magyar vasárnapi iskola működtetése.

## Ungvidék

Közigazgatásilag ez a földrajzi egység a Nagybereznai, Perecsenyi és Ungvári járásokra oszlik. Azokat a településeket vizsgáljuk meg, ahol nem csak ortodox és görög katolikus egyház működik, mert ezeken a helyeken esetleg élhetnek magyarok, akik igényelhetik az anyanyelvi képzés valamilyen formáját.

*Nagyberezna (V. Berezniy)* a járási székhelyként működő városka a közigazgatásilag hozzácsatolt Zábriggával együtt 8334 lakosú. 1989-ben a népszámlálás szerint 29 magyar volt a városban. Az ukrán tannyelvű gimnáziumban 1994-ben még tantárgyként tanították a magyart, aminek oka a kereskedelem élénkítése is lehetett, de esetleg a helybeli magyar származásúak kezdeményezése. A szájhagyomány szerint a hetvenes években még magyar volt a temetkezési és más szertartások nyelve. 1991-ben a kettős magyar-szlovák anyanyelvűek számát 600-ra becsülték a településen.

*Perecseny (Perecsin)* a járási székhelyen a hozzá csatolt Szemir községgel együtt mindössze 8989 lakost számláltak, akik közül 90-en tartották

magukat magyarnak. Az 500 hívőnek ma már szlovákul miséznek, de a nyolcvanas években még magyarul is tartották a szertartásokat.

*Turjaremete (Turji Remeti)* a Perecsenyi járáshoz tartozik a Turja völgyében. A népszámláláskor a 3585 lakosból 48 magyarnak tartotta magát. Az 1961-ben bezárt katolikus templomot 1989-ben adták vissza. A hívek száma 300, akik szlovákul miséznek. 1991-ben a hívek száma még 850 volt, akiknek magyarul és szlovákul tartották a misét.

*Antalóc (Antalovci)* a községben a népszámlálás szerint az 1125 lakosból 347 magyarnak tartotta magát, bár a magyar oktatás iránt ezidáig nem mutatkozott igény. A római katolikusok a községben 1993-ban építették fel 100 ülőhelyes templomukat. A hívek száma 2000, a misét szlovákul tartják.

*Mélyút (Hliboke)* lakosából 186 magyarnak vallotta magát az 1989-es népszámláláskor. Egyházilag Szerednye filiája. Római katolikus templomát az 1960-as években bezárták, és 1967-ben ateista múzeumot nyitottak benne, de újraalapították 1989-ben. A hívek száma 300, akik a szertartásokat szlovákul tartják.

*Felsődomonya (Onokovci)* a településnek 2682 lakosa volt az 1989-es népszámláláskor. Ekkor 827 magyarnak tekintette magát. A magyar oktatás iránt még nem érdeklődtek a községből. A római katolikus hívek száma 100, akik szlovákul miséznek.

*Órdarma (Sztorozsnica)* A településen ukránok, szlovákok és magyarok élnek. A népszámlálás adatai szerint 2050 lakosból 632 magyarnak vallotta magát. A hívek száma 500, akik magyarul és szlovákul miséznek. A községben az ukrán középiskolában az elmúlt évtizedben szlovák osztályt nyitottak. A lakosság nagy része háromnyelvű.

*Szerednye (Szerednye)* Nagyközség az Ungvár–Munkács főúton, és félúton található a két város között. A hívek száma 500, akik szlovákul miséznek, és csak néhányan vallják magukat magyarnak. A magyar nyelvet inkább a cigányok beszélik, akik viszont az oktatás iránt nem érdeklődnek. A népszámláláskor a település 3440 lakosából 2761 ukránnak, 47-en pedig magyarnak vallották magukat.

*Unghuta (Huta)* A településen a népszámláláskor 264 lelket számoltak, melyből 84 magyarnak tartotta magát. A katolikus egyház szerint 700 szlovák és néhány magyar család lakja. Templomukat 1935-ben alapították, de 1958-ban bezárták, majd 1989-ben újraalapították. Az istentiszteletet elsősorban hutai, nevickei és ókemencei szlovákok látogatják. A hívek száma 90, a misét szlovákul tartják.

A felsorolt települések lakosságának zöme szlovák vagy ukrán nemzetiségű és anyanyelvű, így már nagyon csekély a valószínűsége bármilyen intéz-



ményes magyar nyelvi oktatás (akárcsak vasárnapi iskola) beindításának.

Ungvár (Uzshorod) megyei jogú város, Kárpátalja közigazgatási központja, amely az utóbbi fel évszázadban terebélyesedett a betelepülések révén, így a magyarság elvesztette pozícióját. Az 1989-es népszámláláskor a 117 061 lakosból még 9179 magyar volt. A külföldre települők száma a városban az utóbbi években nagymértékben nőtt. A magyarok római katolikusok és reformátusok, illetve görög katolikusok. A római katolikus egyház híveinek száma 6500. A nagymise magyar, de néhány éve már a kismisét néha szlovákul tartják. A görög katolikusok magyar nyelven, vasárnaponként a székesegyházban tartják a kismisét. A magyar görög katolikusok számáról nincsenek adataink. A reformátusok gyülekezete 1000 főre tehető.

Anyanyelvi oktatási intézménye a Dayka Gábor Középiskola. Egy óvodában működik magyar csoport. A Közművelődési Szakközépiskolának magyar tagozata, az Ungvári Nemzeti Egyetem Filológiai Karának pedig magyar tanszéke van, ahol magyar nyelv és irodalom szakos tanárokat képeznek. 1990 óta tart a huzavona az Ungvári Állami Magyar Gimnázium megnyitásával kapcsolatban. A város vezetése arra hivatkozva, hogy nem találnak szabad épületet az intézmény számára, a kérdésben a döntést elodázza. Időközben több gimnáziumot és líceumot is nyitottak a hatóságok, melyek számára tudtak szabad épületet biztosítani. A gimnázium az Ungvári járás magyarsága számára lenne fontos. Ez lehetne a körzet szellemi elitjét képező és az értelmiségi utánpótlást biztosító intézmény. A város nagy kiterjedése miatt önállósítani kellene a mostani magyar középiskola tagozataként működő új lakónegyedbeli úgynevezett kisiskolát. Ez erősítené a magyarság pozícióit a városban.

Az Ungvári járásban a népszámlálás szerint sok településen jelentős a magyarok száma:

Baranya–407, Barvinok–106, Hosszúmező–174, Hegyfark–128, Nagyláz–573, Cigányóc–144, Alsószlatina–265, Oroszkomoróc–471, Dubrovka–255, Irljava–361, Csabanyivka–167, Kibljari–304, Hajdos–151, Linci–259, Kereknye–465, Kincses–74, Dimicső–122, Nevicke–313, Kamjanica–560, Packanyove–367, Hudlove–482, Felsőszlatina–104, Csertezs–217, Járok–208, Sztripa–147. A fentebb leírtak miatt ezeket az adatokat erős kétkedéssel kell fogadnunk, esetleg elképzelhető, hogy a cigányok vallották magukat magyarnak a népszámláláskor.

A kárpátaljai magyar szórványok anyanyelvi oktatása hosszú évtizedekig nem volt napirenden. A KMPSZ megalakulása óta segíti az anyanyelvi oktatás megszervezését körükben. A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola megalakulása óta a pedagógusok hiánya is csökkent, ugyanis a

főiskola végzősei közül többen vállaltak munkát ezeken a szórvány településeken (Rahón, Gyertyánligeten, Kőrösmezőn, Huszton, Szolyván). A 2002/2003. tanévtől kezdve a főiskola egy éves felvételi előkészítőt szervez a szórványból érkezők számára, akik ezt követően az intézmény pedagógusképző szakjain tanulhatnak tovább és szerezhetnek felsőfokú végzettséget.

## Irodalom

A KMKSZ történetéből. Dokumentumok, tények. Budapest–Ungvár, Intermix.

A Kárpátaljai Református Egyház 1996. Beregszász, kézirat.

Az etnikumok közötti viszony Kárpátalján című konferenciáról. *Kárpátaljai Szemle* 1997. 5. sz. 2.

Bagu Balázs: A kárpátaljai magyar óvodák és óvodai csoportok adatai és címlistája. *Közoktatás* 1995/3.19-21.

Bagu Balázs – Dr. Deák Ferenc: Anyanyelvi oktatás a szórványban. *Közoktatás* 1997/3.11-13.

Bagu Balázs – Dr. Deák Ferenc – Bagu Géza: A magyar nyelv tanítása nem magyar iskolában. *Közoktatás* 1997/4. 13-15.

Bagu Balázs – Dr. Deák Ferenc: *Anyanyelvi oktatás Kárpátalján*. Kézirat

Bilics Éva: „... biccen a szó már a száj szögletén”. *Közoktatás* 1995/4. 8-9.

Botlik József – Dupka György: Ez hát a hon... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéről, 1918 - 1991). Mandátum –

Universum, Bp., 1991.

Botlik József – Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1993.

Csáti József – Dióssi Géza Kornél: A Kárpátaljai Római Katolikus-Egyház. *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*, 176-182. Budapest–Ungvár: Hatodik Síp Kiadó, 1992.

Csernicskó István: A számok tükrében. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi megoszlása a legutóbbi szovjet népszámlálás (1989) adatai alapján, némi kitekintéssel. *Forrás* 1997/5: 70-76.

Csernicskó István: Kétnyelvűség és iskola. *Kárpátaljai Szemle* 1994. 9. sz. 17-19.

Csernicskó István: A tannyelv szerepe az egy-, illetve kétnyelvűség kialakításában. *Közoktatás* 1995/4. 6-7.

Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998.



Csernicskó István: A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződéséről. *Közoktatás*, 1999/2. 19-20.

Csernicskó István: Jogok és jogtalanságok. A kisebbségek anyanyelvi oktatásához való jog a nemzetközi és az ukrainai kisebbségvédelmi dokumentumokban. *UngBereg 2000. Második Pánsíp-almanach*, 114-118.

Csernicskó István – Orosz Ildikó: A magyar nyelv (és nyelvet éltető közösség) jelenéért és jövőjéért folytatott tevékenység Kárpátalján. In: *Anyanyelvünkről, anyanyelvünkért. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból*. NKÖM, Budapest, 2000.

Czébely Lajos: *A viski magyar iskola története*. KMKSZ, 1998.

Dupka György: A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján (1910-től napjainkig). In: Kovacsics József (szerk.) *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990)*, 164-174. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1994.

Fedinec Csilla: *A magyar tannyelvű iskolahálózat Kárpátalján*. Anyanyelvű oktatásunk, MTT Könyvtár I, Szabadka 1997.

Gereben Ferenc: Nemzeti és kulturális identitás Kárpátalján. *Pro Minoritate* 2000/tavaszi, 166-170.

Grozdova, I. N.: Etnokulturális folyamatok napjainkban a kárpátaljai magyar lakosság körében. In: Ortutay Gyula (szerk.) *Népi kultúra – népi társadalom*. Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának évkönyve V-VI., 457-466. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

Gulácsy Géza: Az önálló nemzetiségi oktatási rendszerről. *Kárpátaljai Szemle*, 1993. 2. sz. 7-12.

Hrancisák Iván: Uhorci Zakarpattya v pizsljavojennyi roki: kiljkisznij arializ (1945-1996 rr.) In: *Matyeriali naukovoprakticsnoji konferenciji „Gyerzsavne rehuljuvannya mizsetnyicsnih vidnoszin v Zakarpattyi”*, Uzshorod, p. 83-97. 1997.

Józan Lajos – Gulácsy Lajos: A Kárpátaljai Református Egyház múltja és jelene. In: *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*, 156-162. Budapest–Ungvár, Hatodik Síp Kiadó. 1992.

Joó Rudolf: *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Budapest, Gondolat. 1988.

Kacsur Gusztáv: Tiszaújlaki nyomorpedagógia. *Kárpátaljai Szemle*, 1993. 2.sz. p. 4-5.

Kacsur Gusztáv: Meddig csökken még a létszám? *Kárpátaljai Szemle*, 1995. 5. sz. 13-14.

*Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941)*. Budapest Központi Statisztikai Hivatal, 1996.

Kész Rita: Iskola a nyelvhatáron. *Kárpátaljai Szemle* 1996. 1. sz. 18-19.

Kész Rita: Rahói mozaik (Interjú Bilics Évával a KMKSZ Rahói alapszervezetének elnökével.) *Kárpátaljai Szemle* 1996. 4. sz. 14-15.

Kiss Gy. Csaba: Vázlat a nemzeti kisebbségekről. *Educatio* 1993 - nyár, 174-178.

Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében*. Budapest, Tankönyvkiadó. 1991

Dr. Kocsis Károly: A Kárpát - Balkán régió változó etnikai-vallási arculata – Az etnikai-vallási struktúra átalakulása (1920-1980) Részlet. *Kárpátaljai Szemle* 1995. 1-2. sz. 24-25.

Kovács Elemér: Így látjuk mi. A kárpátaljai magyarság értékrendje. *Kárpátaljai Szemle* 1996. 6. sz. 18-19.

Kovács Elemér: Vízválasztó. Ugocsa magyar kisiskolák. *Kárpátaljai Szemle* 1998. 4. sz. 10-11.

Kovácsné Marton Erzsébet: KMPSZ – az elismerés rögzítő útján. *Közoktatás* 1996/1.21.

Kovácsné Marton Erzsébet: Alapszervezeti elnökök találkozója. *Közoktatás*, 1996/3. 26.

Kovácsné Marton Erzsébet: „Növeli, ki elfedi a bajt”. *Közoktatás*, 1997/4. 4-7.

Kozma Endre: Áldozat a fennmaradásért (Kárpátaljai magyar iskolaügy, 1986-1989). *Kárpátaljai Szemle* 1995. 4. sz. 19-21, 5. sz. 20-21.

Kozma Endre: Észrevételek a kárpátaljai magyarságnak és helyzetének állapotáról. *Kárpátaljai Minerva* 1. kötet, 2. Füzet. P. 79-90. (é.n.)

Lajos Mihály: A görögkatolikus egyház tegnap ... és ma. *Kárpátaljai Szemle* 1996, IV/2: 15.

Maco, N. O. – Luc, O. M.: Nacionalnij szklad naszelennya Zakarpatszkoji oblasztyi (zhidno perepiszu 1989 r.). In: *Matyeriali naukovoprakticsnoji konferenciji „Gyerzsavne rehuljuvannya mizsetnyicsnih vidnoszin v Zakarpattyi”*, 214-234, UZSDU, Uzshorod. 1997.

Marton Erzsébet: Hogy megmaradjon az anyanyelvű élettér. A KMPSZ VII. közgyűlésén. *Közoktatás*, 1999/2. 3-4.

Médam Alian: A diaszpóra archetípusai, tipológiája. *Kisebbségkutatás*, 1994/3.

Mihovics I. I.: Problemi szocializaciji osznovnih etnoszociálnih szpiljnot Zakarpattya. In: *Matyeriali naukovoprakticsnoji konferenciji*



„Gyerzsavne rehuljuvannya mizsetnyicsnih vidnoszin v Zakarpattyi”, Uzshorod, p. 46-57. 1997.

Olekszijenko Anatohj (szerk.): *Oszvita Ukrajini u perehidnij period*, Mizsnarodnij Fond Vidrodzsennya Kijiv. 1997.

Orosz Ildikó: Non scholae, sed vitae ... *Hatodik Síp*, 1990. 2. sz.

Orosz Ildikó: Magánvélemény (Gondolatok egy újságcikk és egy „válóper” kapcsán). *Kárpátaljai Szemle* 1994. 7. sz. 13-14.

Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján (Dokumentumgyűjtemény)*. Ungvár–Budapest, Intermix. 1995.

Orosz Ildikó: A társadalmi szervezetek szerepe az államalkotó folyamatok stabilizálásának biztosításában a közoktatás szemszögéből. *Közoktatás* 1998/3-4.

Orosz Ildikó: Anyanyelvről, oktatásról egy koncepciótervezet kapcsán. *Közoktatás*, 1998/2.3-5.

Orosz Ildikó: A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás távlati fejlesztésének lehetőségei. *Kárpátaljai Szemle* 1994. 5. sz. 8-9.

Orosz Ildikó: Kisebbségi oktatás Kárpátalján. *Nyelvünk és kultúránk*, 1999. 106. sz. 61-77.

S. Benedek András: *Kárpátalja története és kultúrtörténete*. Bp., Bereményi Könyvkiadó, (é.n.)

S. Benedek András: *A tettenérhető történelem. (Kárpátaljai nemzetiség - és kultúrtörténeti vázlat.)* Ungvár–Budapest, Intermix, 1993.

Benedek András: „Itt élned, halnod kell...” *Kárpátaljai honismereti olvasókönyv* Ungvár–Budapest, Intermix. 1994.

S. Benedek András: *A megmaradás esélyei. (Tanulmányok, esszék, kritikák)* Hatodik Síp Alapítvány, Mandátum Kiadó, 1996.

Dr. Szabó László: *Kárpátaljai demográfiai adatok*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó 1993.

Dr. Veress Gábor – Popovics Vladimir: *Nemzetiségi iskolák Kárpátalján 1919-1991*, Beregszász, 1999.

# Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról\*

Beregszászi Anikó

## Bevezetés

A nyelvhelyesség kiemelt figyelmet kap a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban (vö. Tanterv 1981, Imre szerk. 1987 stb.). Írásunkban arra teszünk kísérletet egy empirikus kérdőíves felmérés adatai alapján, hogy bemutassuk: ennek ellenére a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák eredmény szintje a kiemelt nyelvhelyességi kérdések oktatása terén meglehetősen alacsony.

2000 tavaszán a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán működő LIMES Társadalomkutató Intézet Kárpátalja hat, részben magyarlakta járásában (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi, Técsői és Huszti)<sup>1</sup> 29 település 37 oktatási intézményében összesen 675, magát magyarnak valló és a kérdőív magyar nyelvű kitöltésére vállalkozó, egy évvel az érettségi előtt álló középiskolást kérdezett meg. A 675 adatközlő közül 645 (95,6%) magyar, 30 pedig (4,4%) ukrán nyelven tanult. A magyar nyelven tanulók közül 19 fő nem hagyományos értelemben vett középiskolás volt, hanem a Munkácsi Tanítóképző magyar tagozatának hallgatója. (A tanítóképzőbe az általános iskola elvégzése után felvételiznek a diákok, és a négyéves képzés végén középfokú *elemi iskolai tanító* végzettséget ad.)

2000-ben Kárpátalján összesen 989 diák állt 30 település 37 magyar tannyelvű középiskolájában egy évvel az érettségi előtt. A vizsgálat során ebből összesen 29 település 36 iskolájában 626 tanulót kérdeztünk meg<sup>2</sup>, ami az összes magyar nyelven tanuló kárpátaljai középiskolás 63,3%-a. Minthát tehát jól reprezentálja az adott célcsoportot.

Az adatlapon háromféle feladattípussal számos nyelvi változó használatáról, megítéléséről gyűjtöttünk adatokat, így például az úgynevezett suksükölésről, szukszükölésről, nákozásról és az -e kérdőszó szórendi helyéről.<sup>3</sup>

\* A tanulmány az MTA-RSYLFF támogatásával készült



Az alábbi feladattípusokat használtuk.

✓ Mondatjavító (MJ) típus: *Jónak tartod-e az alábbi mondatokat? Ha nem, javítsd őket úgy, ahogyan szerinted jók lennének.*

✓ Mondat-kiegészítő (MK) típus: *Írj a pontok helyére egy odaillő végződést vagy szót!*

✓ Mondatválasztó (MV) típus: *Az alábbi mondatok közül karikázd be az egyiket, azt amelyik szerinted természetesebb!*

A kutatás során nyelvi (vagy más néven: szociolingvisztikai) változókat vizsgáltunk. A nyelvi változó olyan nyelvi egység, amelynek egynél több megvalósulási formája van; ezek a változó változatai (Wardhaugh 1995: 122). A változatok közül általában egy magas presztízsű, kodifikált, standard, a többi stigmatizált, nem-standard. A változó változatainak előfordulása nyelvi és/vagy társadalmi (pl. a beszélő kora, neme, iskolázottsága, lakóhelyének típusa stb.) tényezőktől függ.

## A vizsgált változók leírása

### A -t végű igék kijelentő módja

A standard magyarban a -t végű igék kijelentő és felszólító módjában a tárgyias ragozás esz. 3. személyében és tsz. 1–3. személyében nincs homonímia: kijelentő mód esz. 3. sz. *futja, ragasztja*, felszólító mód: *fussa, ragassza*. A tradicionális magyar nyelvjárások egy részében és a nem-standard magyarban azonban a kijelentő módú forma egybeesik a felszólító módúval: a kijelentő és felszólító mód esz. 3. sz. egyaránt *fussa, ragassza*. A Kárpátalján beszélt magyar nyelvjárásokra jellemző a kijelentő és felszólító mód egybeesése a -t végű igék esz. 3. és tsz. 1–3. személyében (Lizanec–Horváth 1981: 17). A kijelentő és felszólító mód egybeesése a -t végű igék esetében a magyarországi (vö. NyKk. I: 618, NymKsz., 180) és a kárpátaljai magyar nyelvvelő irodalomban (Balogh 1991, Horváth 1991, Kótyuk 1995a: 46–47) egyaránt erősen stigmatizált. Kontra–Váradi (1994) és Kontra (1992) alapján azonban tudjuk, hogy a -t végű igék (suksükölés) és az -sz-t végű igék (szukszükölés) felszólító módúként való használata kijelentő módban nem azonos mértékben stigmatizált: előbbi társadalmi megítélése negatívabb; Csernicskó (1999: 243) alapján valószínűsíthetjük, hogy ez a fajta eltérés (Váradi–Kontra 1995: 140 szerint: differenciált stigmatizáció) Kárpátalján is megvan. Ennélfogva mi is külön tárgyaljuk a suksükölést és a sukszükölést.

### Az alanyi iktelen ragozás, feltételes módú egyes szám 1. személyű –nVk toldalék illeszkedése

A standard magyarban az „alanyi iktelen ragozás egyes szám 1. személyében a kötőhangzó nélküli módjel illeszkedés nélkül, mindig magas alakban járul a tőhöz: *vár-né-k, mond-ané-k*” (MMNyR: I 487). Annak ellenére, hogy a hangrendi harmónia miatt voltaképpen az illeszkedő toldalék lenne a szabályos alak (vö. Kiefer 1998: 215–216), használatát a nyelvvelő pongyolának, helytelennek, durva hibának tartja (vö. NyKk. I: 626, NymKsz.: 182 stb.). Az ok az, hogy az *(én) tudnák, várnák* szabályosan illeszkedő, feltételes módú, jelen idejű, alanyi ragozás, egyes szám 1. személyű alak egybeesne az *(ők) tudnák, várnák* szintén feltételes módú, jelen idejű, de tárgyias ragozás, többes szám 3. személyű alakkal, és „az ilyen homonímiát a nyelv, ha teheti, elkerüli” (Kiefer 1998: 216).<sup>4</sup> Az illeszkedő toldalék használatát, az ún. nákozást az egyik legstigmatizáltabb magyar nyelvi jelenségnek tartják (vö. G. Varga 1990: 179), a kárpátaljai magyar irodalomban is (vö. Kótyuk 1995). A jelenségnek nyelvjárási háttere is van: a nyugati, a déli és a palóc nyelvjárásokban a toldalék a standard normával ellentétben *illeszkedik* a tő hangrendjéhez (vö. Szabó 1979: 86; lásd még Imre 1971: 321).

### Az -e kérdőszócska szórendi helye

A leíró nyelvészeti irodalomból megtudhatjuk, hogy az -e kérdőszócska olyan eldöntendő kérdést tartalmazó mondatokban fordul elő, amelyek hanglejtése nem mutatja a mondat kérdő jellegét, illetve hogy szórendi helye kötött: „mindig az egyszerű állítmány, illetőleg a nem egyszerűnek ragozott része mögött áll” (MMNyR. II: 496). A nyelvvelőktől megtudhatjuk továbbá azt is, hogy a kötött szórendi helyzet csak elméletben igaz, a valóságban számos beszélő nem az állítmányhoz, hanem „a mondat más tagjához, például az igekötőhöz, a tagadószóhoz, a névszói-igei állítmány névszói részéhez, összetett igealakban a főigéhez” fűzi az -e kérdőszót (NyKk. I: 458). A nyelvvelők egyetértésben állítják, hogy az -e kérdőszó elválasztása az állítmánytól teljes (nem hiányos) mondatokban „kirívó hiba” (NyKk. I: 458, vö. még NymKsz., 130, 409, Kótyuk 1995: 51–52).

Az itt bemutatott nyelvi jegyek a legstigmatizáltabbak közé tartoznak. „Jellegzetesen nemsztenderd magyar forma például az ún. suksükölés és sukszükölés (a kijelentő módú *lássuk*, illetve *válasszuk* típusú alakok); a nem az állítmányhoz kapcsolódó -e kérdőszó; a nákolás, azaz a toldalék illeszkedése az alanyi ragozású, feltételes módban lévő igealakok egyes szám első személyében, pl. *(én) látnák*; stb.” — olvashatjuk éppen ezekről a változókról a Sándor Klára által Peter Trudgill könyvének magyar fordításába



kiegészítésként beemelt 'nemsztenderd magyar' című szócikkében (Trudgill 1997: 53).

Az egyes változókat az alábbi feladatokkal vizsgáltuk.

Suksükölés:

V\_112. Ha Béla rosszul válogassa meg a barátait, pórul jár. (MJ) Standard: *válogatja*.

V\_202. Én látom az összefüggéseket, de ő nem lá... (MK) Standard: *látja*.

V\_309. Menj odébb, mert Mari nem lássa tőled a tévét. (MJ) Standard: *látja*.

V\_412. (a) Gyorsan megkössük az egyezséget, és már megyünk is.

(b) Gyorsan megkötjük az egyezséget, és már megyünk is. (MV)

Standard: *megkötjük*.

Szüksükölés:

V\_101. A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat. (MJ) Standard: *ragasztja*.

V\_203. Attila mindig időben megcsinálja a leckét, Mónika pedig elhala..... másnapra. (MK) Standard: *elhalasztja*.

V\_310. Mikor osszátok már el a kártyát? (MJ) Standard: *osztjátok*.

V\_405. (a) A jó testvérek mindig igazságosan osszák el a csokit?

(b) A jó testvérek mindig igazságosan osztják el a csokit? (MV)

Standard: *osztják*.

Nákozás:

V\_110. Én nem tudnák úgy viselkedni, mint te. (MJ) Standard: *tudnék*.

V\_207. Szívesen táncoln..... veled – mondta Péter Tamarának. (MK)

Standard: *táncolnék*.

V\_402. (a) Ha lenne időm, várnák még egy kicsit.

(b) Ha lenne időm, várnék még egy kicsit. (MV) Standard: *várnék*.

V\_410. (a) Tudnék én jobban is tanulni, ha akarnék.

(b) Tudnék én jobban is tanulni, ha akarnék. (MV) Standard: *tudnék*.

-e kérdőszó szórendi helye:

V\_304. Csak azt akarom kérdezni, hogy nem-e jössz te is moziba? (MJ)

Standard: *nem jössz-e*

V\_415. (a) Nem-e akarsz te is enni egy fagyit?

(b) Nem akarsz-e te is enni egy fagyit? (MV) Standard: *nem akarsz-e*.

## Eredmények

A kárpátaljai magyar középiskolások feladattól függően 1,5 és 40,5% közötti arányban hagyták javíthatlanul/választották/produkálták a nem-standard, suksükölő változatot. Átlagosan a minta csaknem egynegyede suksükölt (1. táblázat).

**1. táblázat. A standard és nem-standard válaszok aránya a suksükölésre vonatkozó feladatokban (N=626)**

	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
V_112.	369	59,5	251	40,5
V_202.	606	98,5	9	1,5
V_309.	377	61,2	239	38,8
V_412.	539	87,6	76	12,4
Oszlopösszeg	1891	76,7	575	23,3

A suksükölők aránya még magasabb: a nem-standard válaszok feladatonként változó arányban 16,5 és 58,5% között fordultak elő. Átlagosan az adatközlők több mint egyharmada suksükölt (2. táblázat).

**2. táblázat. A standard és nem-standard válaszok aránya a szuksükölésre vonatkozó feladatokban (N=626)**

	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
V_101.	262	42,6	353	57,4
V_203.	510	83,5	101	16,5
V_310.	255	41,5	359	58,5
V_405.	485	79,1	128	20,9
Oszlopösszeg	1512	61,6	941	38,4

A nákozó középiskolások aránya a minta egyötöde és kétharmada között ingadozik. Átlagosan a minta 38,3%-ánál illeszkedett a toldalék a tőhöz (3. táblázat).

**3. táblázat. A standard és nem-standard válaszok aránya a nákozásra vonatkozó feladatokban (N=626)**

	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
V_110.	214	34,7	402	65,3
V_207.	456	75,7	146	24,3
V_402.	481	78,3	133	21,7
V_410.	354	58,2	254	41,8
Oszlopösszeg	1505	61,7	935	38,3



Az egyik feladatnál a minta 17,7%-a, a másikonál 46,8%-a, átlagosan pedig 32,3%-a választotta, illetve hagyta javítatlanul az -e kérdőszó nem-standard, a tagadószóhoz illesztett pozícióját (4. táblázat).<sup>6</sup>

**4. táblázat. A standard és nem-standard válaszok aránya az -e kérdőszó szórendi helyére vonatkozó feladatokban (N=626)**

	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
V_304.	329	53,2	289	46,8
V_415.	505	82,3	109	17,7
Oszlopösszeg	834	67,7	398	32,3

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a kárpátaljai magyar középiskolások reprezentatív mintájának jelentős része egy évvel az érettségi előtt, illetve egy évvel a grammatika-oktatás befejezését követően írásbeli teszt-feladatok megoldása közben erősen stigmatizált, nem-standard változatokat használ. A nem-standard válaszok előfordulási/produkálási aránya 1,5% és 65,3% között ingadozik. Ám ezek az adatok az egyes feladatok elfogadási/produkálási/választási eredményeit mutatják. Az élő nyelvhasználatban azonban a nyelvi jelenségek nem izoláltak, hanem csoportosan jelennek meg. Ezért most vizsgáljuk meg változónként, hogy a diákok mekkora része oldotta meg valamennyi feladatot úgy, hogy a standard változatot választotta/produkálta, ill. standardra javította a nem-standard mondatot.

A vizsgált változóknál a teljes mintából kiindulva (N=626) vontuk le azokat, akik az első feladatnál a változó nem-standard változatát ítélik helyesnek, majd azokat, akik a második feladatnál teszik ezt, és így tovább.

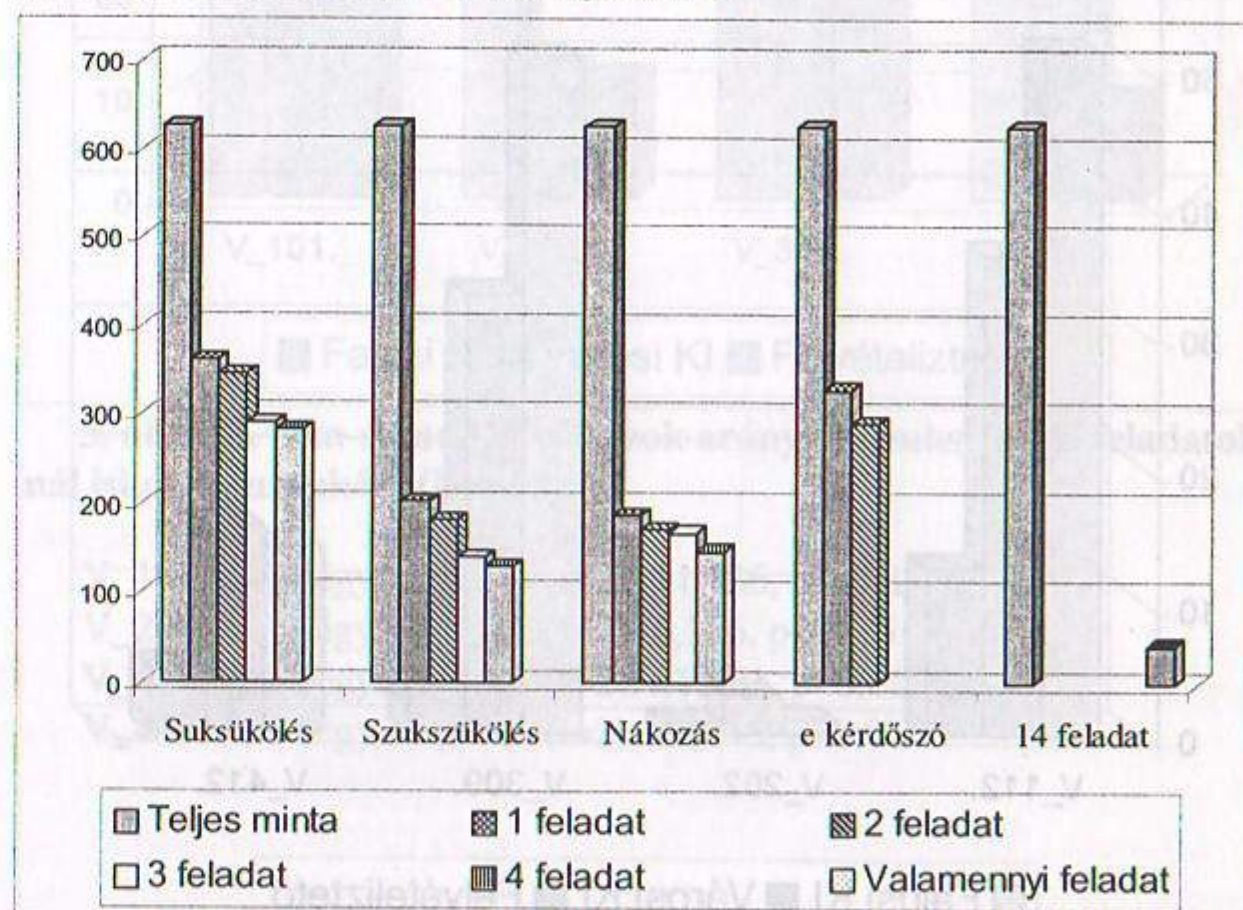
A suksükölést vizsgáló első mondatot (V\_112. *Ha Béla rosszul válogassa meg a barátait, pórul jár.*) 362 adatközlő ítélte helytelennek és javította a standardnak megfelelően. Közülük 345-en a következő (V\_202. *Én látom az összefüggéseket, de ő nem lá...*) mondatot is a standard normának megfelelően egészítették ki. 291 tanuló a következő (V\_309. *Menj odébb, mert Mari nem lássa tőled a tévét.*) mondatot is standardra javította, 283-an pedig a megadott két mondat közül (V\_412. (a) *Gyorsan megkössük az egyezséget, és már megyünk is.* (b) *Gyorsan megkötjük az egyezséget, és már megyünk is.*) a standardnak megfelelő másodikat tartották természetesebbnek.

A szukszükölés vizsgálatakor az első mondatot (V\_101. *A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat.*) 202 adatközlő a standard norma szerint javította. Ebből 182-en a másodikat is (V\_203. *Attila mindig időben megcsinálja a leckét, Mónika pedig elhala...másnapra.*) a standardnak megfelelően egészítették ki. A V\_310. (*Mikor osztatok már el a kártyát?*) számú mondatot 140 tanuló vélte hibásnak, és 131 tanuló döntött a második mellett

a V\_405-ben megadott mondatok közül ((a) *A jó testvérek mindig igazságosan osszák el a csokit?* (b) *A jó testvérek mindig igazságosan osztják el a csokit?*).

A 626 adatközlő közül 187-en javították az *Én nem tudnák úgy viselkedni, mint te.* (V\_110.) mondatot standardra. 172-en a *Szívesen táncoln... veled – mondta Péter Tamarának* (V\_207.) mondatot is a kodifikált standard szerint egészítették ki. 168 tanuló döntött a nem nákozó mondatok mellett a (a) *Ha lenne időm, várnék még egy kicsit.* (b) *Ha lenne időm, várnák még egy kicsit.* (V\_402. sz.) mondatok közül, és ebből 147 tanuló a (a) *Tudnék én jobban is tanulni, ha akarnék.* (b) *Tudnák én jobban is tanulni, ha akarnák.* (V\_410.) mondatpár közül is a standardnak megfelelőt választotta.

Az -e kérdőszócska szórendi helyét két feladattal vizsgáltuk. A *Csak azt akarom kérdezni, hogy nem-e jössz te is moziba?* (V\_304.) mondatról 329 tanuló vélekedett úgy, hogy javításra szorul, a második feladatnál pedig a 329-ből a megadott mondatok közül (V\_415. (a) *Nem-e akarsz te is enni egy fagyit?* és (b) *Nem akarsz-e te is enni egy fagyit?*) 292-en választottak a kodifikált standard normának megfelelően.



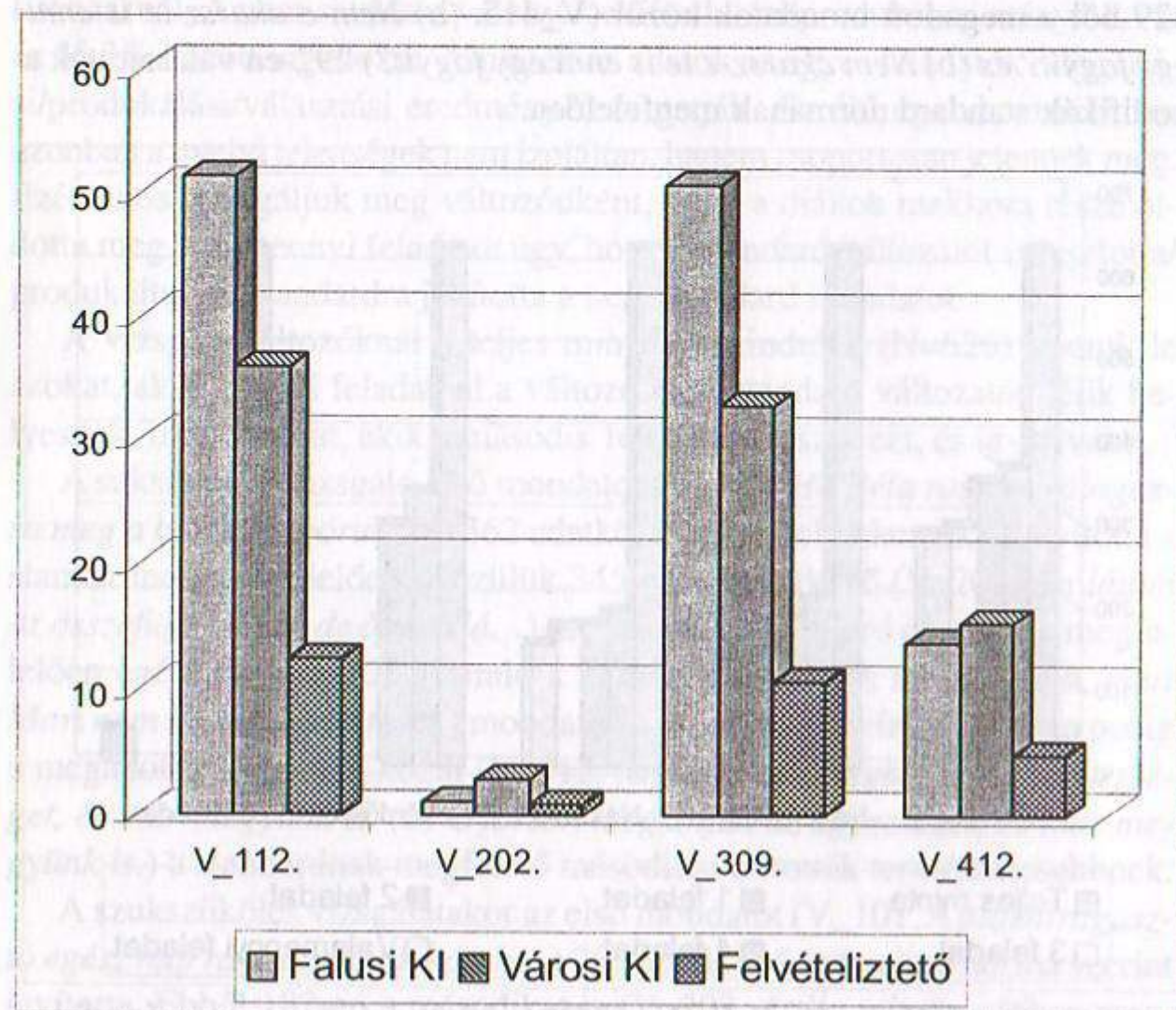
**1. ábra. A teljes mintából (N=626) egy, két, három vagy négy feladatot a standard változatra javítók/a standard változatot produkálók/választók típusváltozónként, ill. a valamennyi feladatot a standard norma szerint megoldók**



Ha egymás után kizárjuk azokat, akik a kodifikált normától eltérően ítélték meg a vizsgált változópéldányokat, akkor mindössze 43 adatközlő marad, vagyis mindössze a minta 6,9%-a ítelt, javított, választott a standard norma szerint. Ennyien voltak tehát, akik mind a 14 feladattal a standardnak megfelelően boldogultak (lásd 1. ábra).

Megvizsgáltuk azt is, hogy mutat-e valamilyen összefüggést a nyelvi ítéletalkotás, illetve produkció azzal, hogy az adatközlő milyen iskolatípusban tanul. A 626 magyar tannyelvű középiskolában tanuló diák közül 362 (57,9%) falusi, 140 (22,4%) városi középiskolában tanult. 123 fő (19,7%) pedig olyan középiskolában, amelyek felvételi vizsgákkal válogatják meg, kiket iskoláznak be.

A 14 vizsgált változópéldány közül 11-nél statisztikailag szignifikáns különbség mutatkozott a falusi, városi, illetve felvételiztető középiskolában tanuló adatközlők között.



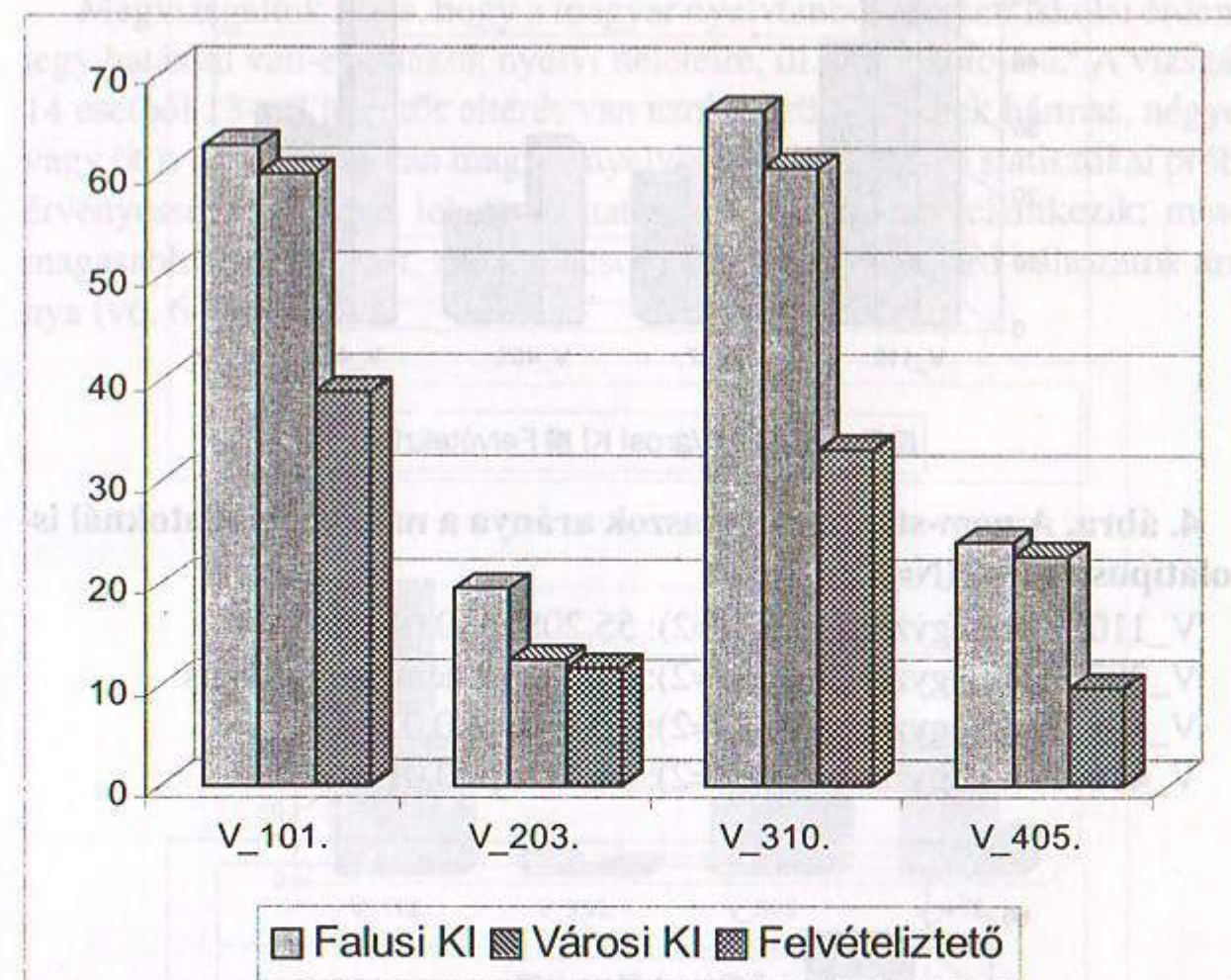
2. ábra. A nem-standard válaszok aránya a suksükölő feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V\_112. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 58,621,  $p<0,01^7$

V\_202. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 2,747,  $p<$  a khi-négyzet-próba érvényessége kétséges.

V\_309. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 64,195,  $p<0,01$

V\_412. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 8,220,  $p<0,05$



3. ábra. A nem-standard válaszok aránya a szukszükölő feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

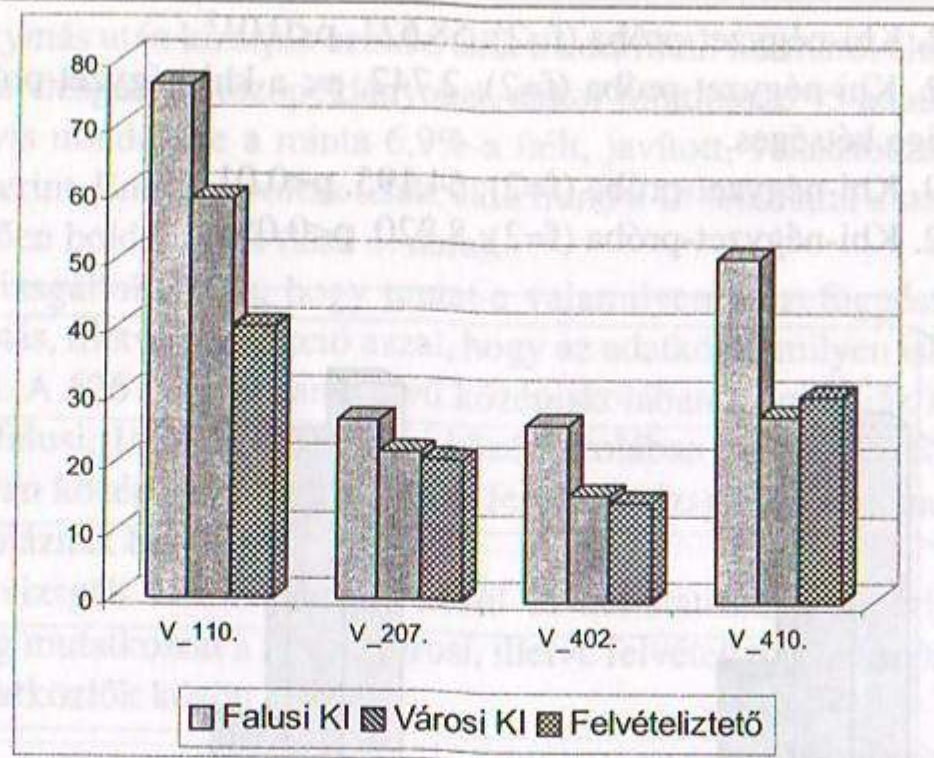
V\_101. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 21,736,  $p<0,01$

V\_203. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 6,166,  $p<0,05$

V\_310. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 41,001,  $p<0,01$

V\_405. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 11,445,  $p<0,01$





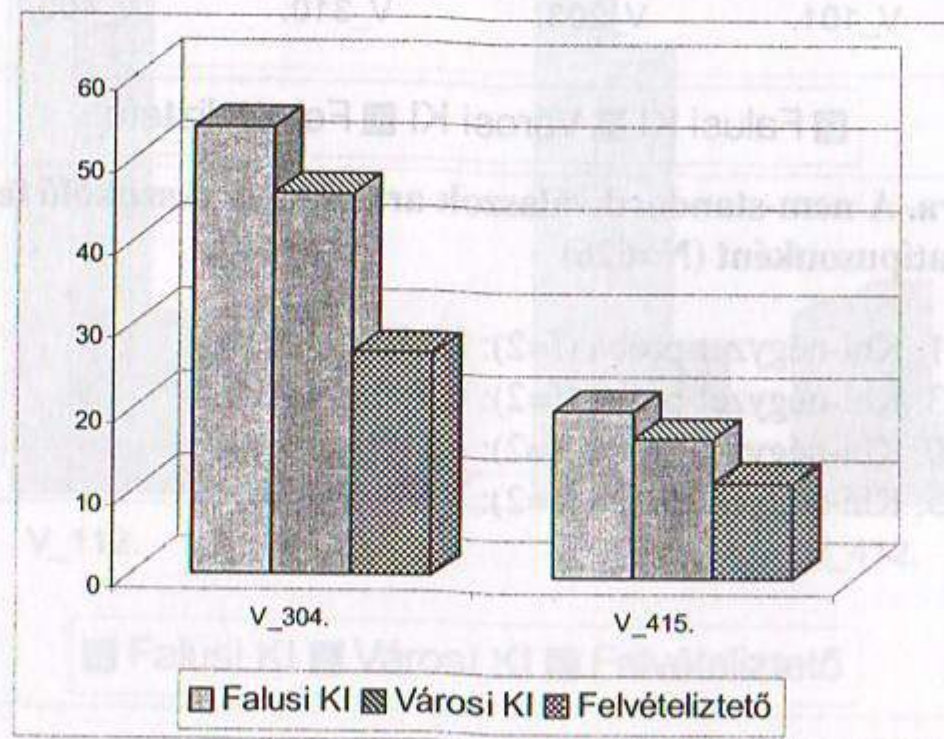
4. ábra. A nem-standard válaszok aránya a nákozó feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V\_110. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 55,208,  $p<0,01$

V\_207. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 2,098,  $p<$  nem szignifikáns.

V\_402. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 10,890,  $p<0,01$

V\_410. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 29,611,  $p<0,01$



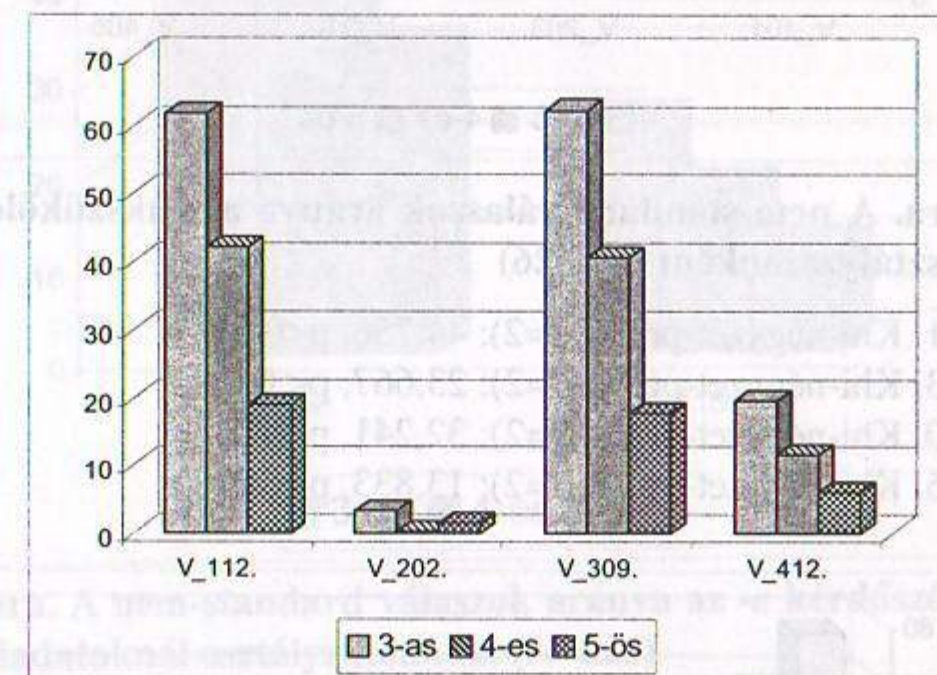
5. ábra. A nem-standard válaszok aránya az -e kérdőszó szórendi helye feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V\_304. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 26,735,  $p<0,01$

V\_415. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 4,660,  $p<$  nem szignifikáns.

A 2–5. ábra tanúsága szerint a szignifikáns különbség rendszerint úgy jelentkezik, hogy a falusi iskolákban a legkisebb, a felvételiztető intézményekben pedig a legmagasabb a standard válaszok aránya.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a magyar nyelvtanból szerzett iskolai érdemjegy hatással van-e a diákok nyelvi ítéleteire, ill. produkciójára.<sup>8</sup> A vizsgált 14 esetből 13-nál jelentős eltérés van azok között, akiknek hármas, négyes vagy ötös osztályzata van magyar nyelvből (egy esetben a statisztikai próba érvényessége kétséges lehet). A hatás a várt irányban jelentkezik: minél magasabb az osztályzat, annál alacsonyabb a nem-standard változatok aránya (vö. 6–9. ábra).



6. ábra. A nem-standard válaszok aránya a suksükölő feladatoknál osztályzatonként (N=626)

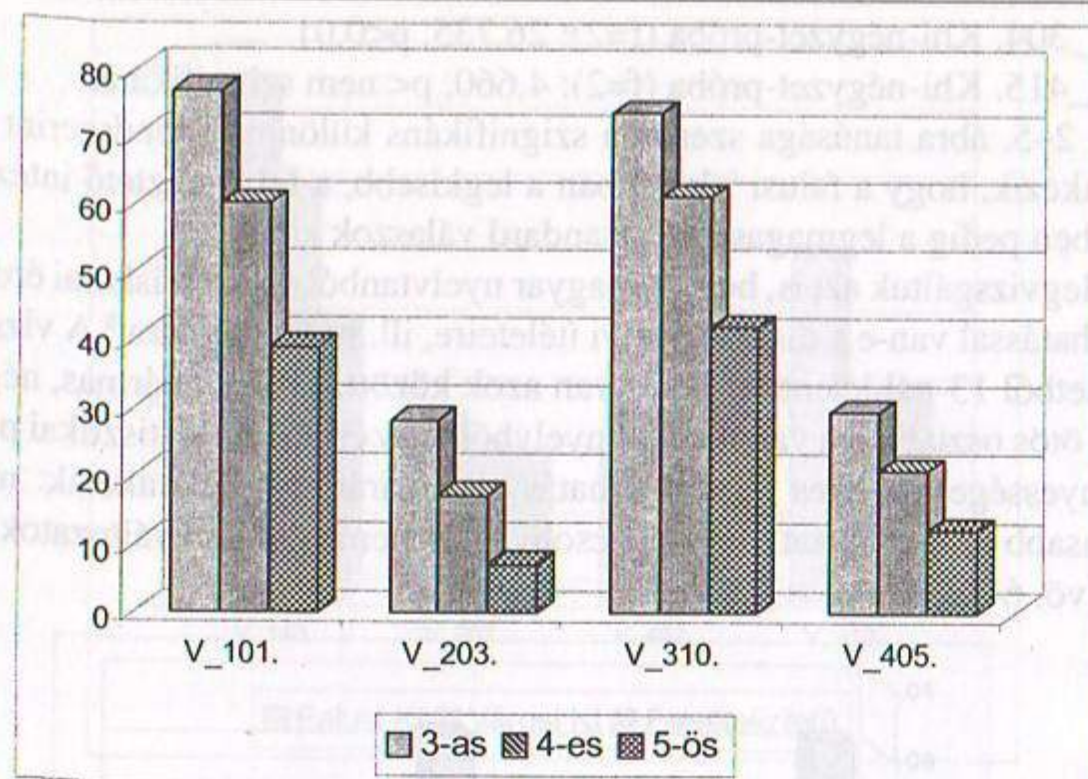
V\_112. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 58,579,  $p<0,01$

V\_202. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 5,275,  $p<$  a khi-négyzet-próba érvényessége kétséges.

V\_309. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 63,549,  $p<0,01$

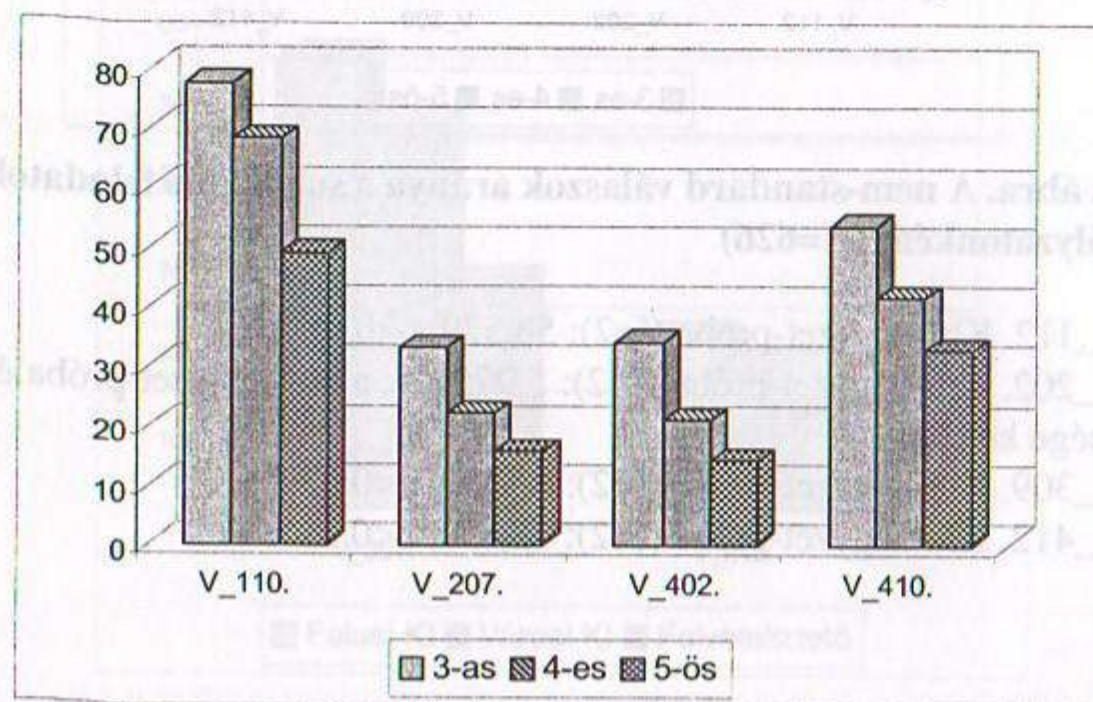
V\_412. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 12,856,  $p<0,01$





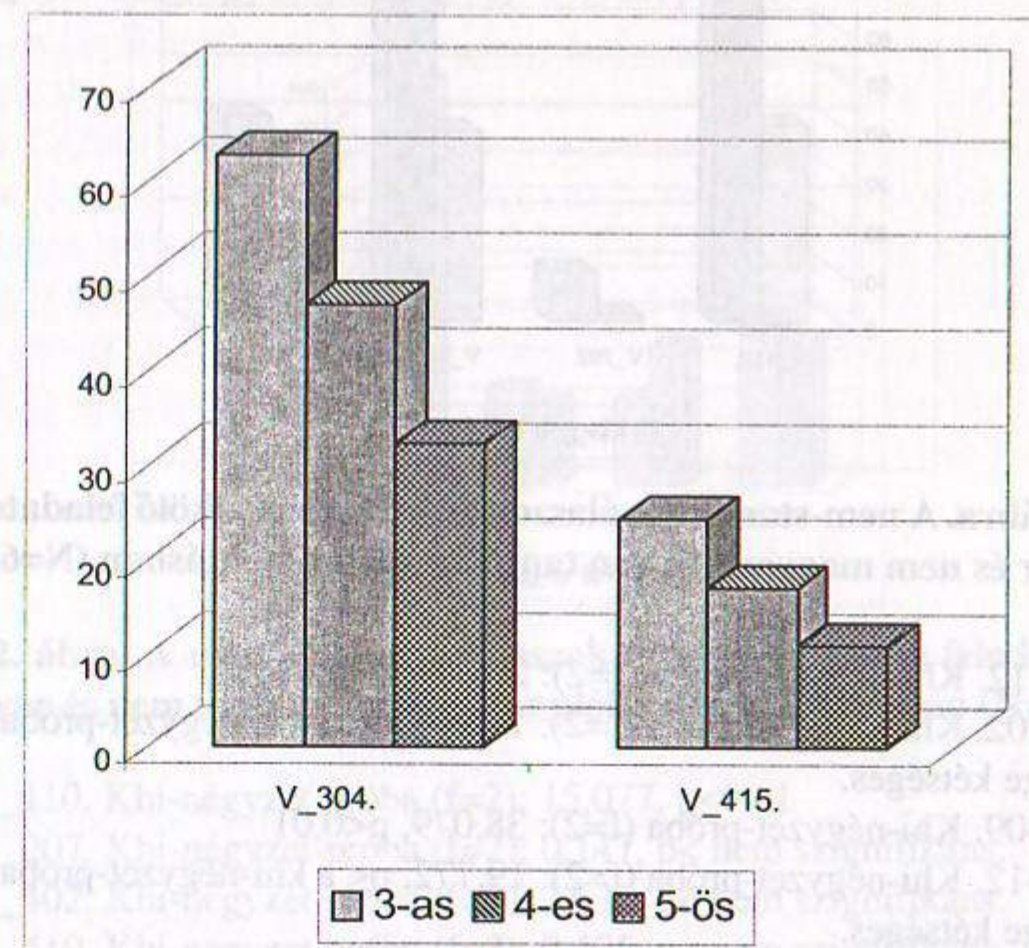
7. ábra. A nem-standard válaszok aránya a szukszükszükölő feladatoknál osztályzonként (N=626)

V\_101. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 44,756,  $p<0,01$   
 V\_203. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 23,667,  $p<0,01$   
 V\_310. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 32,241,  $p<0,01$   
 V\_405. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 13,833,  $p<0,01$



8. ábra. A nem-standard válaszok aránya a nákozó feladatoknál osztályzonként (N=626)

V\_110. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 29,152,  $p<0,01$   
 V\_207. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 12,234,  $p<0,01$   
 V\_402. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 16,754,  $p<0,01$   
 V\_410. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 12,867,  $p<0,01$

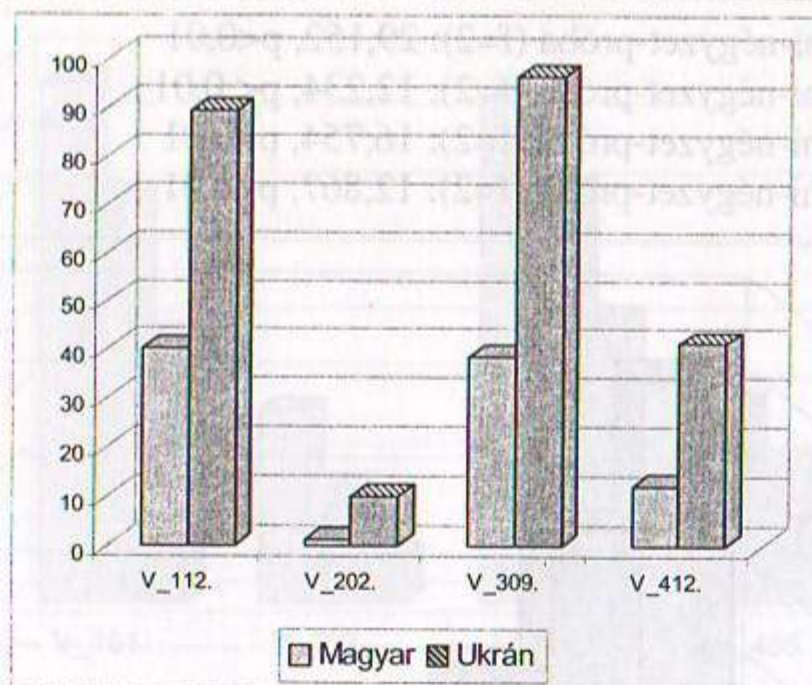


9. ábra. A nem-standard válaszok aránya az -e kérdőszó szórendi helye feladatoknál osztályzonként (N=626)

V\_304. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 27,452,  $p<0,01$   
 V\_415. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 9,257,  $p<0,01$

Mivel az összesített minta 4,4%-a (30 fő) ukrán tannyelvű iskolába/osztályba járt, lehetőségünk nyílik arra is, hogy összevessük a magyar iskolába járók körében nyert adatokat azokkal az eredményekkel, amelyeket azoktól a diákoktól gyűjtöttünk, akik nem részesültek anyanyelvi oktatásban, így értelemszerűen nem tanultak magyar grammatikát és nyelvhelyességet sem. A 14 esetből 6-ban találtunk szignifikáns eltérést a két csoport között, 3 feladtnál pedig kétséges a khi-négyzet-próba alkalmazása a vártnál kisebb elemszám miatt. A statisztikailag jelentős eltérés mindig a magyar tannyelvű iskolában/osztályban tanulók javára jelentkezik: körükben magasabb arányban fordulnak elő standard válaszok, ill. javítások (10–13. ábra).





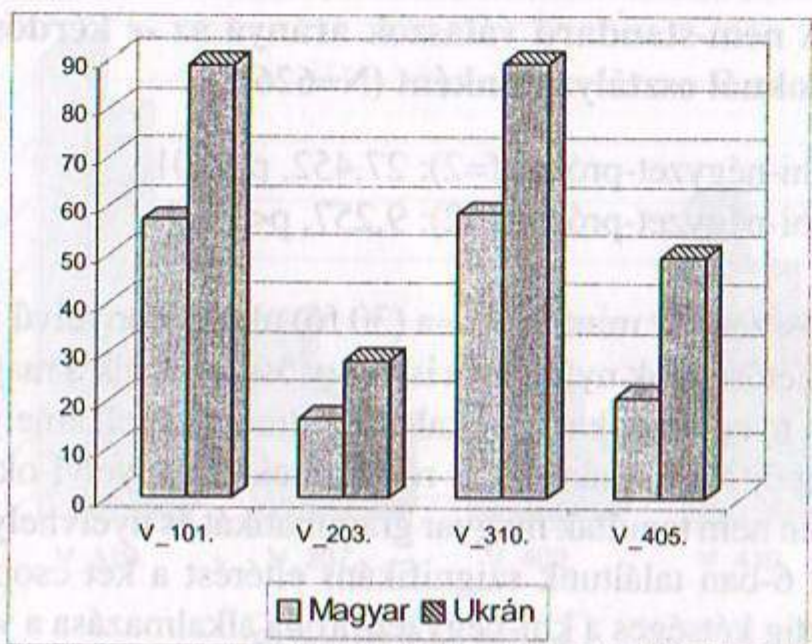
10. ábra. A nem-standard válaszok aránya a suksükölő feladatoknál magyar és nem magyar nyelven tanulók szerinti bontásban (N=656)

V\_112. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 26,094,  $p<0,01$

V\_202. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 11,946,  $p<$  a khi-négyzet-próba érvényessége kétséges.

V\_309. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 38,079,  $p<0,01$

V\_412. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 19,772,  $p<$  a khi-négyzet-próba érvényessége kétséges.



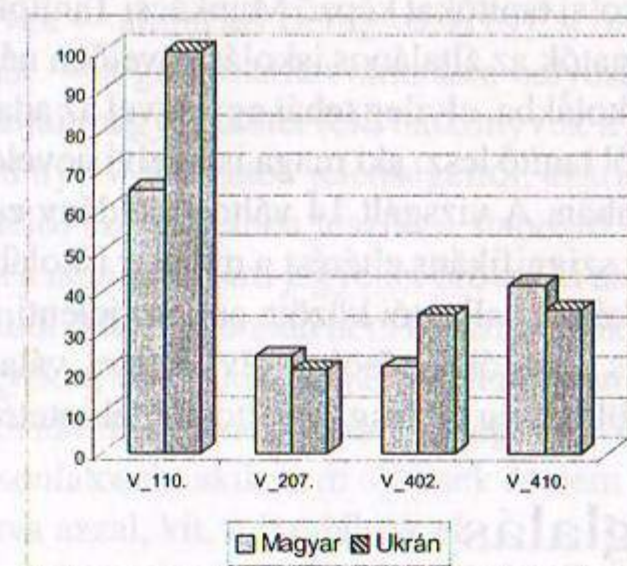
11. ábra. A nem-standard válaszok aránya a szuksükölő feladatoknál magyar és nem magyar nyelven tanulók szerinti bontásban (N=656)

V\_101. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 11,239,  $p<0,01$

V\_203. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 2,744,  $p<$  a khi-négyzet-próba érvényessége kétséges.

V\_310. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 11,210,  $p<0,01$

V\_405. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 13,166,  $p<0,01$



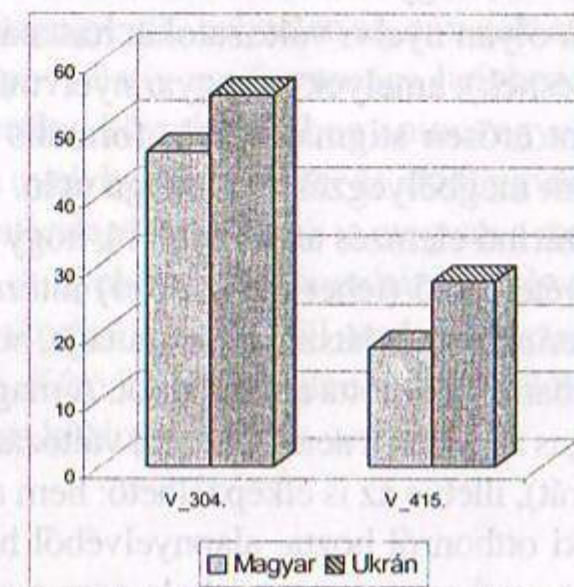
12. ábra. A nem-standard válaszok aránya a nákozó feladatoknál magyar és nem magyar nyelven tanulók szerinti bontásban (N=656)

V\_110. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 15,077,  $p<0,01$

V\_207. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 0,147,  $p<$  nem szignifikáns.

V\_402. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 2,632,  $p<$  nem szignifikáns.

V\_410. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 0,405,  $p<$  nem szignifikáns.



13. ábra. A nem-standard válaszok aránya az -e kérdőszó szórendi helye feladatoknál magyar és nem magyar nyelven tanulók szerinti bontásban (N=656)



V\_304. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 0,786,  $p <$  nem szignifikáns.

V\_415. Khi-négyzet-próba ( $f=2$ ): 1,812,  $p <$  nem szignifikáns.

A 626 magyar nyelven tanuló diák eredményeit összevetettük annak a 19 diáknak az eredményeivel is, akik nem hagyományos középiskolában, hanem az elemi iskolai tanítókat képző Munkácsi Tanítóképzőben tanulnak. Az itt vizsgált hallgatók az általános iskolát követően négyéves képzési idő után kerülnek az iskolákba, elvileg tehát egy évvel az adatfelvételt követően ezekből a diákokból tanító lesz, aki maga is nyelvi nevelést folytat és nyelvi mintát ad az iskolában. A vizsgált 14 változópéldány egyikénél sem találunk statisztikailag szignifikáns eltérést a magyar iskolában tanuló középiskolások és a tanítóképző hallgatói között, ami azt jelenti, hogy gyakorlatilag a középiskolások és a tanítóképzősök nyelvi ítéletei, választásai, ill. produktói között nincs különbség a vizsgált változók tekintetében.

## Összefoglalás

Tanulmányunkban egy a kárpátaljai magyar tananyelvű iskolákban/osztályokban tanuló középiskolások reprezentatív mintájára épülő vizsgálat adatai alapján mutattuk be a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás eredménytelenségét négy kiemelt nyelv(helyesség)i változó presztízsváltozatának elsajátíttatása terén. Az empirikus, ellenőrizhető vizsgálatból származó adatok igazolják, hogy a vizsgált populáció jelentős része az érettségi előtt egy évvel nincs tisztában azzal, hogy iskolai tanórán, írásbeli nyelvi tesztfeladatok megoldása közben olyan nyelvi változatokat használ, illetve hogy javítatlanul (fogad el helyesnek), amelyek a magyar nyelvművelés (és a magyar nyelvközösség) szerint erősen stigmatizáltak, formális helyzetekben való használatuk rendszerint megbélyegzést von maga után.

Az iskolatípusok szerinti elemzés arra világít rá, hogy jelentős eltérés van a falusi, városi és felvételiztető (tehetséggondozó) intézmények között. Az iskolai osztályzatok szerinti bontás látszólag azt mutatja, hogy jó érdemjeggyel az rendelkezik, aki jobban elsajátította a standardot. A magyarból jelest kapott diákok körében is magas azonban a nem-standard változatok előfordulásának aránya (lásd a 6–9. ábrát), illetve az is elképzelhető: nem az kap jó jegyet, aki elsajátította, hanem aki otthonról hozta, alapnyelvéből használja a standard változatokat. Ebben az esetben a magyar iskola nem a nyelvi és társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítőjeként, hanem konzerválójaként működik Kárpátalján. Az iskolai nyelvi nevelés kudarcát látszik igazolni az is, hogy 14 esetből mindössze 6 szignifikáns eltérés mutatható azok nyelvi ítéletei/pro-

dukciói/választásai között, akik egyáltalában nem részesültek anyanyelvi nevelésben, és azok között, akik magyar tananyelvű iskolába járnak.

A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés eme kudarca nagy valószínűséggel azzal magyarázható, hogy bár a tantervekben elvileg nagy hangsúlyt kapnak a nyelvhelyességi kérdések, az iskolai oktatás során használt magyar nyelv-tankönyvek — amint azt Beregszászi és Csernicskó (1996) elemzésükben kimutatták — a grammatika-oktatásra helyezik a hangsúlyt. Ha szólnak is a kárpátaljai magyar tantervek, tankönyvek a nyelvjárások vagy egyéb nem-standard nyelvváltozatok jelenségeiről, akkor azt kivétel nélkül szubtraktív (felcserélő) szemléletben teszik: a standard változatot egyedül helyesként felfogva a nem-standard jegyeket örökre ki akarják irtani a tanulók nyelvhasználatából. Mivel azonban nem konfrontálják a standard és nem-standard nyelvi jegyeket, nem tudatosítják a tanulóknak, hogy mely változatok tartoznak a standard, ill. a nem-standard jegyek közé. Vagyis ahhoz a western-hőshöz hasonlatosak, akik nem töltene és nem céloznak, csak lőnek, nem foglalkozva azzal, kit, mit találnak el.

Véleményünk szerint az anyanyelvi nevelés hatékonysága, a standard változat elsajátításának sikeressége nagyobb lehetne, ha a tanárok, a tankönyvek és a tantervek az eddigi szubtraktív (felcserélő) helyett az *additív* (*hozzáadó*) szemléletet alkalmaznák: a standard változatokat nem a nem-standard elemek *helyett*, hanem *mellé* sajátíttatnák el, mégpedig úgy, hogy megtaníttatnák, mely szituációkban melyik változat használata *helyénvaló*. A magyar nyelvtudományban Gombocz Zoltán 1931-ben megjelent tanulmánya óta közismert, hogy „Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. A nyelvszokás, a nyelvállapot relatív egyformasága helyhez és időhöz van kötve. Ebből természetszerűleg következik, hogy nincs egyetemes érvényű nyelvhelyességi norma; a nyelvhelyesség is tér és idő függvénye” (Gombocz 1931: 11). Vagyis: a nem-standard elemeknek is megvan a maguk helye, ahol használatuk helyénvaló. A nyelvművelés azonban (amely az iskolai oktatást és a tanárképzést is gyakorlatilag egyedül uralta egészen a legutóbbi időig Magyarországon és Kárpátalján is) ideológiai okokból (lásd Sándor 2001 elemzését) erről nem kívánt tudomást venni.



## Jegyzetek

<sup>1</sup> Ebben a hat járásban él a kárpátaljai magyarok 97%-a (Csernicskó 1998: 43, 1999: 38), és ezen járásokon kívül nincs magyar tannyelvű középiskola Kárpátalján (Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001).

<sup>2</sup> Összesen 675 adatközlőnk volt. Ebből 30 ukrán tannyelvű osztályban/iskolában tanult, 19-en pedig a Munkácsi Tanítóképző magyar csoportjának diákjai voltak: tehát  $675 - (30 + 19) = 626$  adatközlő.

<sup>3</sup> A nyelvi jelenségek leírását lásd alább.

<sup>4</sup> Meg kell jegyeznünk, hogy a hagyományos magyar leíró nyelvészeti felfogással ellentétben Kiefer Ferenc (1998: 215) amellett érvel, hogy jelen időben „A feltételes mód jele -n, és nem a nyelvtanainkban említett -na/-ne, -ná/-né”. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az illeszkedő alak – bár szabályos – nem-standard.

<sup>5</sup> Az idézett helyen tévesen harmadik személy szerepel.

<sup>6</sup> Erről a kérdésről részletesebben lásd Csernicskó–Márku (2001).

<sup>7</sup> A  $p < 0,01$  azt jelenti, hogy a statisztikai próba által regisztrált különbség 99%-os bizonyossággal fennáll, és nem a véletlen műve. Ha  $p < 0,05$ , akkor ennek az esélye 95%.

<sup>8</sup> Ukrajnában a 2000/2001. tanévig négy érdemjeggyel osztályoztak: 2-es, 3-as, 4-es és 5-ös. A 2000/2001. tanévben áttértek az 1-től 12-ig terjedő skálán való osztályozásra. Vizsgálatunk az 1999/2000. tanév végén zajlott, így még a négyes skálát tükrözi. A minta 21,1%-ának 3-as, 47,1%-ának 4-es, 31,7%-ának 5-ös osztályzata volt. Egy főnek (0,1%) volt kettese, őt a hármassal rendelkezők közé soroltuk be az elemzés során.

## Irodalom

Balogh Lajos 1991. A suksükölés. *Kárpáti Igaz Szó* 1991. november 12., 3. lap.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyar nyelv-tankönyvekben. In: Csernicskó István – Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 29-38. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István 1999. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Nyelvkörnyezettani és kontaktusnyelvészeti helyzetkép*. Doktori disszertáció. Kézirat.

Csernicskó István – Márku Anita 2001. Hatékonyság a nyelvhelyességi kérdések oktatásában. In: *11. Élőnyelvi Konferencia. Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve*, 97-102. Újvidék: Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszéke.

Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27: 1-11.

Horváth Katalin 1991. Szebben beszélünk, mint Magyarországon? *Kárpáti Igaz Szó* 1991. november 13., 8. lap.

Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kiefer Ferenc 1998. Alaktan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*, 187-289. Budapest: Osiris Kiadó.

Kontra Miklós 1992. Fonológiai általánosítás és szociolingvisztikai reálítás. In: Kontra Miklós szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*, 87-95. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.

Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Kótyuk István 1995b. *Magyar nyelv 8. osztály*. Lviv: Szvit.

Lizanyec Petro – Horváth Katalin 1981. A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások XXIV*: 3-18.

MMNyR. I. Tompa József szerk., *A mai magyar nyelv rendszere I*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961.

MMNyR. II. Tompa József szerk., *A mai magyar nyelv rendszere II*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.

NyKk. I-II. Grétsy László – Kovalovszky Miklós szerk., *Nyelvművelő kézikönyv I-II*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983, 1985.

NymKsz. Grétsy László – Kemény Gábor szerk., *Nyelvművelő kéziszó-tár*. Budapest: Auktor Könyvkiadó, 1996.

Sándor Klára 2001. Nyelvművelés és ideológia. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 153-216. Szeged: JGYF Kiadó.

Szabó Géza 1979. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.

G. Varga Györgyi 1990. Presztízsváltozat, stigmatizált változat. In: Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*, 178-181. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.



Váradi Tamás – Kontra Miklós 1994. A stigmatizált magyar kijelentő mód társadalmi disztribúciójáról. In: Kemény Gábor – Kardos Tamás szerk., *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*, 115–124. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.

Váradi Tamás – Kontra Miklós 1995. Degrees of stigmatization: t-final verbs in Hungarian. In: Viereck, Wolfgang ed., *Proceedings of the International Congress of Dialectologists*. Bamberg, 29.7.–4.8. 1990, Vol. 4. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*. Beiheft 77. Stuttgart, 132–142.

Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris–Századvég.

# A magyar nyelv használatának lehetőségei Beregszászban és Tiszaújlakon

Karmacsi Zoltán

Ukrajna 1991-ben vált ki a Szovjetunió kötelékéből és lett szabad, független állam. Az állam területén számtalan más nemzetiség (orosz, magyar, román, szlovák, lengyel, német, stb.) képviselői élnek az ukránon kívül. Ukrajna, mint a volt Szovjetunió egyik volt tagállama, több passzust is átvett a kisebbségekről szóló szovjet törvénykezésből.

Ukrajnában a következő törvények és nyilatkozatok szólnak a kisebbségi nyelv a társadalmi élet különböző szinterein történő használatának jogi körülményeiről:

*Ukrajna Alkotmánya* (elfogadás éve: 1996),

*Ukrajna törvénye az Ukrán Köztársaság nyelveiről* (1989),

*Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata* (1991),

*Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről* (1992),

*Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról* (1997),

*Ukrajna törvénye az általános közép fokú oktatásról* (1999),

*A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája* (2003).

Először is a szemléletesség kedvéért nézzünk meg néhány olyan jogi dokumentumot (törvények, rendeletek, határozatok), amely a kárpátaljai magyarság helyzetét befolyásolja, szabályozza.

Ukrajna Alkotmányának 10. cikkelye és a Szovjetunió fennállása idején, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény 2. cikkelye deklarálja, hogy Ukrajnában az állami nyelv az ukrán. Ugyancsak az alkotmány 10. cikkelye és a nyelvtörvény 5. cikkelye szavatolja Ukrajnában a nemzetiségi nyelvek használatát, illetve ez utóbbi azt is meghatározza, hogy az állampolgárnak jogában áll az állami, társadalmi szervekhez, vállalatokhoz stb. ukrán nyelven vagy e szervezeteknél használatos más nyelven, orosz nyelven, vagy a felek számára elfogadható más nyelven fordulni.

Az alkotmány 11. cikkelye általános deklarációkat tartalmaz Ukrajna minden nemzetiségének és nyelvének védelméről, a 24. cikkely többek között a nyelvi alapon való diszkriminációt is tiltja. Ehhez hasonlóan a nyelvtörvény nemcsak tiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést (8. cikkely), de



szankciókat is kilátásba helyez a nemzetiségi nyelvek használatának korlátozása miatt. A rendelkezések szerint felelősségre vonható az a tisztviselő, aki a nyelvtudás hiányára hivatkozva megtagadja egy nemzetiségi nyelven írt beadvány vagy folyamodvány átvételét (5. cikkely).

A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén (pl. falu, város, járás, megye) lehetőséget nyújt a nemzetiségi nyelv használatára az ukránnal egyenrangúan és párhuzamosan az állami- és párt-szervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely). Nem értelmezi azonban a törvény, mit ért a *nemzetiségi többségű területek* fogalmán.

A nyelvtörvényben továbbá az is rögzítve van, hogy:

- az állami dokumentumokat, okmányokat ukrán nyelven hagyják jóvá és teszik közzé, alsóbb szinteken is, ám itt szükség esetén más nemzetiségi nyelveken is publikálják. A hivatalos úrlapok ukrán vagy ukrán–orosz nyelvűek (10. cikkely);
- a hivatali és munkahelyi adminisztráció nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelvet is lehet az ukránnal párhuzamosan használni (11. cikkely);
- a hivatalos személyi okmányok (személyi igazolvány, munkakönyv, az iskolai végzettséget igazoló dokumentumok, születési, házassági és halálozási anyakönyvi kivonat) ukrán–orosz kétnyelvűek (14. cikkely);
- a szolgáltatások nyelve az ukrán nyelv vagy a felek által választott egyéb nyelv (17. cikkely);
- a táviratok, a postai borítékok, csomagok címezésének nyelve az ukrán vagy az orosz (34. cikkely);
- a hivatalos hirdetések, közlemények, reklámok, plakátok nyelve az ukrán; az ukrán nyelvű szöveg mellett szerepelhet más nyelvű fordítás is (35. cikkely);
- az Ukrajnában gyártott termékek, áruk címkéi, feliratai ukrán nyelvűek, és más nyelvekre nem fordíthatók (36. cikkely);
- az intézmények, társadalmi és pártszervezetek, vállalatok stb. hivatalos el- és megnevezése ukrán nyelvű; az ukrán nyelvű felirat jobb oldalán vagy alatta szerepelhet a megnevezés más nyelvű fordítása is (37. cikkely);
- az ukrain földrajzi nevek ukrán nyelvűek. Lehetséges továbbá a nemzetiségi többség nyelvén való feltüntetésük is (38. cikkely);
- az ukrán állampolgároknak joguk van nemzeti tradícióiknak megfelelő nevet választani, amely neveket transzkripcióval<sup>1</sup> ültetik át ukránra (39. cikkely) (vö. Csernicskó 2003).

*Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata* minden népnek és nemzetiségnek garantálja a jogot anyanyelve használatára a társadalmi élet minden területén (3. cikkely).

*Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről* szerint azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható (8. cikkely)

Az ukrain önkormányzati törvény 26. cikkelye 1. pontjának 50. bekezdése lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok megválasszák az önkormányzati szervek munkájának nyelvét (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997. július 3., 7.).

De jure Ukrajna államnyelve az ukrán, az orosz hivatalos nyelvi státusú, a kisebbségi nyelvek beszélőinek pedig lehetőségük nyílik anyanyelvük használatára a társadalmi élet minden szintjén azokon a területeken, ahol nemzetiségileg többséget alkotnak. De facto azonban az ukrán államnyelv mellett a kisebbségi nyelvek csak az oktatásban, a nemzetiségi sajtóban, rádió- és televízióadásokban, a kisebbségi közéletben, az egyházi életben és a privát szférában használatosak. Ez főként annak köszönhető, hogy egyik dokumentum sem tartalmaz explicit megfogalmazásokat arra nézve, hogy a kisebbségi nyelveknek milyen kritériumok mellett van lehetősége az államnyelvvel egyenrangú használatra (vö. Csernicskó 2003).

2002. február 1. és április 30. között a LIMES Társadalomkutató Intézet 20, a feladatra felkészített terepmunkása járta be Beregszász városi és járási alárendeltségű hivatalait, szolgáltató egységeit, boltjait, üzleteit, piacát, hogy megfigyelje: ügyintézés, vásárlás vagy éppen szolgáltatás igénybevétele közben használhatják-e, illetve hol használhatják a magyar nyelvet Beregszász és a környék magyar lakosai. Hasonló vizsgálat folyt le 2003. január–februárjában Tiszaújlakon, ahol 30 esetben vizsgáltuk meg azt, hogy a magyar nyelv milyen arányú használatára nyílik lehetőség az állami hivatalokban (iskola, község háza, orvosi rendelő, stb.) és a kereskedelmi, illetve szolgáltató egységekben. Azért e két településre esett a választásunk, mert Beregszászt a 2001. évi ukrain népszámlálási adatok szerint 12785 magyar lakja, ami a város lakosságának 48,1%-a, vagyis majdnem fele magyar nemzetiségű, de a várost lakó többi nemzetiségek között a magyar a legnagyobb. Tiszaújlakon 2772 magyar lakos él, amely a település lakosságának a 81%-át teszi ki, vagyis egy döntő többségben magyarok lakta település (vö. Чисельність осіб за національністю...).

Az állami hivatalokban a magyar nyelv használatának lehetősége mellett arra is figyelmet fordítottunk, hogy a kisebbségi ügyfelek hozzájuthatnak-e kétnyelvű formanyomtatványokhoz, kitölthetik-e azokat anyanyel-



vükön is, illetve a lakosság tájékoztatására szolgáló hivatali kiírások, hivatalos úrlapok mintapéldányai milyen nyelveken olvashatók a hivatalokban, azok hirdetőtábláin.

A Beregszászi járás és Tiszaújlak magyar többségű, míg Beregszászban a magyarok relatív többséget alkotnak, tehát elvileg érvényes a nyelvtörvény 3. és 5. cikkelye: a nemzetiségi többségű területeken a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használható a hivatalokban is.

Beregszászba és Tiszaújlakra érkezve megállapíthatjuk, hogy a települések határában ukrán és magyar nyelven is fel van tüntetve a település neve. A legtöbb utca és tér elnevezése is két nyelven olvasható, de több olyan utcanévtábla is látható, amely csak ukrán, illetve csak magyar nyelvű. Beregszászban a járási kultúrházon, a járási közigazgatási hivatal és a városháza épületén, Tiszaújlakon pedig a községháza épületén az ukrán mellett ott lobog a magyar zászló is.

Tiszaújlakon a hivatalokban, az ukrán tannyelvű iskolát, a vasúti jegypénztárat és a távolsági buszjáratokat kivéve, mindegyik vizsgált helyen használható a magyar nyelv.

A vasútállomás jegyirodájában (kasszájában) és a távolsági buszjáratokon az alkalmazottak ukrán nemzetiségűek és anyanyelvűek. A jegyváltáskor kérhetjük a jegyet magyar nyelven, mert a sokéves tapasztalat, gyakorlat révén már annyit értenek az alkalmazottak magyarul, hogy melyik állomásig és hány darab jegyet kér az utazó. Azonban egyéb információ csak ukrán nyelven kérhető és kapható.

Utas: Jó napot kívánok!

Jegyárus: -?

U: Azt szeretném megérdeklődni, hogy Bányuban lesz csatlakozás a 4:55-ös vonathoz?

J: Що? Що ви хочете?

U: A reggeli 4:55-ös vonathoz lesz-e csatlakozás...

J: Я не розумію Вас, говорити по українськи!

Beregszászban nem ilyen egyszerű a helyzet. Az általunk felkeresett tizenöt hivatalban a hivatalnokok többsége tud, vagy legalábbis megpróbál magyar nyelven beszélni. Ha az a hivatalnok, akihez az ügyfél közvetlenül fordul, nem is beszél magyarul, ha van a hivatalban magyarul értő kollégája, ahhoz irányítja át az ügyfelet. Olyan is gyakran előfordul, hogy bár nem beszél a hivatalnok magyarul, érti a magyarul előadott kérdést vagy kérést, és a választ orosz, jóval ritkábban ukrán nyelven mondja el.

Nézzünk néhány konkrét példát!

Az ügyfél a telekkönyvi hivatalban magyar nyelven fordul a hivatalnokhoz, s magyar nyelvű választ kap minden kérdésére.

Ü<sup>2</sup>: Jó napot kívánok! Azt szeretném megkérdezni, hogy ha vásárolok egy új házat, akkor hogyan kell bejegyeztetni?

H: Maga a vevő vagy az eladó?

Ü: Igen, én vagyok a vevő.

H: Kell először ide jönni, holnap lesz fogadás, holnap nyolctól a, lesz a főnökasszony. Neki kell minden papírokat, ami a háztól van. Lakás vagy ház?

Ü: Lakás, kertes családi ház lenne.

H: Nem, szóval egyedül, az udvaron csak ő van? ...

A szubvenció osztályon az ügyfél magyar nyelven fordul a hivatalnokhoz, aki ukránul szól egy magyarul értő kollégájának, s attól kezdve magyarul folyik a társalgás.

Ü: Jó napot kívánok!

H1: Добрий день! [Jó napot kívánok!]

Ü: Azt szeretném megkérdezni, hogy...

H1: Лена, это ты. [Lena, ez te vagy.]

Ü: ...milyen papírokat kell beadni, hogyha szubvenciót akarok kérvényezni?

H2: Hol lakik?

A járási KÖJÁL-nál az ügyben kompetens személy nem ért magyarul, de kollégája tolmácsol, közvetít a felek között.

Ü: Jó napot kívánok!

H1: Jó napot kívánok!

Ü: Azt szeretném megkérdezni, hogy lehet-e egy kútnak elvégezni a...

H2: Можна колодець, що? [Lehet-e a kutat, mi?]

H1: A vizsgálatát?

Ü: Igen, a vizsgálatát.

H2: Анализ воды колодца? [A kút vizének elemzése?]

H1: Ez vert kút vagy rendes kút?

Ü: Vert kút.

H1: (H2-höz) Это скважина. [Vert kút.]

H2: Довго це... [Hosszú ideje...]

Ü: Ez ilyen vájt kút, ilyen gyűrűs...?

H1: Gyűrűs? Это будет нормальный колодець. [Ez normális kút lesz.] És hol van ez?



Ü: Az Új piac utcában.

H1: Новобазарная. [Új piac utca.]

Ü: Mit kell, kell valamilyen űrlapokat kitölteni?

H2: Яка причина? [Mi az ok?]

H1: Új kút, új kút, igen, vagy mi?

Ü: Használt, csak sokáig nem volt használva.

H1: Только не пользовались они, и хотят, чтобы... [Csak nem használták, és ők azt akarják, hogy...]

A munkaügyi hivatalban az ügyintéző érti a magyar nyelvű kérdéseket, de ukrán nyelven válaszol azokra.

Ü: Jó napot kívánok! Ha valaki a munkanélküli segélyre akar beiratkozni, milyen papírokat kell beadni?

H: Паспорт, трудова книжка і код ідентифікаційний. [Személyi, munkakönyv és adószám.]

Ü: És zájává [kérvényt] nem kell írni?

H: То потім ми вам покажемо, тільки приходьте до нас після першого числа. Добре? Це перше після пасхи. Добре? [Azt majd később megmutatjuk, csak jöjjön hozzánk elseje után. Jó? Ez rögtön húsvét után lesz.]

Az adóhivatalban a magyar nyelvű érdeklődésre a hivatalnok kijelentette, hogy ő szívesen segítene, de nem érti a magyar nyelvet. Utána azt kérte, próbálja meg az ügyfél elmagyarázni problémáját ukrán, esetleg orosz nyelven. Miután az adózni szándékozó orosz nyelven elmondta kérdését, a hivatalnok kijelentette, hogy ő tanácsot csak ukrán nyelven tud adni.

A járási közigazgatási hivatal egyik osztályán az ügyfél magyar nyelvű kérdésére udvarias, de határozott ukrán nyelvű válasz érkezett: „*На жаль, по-українськи не розмовляю*”. Azaz: sajnos, magyarul nem beszélek.

Beregszászban a magyar nyelvű ügyintézésre csak szóbelileg van esély, míg Tiszaújlakon csak az ukrán iskola esetében nem lehet magyar nyelven az írásbeli ügyintézés elvégezni. Amint ugyanis Beregszászban hivatalos okmányokra vagy űrlapokra kerül sor (a Beregszászi Járási Tanügyi Osztály kivételével, ahol senkinek nem volt kifogása az ellen, hogy magyar nyelven adja be kérvényét az ügyfél), mindenütt ragaszkodtak ahhoz, hogy ukrán nyelven töltsék ki az űrlapokat vagy írják meg beadványukat, kérvényüket.

Jól alátámasztja a jog és a gyakorlat közötti ellentétet a Kommunális Osztályon rögzített beszélgetés: elvileg lehet magyarul kérvényt írni, de a legjobb mégis az – legalábbis a hivatalnok szerint –, ha ukránul írja meg az ember.

H: Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy прошу видання услуги для подключения к городской сети [kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését].

Ü: És csak ukránul lehet megírni?

H: Hát általában.

Ü: És ha esetleg valaki magyarul írja meg?

H: Akkor magyarul, de az jobb lenne, ha ukránul vagy oroszul írja meg az ember, mert *Україні* élünk.

Érdekes az anyakönyvi hivatalban rögzített beszélgetés is. A hivatal munkatársa készségesen válaszol a fiatal pár kérdéseire, majd leszögezi: magyar nyelven nem szabad semmilyen űrlapot kitölteni.

Ü: Jó. Magyar nyelvű formanyomtatványuk nincsen?

H: Nincs. Én azért mondtam nektek, hogy magyarul nekünk nem szabad, minden ukránul, nézzetek meg, van obrazec [minta].

Ü: Akkor nem szabad magyarul?

H: Ide leülhettek leírni, magyarul nem szabad, egyszerű átmásolás.

Ü: Akkor csak ukránul lehet kitölteni?

H: Úgy, ahogy a paszportotok [személyi igazolványotok]. Csak ukránul van az első lap, figyeljétek meg, oda menjetek, az a pápka [mappa], bele van írva.

Az egyik bankfiókban és a statisztikai hivatalban az is előfordult, hogy a magyar nyelvű írásbeli ügyintézés lehetősége felől érdeklődő ügyfelet orosz nyelven kioktatták arról, hogy a hivatali ügyintézés nyelve az ukrán.

Beregszászban a hivatalok megnevezése többnyire mindkét nyelven ki van függesztve a bejárat fölé, de többször találkozhatunk csak ukrán nyelvűvel is. Az is előfordult, hogy a hivatal neve ugyan fel van tüntetve ukrán és magyar nyelven a bejáratnál, ám az egyes osztályok, alosztályok ajtaján csak ukrán nyelven olvasható információ. Tiszaújlakon viszont a legtöbb állami intézményben vagy nincs kifüggesztve, vagy például a községháza esetében a legtöbbször csak ukrán nyelven és kevesebbszer két nyelven (ukrán–magyar).

Beregszászban az általunk felkeresett hivatalokban a formanyomtatványokat csakis ukrán nyelven tudták a rendelkezésünkre bocsátani. Amikor magyar nyelvű űrlapok után érdeklődtünk, a hivatalnokok válasza mindig nemleges volt. Kivétel a Beregszászi Járási Villamoshálózati és Energia-felügyeleti Osztály, ahol az ügyfelek már magyar nyelven is megköthetik szerződéseiket. Nincs ez másképp Tiszaújlakon sem.



A formanyomtatványok a lakosság számára is jól látható helyen elhelyezett mintái minden hivatalban — legyen az Beregszász vagy Tiszaújlak — kizárólag ukrán nyelven tekinthetők meg.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a jelenleg Ukrajnában hatályban lévő nyelvtörvényben, nemzetiségi törvényben és a helyi önkormányzati törvényben a kisebbségek számára biztosított jogok és felkínált lehetőségek Kárpátalján, a többségben magyarok lakta Beregszászban csorbát szenvednek a hivatalbeli nyelvhasználat terén. Az általunk felkeresett hivatalok mintegy felében nem tudnak magyar nyelven kommunikálni, a lakossági tájékoztatások és a formanyomtatványok kitöltött mintái nincsenek kifizetve magyar nyelven, illetve nincs kétnyelvű űrlap, és a legtöbb helyen magyar nyelvű kérvényt sem fogadnak el az ügyfelektől.

Tiszaújlakon szerencsésebb a helyzet, hiszen a legtöbb állami hivatalban használható a magyar nyelv az ügyintézéskor nemcsak szóban, de még írásban is. Azonban a formanyomtatványok, a lakossági tájékoztatások és a kétnyelvű űrlap tekintetében hasonló a helyzetük a beregszásziakéhoz.

Beregszászban 62 kereskedelmi és szolgáltató egységet kerestek fel a terepmunkások, amelyekben 142 alkalmazottnál vásároltak, rendeltek stb.

A felkeresett 11 élelmiszerüzletben 22 eladóból 8 magyarul, 6 ukránul és oroszul válaszolt, kettő értette a magyar nyelven való kérést, de csak ukránul válaszolt, míg 5 esetben a magyar nyelvet törő eladó megpróbált magyarul nyelven kiszolgálni. A terepmunkások 20 olyan üzletet is felkerestek, melyekben háztartási cikket, ruhát és egyéb termékeket árusítanak. Ezekben 27 eladó szolgálta ki őket, amelyek közül 20 minden gond nélkül beszélt magyarul, míg 7 csak ukránul vagy oroszul szolgálta ki őket. Az Asztra áruházban további 77 eladónál vásároltak, akik esetében csak 11-szer valottak kudarcot a magyar nyelvvel (vö. Márku 2003).

A fodrászatokban minden fodrász beszél magyar nyelven és a patikákban is akad magyarul értő gyógyszerész. A gyógyszereken azonban nincs magyar nyelvű tájékoztató felirat, és a patikákban is csak elvétve találkozunk magyar nyelven megfogalmazott információval.

A 30 bárban, étteremben, kocsmában a 61 pincér és csapos közül 39-nél lehetett magyarul rendelni, 9-nél csak orosz és ukrán nyelven, 3-nál magyar nyelvű rendelés esetén ukrán kiszolgálás volt, illetve 10-en megpróbálkoztak a magyar nyelvű kiszolgálással (vö. Márku 2003).

Tiszaújlakon a 20 bár, üzlet és étterem közül 17-ben nem jelent gondot a magyar nyelv használata, míg 2-ben a magyar nyelvű rendelésnél orosz és ukrán nyelvű volt a kiszolgálás, míg az Európa étterem esetében a pincér kedélyesen hozta tudtára a terepmunkásnak, hogy csak ukránul ért. A pia-

con a magyar nyelv csak akkor nem használható, ha a puskinói<sup>3</sup> ukrán anyanyelvű árusoktól akar vásárolni a magyar ajkú lakos.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Beregszászban a kereskedelmi és szolgáltató egységek többségében magyar nyelven érvényesülhet a vásárló, s az ukrán nyelvű eladók, pincérek egy része töri bár a magyar nyelvet, mégis megpróbál magyarul nyelven kiszolgálni. Tiszaújlakon még kedvezőbb a helyzet, hiszen csak egy helyen nem lehet a magyar nyelvvel érvényesülni.

## Jegyzetek

<sup>1</sup> Nem cirill írásrendszerű nyelvek esetében természetesen transliterációval, bár ezt a fogalmat a törvény nem használja, nem tesz különbséget a transzkripció és a transliteráció között.

<sup>2</sup> Ü-vel az ügyfél, H-val a hivatalnok szót rövidítjük. A H1 és H2 azt jelenti, hogy két hivatalnok szerepel a felvételen. Az idézetekben szögletes zárójelben adjuk meg a közvetlen kölcsönszavak megfelelőjét és a kódváltások fordítását.

<sup>3</sup> Puskinó település a Szovjetunió betelepítési politikája révén jött létre több magyar falu gyűrűjében.

## Irodalom

Csernicskó István 2003. A nyelvek státusára vonatkozó ukrainai dokumentumok. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 88–93. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Karmacs Zoltán 2003. A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 93–100. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Márku Anita 2003. A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 100–104. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.



# A magyar nemzeti nyelvstratégiáról, mulasztásainkról, feladatainkról és vágyainkról\*

Csernicskó István

1. Azon (viszonylag) kevés magyar nyelvészek nagy többsége, akiket valamilyen okból és módon foglalkoztat a határon túl élő magyarok helyzete, egyetértenek abban, hogy (bár a nyelvcsere nem feltétlenül jár együtt identitásváltással; lásd például az íreket, a skótokat stb.) a Kárpát-medencei kisebbségi magyarok esetében a nyelvmegtartás egyet jelent a nemzeti megmaradással. Sebestyén Árpád írta a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetét elemző kéziratot tanulmányában az 1960-as évek végén: „Látni kell: a magyar nemzetiség sorsa jelentős mértékben a magyar nyelv sorsa a területen”.

Azok a nyelvészek, akik nem(csak) érzelmi alapon, hanem tudományos szempontból is véleményt nyilvánítottak a határon túli magyarok nyelvi jövőjével kapcsolatosan, egymástól függetlenül arra a következtetésre jutottak, hogy a nyelvmegtartás nagyban függ a nyelv társadalomba ágyazottságától, vagyis attól, hogy a magyar nyelv az adott területen milyen nyelvkörnyezeti helyzetben van, illetve attól, hogy milyen nyelvpolitikai, nyelvtervezési döntések születnek ezen a téren.

Herman József és Imre Samu írta 1987-ben a kisebbségi magyarság nyelvi helyzete kapcsán: „A magyar nyelv funkciói körének csökkenését ezekenél a nemzetiségi csoportoknál olyan intézkedések állíthatják csak meg, a csökkenési folyamatot olyan lépések fordíthatják vissza, amelyek az illető ország jogi, politikai kompetenciájába tartoznak ugyan, mégis meg kell jegyezni, hogy ezeknek a jelentős számú népességcsoportoknak a magyar ajkúak közösségéből való kiszakadása a magyar kultúrának, a magyar nyelv nemzetközi tekintélyének és használhatóságának súlyos károkat okozna, nem is beszélve arról az érzelmi kárról és negatív politikai visszahatásról, amelyet legerősebben Magyarországon keltene ez a folyamat” (Herman–Imre 1987: 529).

\*A tanulmány az MTA Kisebbségkutató Intézete és a Gramma Nyelvi Iroda által a szlovákiai Párkányban 2002. november 16-án szervezett konferencián elhangzott előadás írott változata.

Tolcsvai Nagy Gábor (1994: 74) véleménye ehhez hasonló: „A magyar nyelv ügye a határon túl ma alapvetően nyelvpolitikai kérdés. Azaz kívülesik a nyelvművelés területén. A nyelvi tervezésén nem, ám a nyelvi tervezési döntések (pl. a nyelv, itt a magyar nyelv jogi státusa ügyében) a többségi, nem a magyar anyanyelvű hatalom kezében vannak a határon túl. A tisztán politikai jellegű döntések következményeit nem lehet tisztán nyelvművelő módszerekkel elhárítani”.

Kontra Miklós (1994: 72) írja a következőket: „Szomorú valóság: a magyarok egyharmada Magyarországon kívül él, magyarságuk megtartása csak nyelvük megtartásával lehetséges, de nincs semmilyen magyar nyelvi tervezés, nincs állami nyelvpolitika sem. A magyar tudomány adósa nemzetének, a politikusok pedig sötétben tapogatóznak”.

A magyarral mint anyanyelvvel kapcsolatos teendők áttekintése során Kiss Jenő a következő megállapításokra jut: „Más nyelvi tervezési feladatokat jelent (...) az anyaországi és mást a kisebbségi, a kétnyelvűségtől befolyásolt magyar nyelvhasználat. Minthogy a magyarság közel harmada él kisebbségi körülmények között, a magyar kisebbségekre vonatkozó nyelvi tervezés kiemelt fontosságú, egyszersmind sürgető feladat. Az adóságon ezen a téren igen nagyok” (Kiss 1995: 245).

Nincs tehát magyar nyelvi tervezési koncepció, a határon túl élő magyarok nyelve nem része a nemzeti magyar nyelvstratégiának, ami egyelőre nem is létezik. Balázs Géza, aki a *Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai Kutatások a Magyar Tudományos Akadémián* sorozatban megjelentetett, *Magyar nyelvstratégia* című könyvében felvázolja, hogy szerintem milyennek is kellene lennie a magyar nyelvstratégiának, a külhoni magyar nyelvstratégiáról mindössze ennyit jegyez meg: „Magyarországnak a határokon túli magyar nemzetiség (sic!) miatt szerepet kell vállalnia az európai nyelvpolitikai feladatokban” (Balázs 2001: 186).

Kiefer Ferenc is kiemeli a határon túli nyelvi tervezés fontosságát, miközben elismeri, hogy ennek szervezett kutatási formájáról egyelőre nem beszélhetünk: „A határon túli magyarság helyzete különleges hangsúlyt kölcsönöz a nyelvpolitika, a nyelvi tervezés, és a két- és többnyelvűség társadalmi-szociológiai vetülete vizsgálatának. Ezen a téren együttműködés alakult ki a magyarországi alkalmazott nyelvészek és a szomszédos országok szakemberei között. Ennek a kutatásnak egyelőre nincs szervezett központja” (Kiefer 2001: 16).

Magyarán: nincs nemzeti magyar nyelvstratégia, nincs átgondolt magyar nyelvi tervezési koncepció, sőt: nincs összehangolt kutatási program sem a magyar nyelv határon túli változatai vonatkozásában.



2001-ben az MTA, illetve az Arany János Közalapítvány támogatásával létrejöttek a határon túli akadémiai kutatóállomások, amelyek — sajnos mindeddig csak fű alatt, nem pedig a nyilvánosság számára is világos módon megfogalmazott, kommunikált — fő célja a magyar nyelvre vonatkozó nyelvészeti kutatások összehangolása, támogatása, illetve egyfajta nyelvi szolgáltatások nyújtása. A 2001–2002-es év az intézményteremtés, a berendezkedés korszaka volt, az érdemi munka kezdete a 2003. évben kezdődött.

Ez a kutatóállomási keret végre esélyt teremthet arra, hogy legyen összehangolt stratégia legalább a határon túli magyar nyelvváltozatok kutatására vonatkozóan. Az alábbiakban néhány javaslatot szeretnénk megfogalmazni arról, hogy például mire is irányulhatnak ezek a bizonyos stratégiai kutatások.

2. Főként az 1980-as években bekövetkezett politikai változásoknak köszönhetően ma már sokkal többet tudunk a határon túli magyar nyelvhasználatról, mint akár egy évtizeddel ezelőtt. Számos konferencia-előadás, cikk, tanulmány, monográfia témája a kisebbségi magyarság nyelve.

Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk a határon túli, s köztük a kárpátjai magyar nyelvhasználatról szóló írásokat (beleértve a rendszerváltás előtt készültet is), olyan közös vonásokat fedezhetünk fel, amelyek törvényszerűek ugyan, ám amelyeket ideje lenne újabb szempontokkal, megközelítési módokkal bővíteni. A kisebbségi és az emigráns magyarok nyelvét, nyelvhasználati sajátosságait elemző munkák ugyanis szinte kizárólagosan kontrasztív szemléletűek. A nyelv művelők az eszményi nyelvváltozathoz mérik az általuk hibának minősített eltéréseket. A tradicionális nyelvjáráskutatás módszertana szerint készült vizsgálatok, leírások a helyi magyar változatokat a standarddal konfrontálják, ehhez viszonyítjuk a különbségeket és hasonlóságokat. A szociolingvisztika szemléletét és módszertanát követő kutatások eredményeit leíró munkák szintén a magyar(országi) standard változathoz viszonyítják a Magyarországon kívül beszélt és (ritkábban) írott magyar nyelvet. Kontra Miklós (1990: 1) írja például egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatáról készült monográfiája bevezetőjében: „Célom egy közösség amerikai magyar (...) nyelvének nagy vonalakban történő leírása, vagyis a fonetika-fonológiai, grammatikai, lexikai és nyelvhasználati/pragmatikai vonatkozásoknak a sztenderd magyarral (...) való első összevetése.” A Kontra Miklós sorozatszerkesztésében megjelenő *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat eddigi kötetei (Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000) is kontrasztív szemmel nézik vizsgálatuk tárgyát: az adott közösség nyelvhasználatát szintén a standardhoz, illetve egy

magyarországi kontrollcsoporthoz viszonyítják, s hasonló szemléletben készült a szlovákiai magyar középiskolások és magyarországi diáktársaik nyelvhasználatát összevető *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség* című könyv is (Lanstyák–Szabó Mihály 1997).

Mindmáig nem készült ugyanakkor az egyes határon túli magyar közösségek nyelvhasználatának belső rétegződését feltáró, az ott folyamatban lévő nyelvi változásokat rögzítő alapos elemzés. Az eddigi publikációkban talá-lunk ugyan némi utalást az adott közösség nyelvi rétegzettségére (lásd pl. Göncz 2001), ám ezek nem pótolhatják a módszeres leírást.

Egy ilyen jellegű vizsgálat (amely lehetőség szerint szociológiailag reprezentatív mintán végzett és mindenképpen megismételhető) hozzájárulhat a magyar nyelv határon túli változatainak alaposabb megismeréséhez, a közösségek nyelvi jövőjét érintő közép- és hosszú távú nyelvi tervezési döntések előkészítéséhez, a folyamatban lévő nyelvi változások felméréséhez, prognózisok megfogalmazásához. Minden nyelvnek és nyelvváltozatnak (így a határon túli magyar nyelvváltozatoknak is) alapvető tulajdonsága ugyanis, hogy heterogén. A szociolingvisztikai kutatások kétséget kizáróan bizonyították, hogy bizonyos nyelvi jelenségek használata inkább jellemző az egyik, mint a másik társadalmi rétegben, illetve az egyik, mint a másik kontextusban. Ezeknek az úgynevezett változó-szabályoknak a felderítésével mindmáig adós a magyar nyelvtudomány. Az adósság azonban nem csupán a határon túli magyar nyelvészek adóssága, hiszen csupán 2003-ban jelent meg az első olyan monográfia, amely a magyar nyelv magyarországi változatait tárgyalja hasonló megközelítésben. A Kontra Miklós szerkesztette kötet a felnőtt magyarországi lakosság 850 fős reprezentatív mintájára alapozva mutatja be a magyar(országi) nyelvhasználat társadalmi rétegződését (Kontra szerk. 2003).

Egy ilyen jellegű átfogó, lehetőség szerint reprezentatív mintán végzett vizsgálat a kérdőívek és interjúk (irányított beszélgetések) anyagainak elemzése révén lehetőséget teremthet arra, hogy pontos képet kapjunk a kisebbségi magyar közösségek nyelvi rétegződéséről, az egyes szociális csoportok nyelvi normáiról. Egy ilyen jellegű kutatás nemcsak az adott közösség, hanem az egész magyar nyelvészet vonatkozásában egyedülálló, sőt: nemzetközi összehasonlításban is érdeklődést válthat ki. Arról nem is beszélve, hogy igazából csak ilyen vizsgálatok adataira alapozva lehet valóban hatékony, a közösség egyes rétegeit megcélzó, árnyaltan, az igényekhez és célokhoz igazodó nyelvi tervezést végezni.

Egyelőre azonban nem rendelkezünk ilyen vizsgálat adataival. Ám az MTA határon túli kutatóállomási rendszerének kialakulása esélyt és lehetőséget teremthet arra, hogy a közeljövőben legyen ilyen összehangolt kuta-



tás, amelynek eredményeit valamennyien élvezhetjük. Együtt, közös fellépéssel talán az anyagi források is megteremthetők.

3. Az akadémiai kutatóállomások nem titkoltan közös célja egy nemzeti nyelvi korpusz összeállításában, létrehozásában való aktív részvétel. A korpuszpítés azonban nem egyszerű feladat. A nemzeti korpusznak ugyanis reprezentálnia kell a magyar nyelv különböző változatait, beleértve a határon túli magyar nyelvváltozatokat is, azok valamennyi lehetséges szövegtípusával egyetemben.

Az írott anyagok felgyűjtése viszonylag könnyű feladat, és ehhez hozzá is kezdtünk: kiválasztottuk azokat a helyi magyar nyelvű lapokat, folyóiratokat, amelyek anyagait archiválhatjuk a későbbiekben, és felmértük azt is, hogy a kárpátaljai magyar szépirodalomban, tudományos szakirodalomban stb. milyen jellegű szövegekhez férünk hozzá, azok hogyan, milyen formában archiválhatók, digitalizálhatók. Elkészítettük továbbá ennek eszköz- és költségigényeit.

A hangzó szövegek felgyűjtése, archiválása és feldolgozása az írott szövegekhez képest jóval költségesebb és nehezebb feladat. Kárpátalja sajnos sokkal rosszabb helyzetben van a szövegfelvételek mennyisége és minősége terén, mint például Erdély, Felvidék vagy Vajdaság, hiszen mindhárom régióban komoly nyelvjárásgyűjtési, nyelvészeti, népzenei, és néprajzi gyűjtőmunka folyt már a rendszerváltást megelőzően is. Kárpátalján ellenben a magnetofonos gyűjtések szinte kizárólag az Ungvári Nemzeti (korábban Állami) Egyetem Magyar Filológia Tanszékéhez, illetve a nevezett egyetem Hungarológiai Központjához, valamint néhány lelkes, többnyire amatőr gyűjtőhöz kötődnek. Arról azonban, hogy az egyetem magyar tanszékén milyen jellegű, mennyiségű és minőségű anyag található, mindeddig nem sikerült pontos információkat szereznünk. Nyilvánvaló, hogy a korpuszpítésben résztvevő magyarországi partnerek feladata lesz, hogy feltérképezzék: a magyarországi archívumokban (a Néprajzi Múzeumban, az MTA Zene-tudományi és Nyelvtudományi Intézetében, a Duna, valamint a Magyar Televízióban és Rádióban stb.) milyen anyagok férhetők hozzá a határon túli magyar régiókból. A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola bázisán működő LIMES Társadalomkutató Intézet körülbelül 100 órás hangarchívumát térítésmentesen kaptuk meg a korpusz céljaira. Ám ezen túl is tenni kívánunk valamit annak érdekében, hogy a közeljövőben legyen egy olyan nyelvi nyersanyag, amelynek szövegnyelvészeti, nyelvjárástani, szociolingvisztikai, szociológiai, történettudományi elemzése hosszú évekre munkát adhat majd kutatók egész sorának. Tervünk röviden a következő.

Ha azokat a településeket tekintjük magyarlakta településnek, ahol a magyarok aránya legalább 10 százalék, illetve összlétszámuk meghaladja a 100 főt, akkor a mai Kárpátalján közel 110 magyarlakta település van, ahol közel 160 ezer magyar él (Molnár–Molnár 2002). Ezek között vannak nagyvárosok, ahol a magyarok nagy része lakótelepi szóróványban él (Ungvár, Munkács), van abszolút és relatív magyar többségű város (Beregszász, ill. Csap), szóróvány, közel fele részben magyarok lakta és abszolút magyar többségű falu is. Úgy véljük, hogy ezen településeken előre meghatározott szempontok szerint (ha teszik: megállapított kvóta alapján) kiválasztott adatközlőkkel felvehető egy-egy azonos szempontok alapján készített irányított beszélgetés. A kérdések témakörei úgy is összeállíthatók, hogy az egyes témakörök anyaga feldolgozható legyen néprajzi, helytörténeti, szociológiai szempontból is, nem beszélve az anyag nyelvészeti jelentőségéről. Az így felvett anyag (amelyről ugyan nem állíthatjuk, hogy tökéletesen és teljesen reprezentálja az adott település vagy pláne egész Kárpátalja magyar nyelvhasználatát, de) nyelvjárástani, szociolingvisztikai, szövegnyelvészeti és nyelvtörténeti szempontból egyedülálló jelentőségű lehet. Úgy gondoljuk, hogy az így felvett többszáz órányi, élőbeszédből származó, valódi beszélők nyelvhasználatát rögzítő anyag kitűnő alapja lehet a magyar nemzeti nyelvi korpusznak is, s emellett jó nyersanyagot szolgáltathat a nyelvi kontaktusok, a nyelvjárási jelenségek, a nyelvi és stilisztikai változatosság, valamint a nyelvi változások tanulmányozásához.

A jelenlegi kárpátaljai árakkal számolva pedig azt is hozzátehetjük: egy ilyen egyedülálló korpusz létrehozásának anyagi vonzata sokkal kisebb, mint a várható produktum értéke és jelentősége.

4. S ha már mulasztásainkról, feladatainkról és vágyainkról szólok, engedjék meg, hogy ismét a magyar nyelvészet egy olyan hiányosságára hívjam fel a figyelmet, amelyet a közeljövőben illik jóvá tenni. Ez pedig nem más, mint a magyarral szomszédos nyelvek kétnyelvű nagyszótárainak a hiánya. Készülnek, készülgetnek ugyan a nagyszótárak, ám ha magyar nemzeti nyelvstratégiában gondolkodunk, ha akadémiai kutatóállomásokat telepítünk a szomszédos országokba, akkor célszerű lenne helyet keresnünk ebben a keretben a lexikográfiának is, mégpedig a modern értelemben vett alkalmazott lexikográfiának, amely a nyelvészek igényei mellett kiszolgálja az átlagos nyelvhasználók: az üzletemberek, a turisták, a nyelvet tanuló diákok és a fordítók igényeit egyaránt.

És nem csak a két- és többnyelvű szótárak terén vannak adósságaink. Egészen 2003-ig, a Magyar Értelmező Kéziszótár átdolgozott kiadásának



megjelenéséig, amely már tartalmaz mutatókat a határon túli magyar nyelvváltozatok sajátos elemeiből, a Magyarországon megjelent szótárak csak a magyarországi magyar nyelv szótárai voltak, azokban nem kapott helyet az országhatárokon kívül élő magyar milliók által beszélt és írott nyelv. A kutatóállomás keret összehangolt, pontosabban összehangolódóban lévő munkatervében 2003 óta szerepel külön programként az újonnan készülő egynyelvű szótárak anyagának kiegészítése határon túli magyar szavakkal, szójelentésekkel. A Magyar nyelv kézikönyvtára sorozat készülő köteteibe (az idegen szavak szótárba és a helyesírási szótárba) már el is készült a szlovákiai, romániai és kárpátaljai szóanyag.

5. A harmadik évezred küszöbén a magyar nyelvstratégia kialakítása során szembe kell néznünk az informatika, a számítástechnika nyújtotta lehetőségekkel és kihívásokkal. Az információáramlás ma már elképesztő tempóban zajlik. A kisebbségi magyarság azonban könnyen járatlan és járhatatlan földútra szorulhat az információs sztrádáról, ha a nem létező nyelvstratégia nem létező alakítói megfelelnek arról, hogy megtalálják a módját annak, hogyan hasznosíthatjuk a számítógépet, az internetet saját céljainknak megfelelően.

Magyarország és Szlovákia hamarosan az Európai Unió tagállamai lesznek. Nem vagyok ugyan híve a kisebbségi sirámoknak, ám tény: a schengeni egyezmény bevezetése mindenképpen megnehezíti a kárpátaljai és talán a vajdasági és (kevésbé) az erdélyi magyarok kapcsolattartását Magyarországgal.

Ebben a helyzetben felelősen gondolkodó magyar politikusnak, gazdasági szakembernek és értelmiséginek készen kell állnia arra, hogy megoldási javaslatokat ajánljon. Az egyik olyan lehetőség, amely segítheti a gazdasági és nyelvi kapcsolatok fenntartását, az internet és a számítógép. Ám mielőtt nyugodtan hátradőlnénk, és azt mondanánk: tessék, megoldottuk a kérdést, gondoljuk végig: kik, hogyan, milyen eszközökkel, milyen módon fognak egymással kapcsolatot tartani? Egy 2001 őszi 15 és 29 éves kárpátaljai magyar fiatalok reprezentatív mintáján végzett felmérés szerint a helyi magyar fiataloknak kevesebb, mint egyharmada használ számítógépet, alig több mint huszadának van saját számítógépe, és mindössze két százaléka fér otthon is hozzá az internethez (Csernicskó–Soós 2002).

6. Végül, de nem utolsó sorban az igazán átgondolt nyelvstratégiának pontosan meg kell fogalmaznia céljait. Nem feltétlenül azonosak például azok a célok és feladatok, amelyek a magyar nyelv magyarországi, illetve

határon túli változataira vonatkoznak. Nem mindegy például, hogy a határon túli magyar közösségek számára ajánlatosnak tartjuk-e a kétnyelvűséget, vagy nem, illetve a kétnyelvűség mely típusairól mondunk véleményt. Az sem mindegy, hogy az egyes közösségeken belül milyen csoportok számára milyen célokat fogalmazunk meg, hiszen sem a felvidéki, sem a kárpátaljai, sem pedig az erdélyi magyar közösség nem homogén.

Sőt: nemcsak a magyar, hanem a többségi és a világnyelvek vonatkozásában is vannak feladataink. Ha ugyanis a kisebbségben élő magyarok nem sajátítják el az adott állam nyelvét, illetve nem tanulnak meg legalább egy világnyelvet, akkor szintén hátrányos helyzetbe kerülnek. Ez azt jelenti, hogy a magyarországi pályázati forrásoknak meg kell nyílniuk azoknak a kutatóknak az irányába is, amelyek például a többségi vagy az idegen nyelvek oktatási színvonalának felmérésére, javítására vonatkoznak.

S ha már itt tartunk: számomra az is megdöbbentő, hogy a Magyarországgal szomszédos Ukrajna államnyelvéből, az 50 millió ukrán által beszélt ukrán nyelvből nem lehet Magyarországon hivatalos, államilag elismert nyelvvizsgát tenni. Ez nemcsak elgondolkodtató, hanem akár diszkriminatív is tekinthető. Tudjuk, hogy Magyarországon a felsőfokú oklevél megszerzéséhez két nyelvvizsga szükséges. A Magyarországon tanuló legtöbb külföldi diák nyelvvizsgát tehet anyanyelvéből vagy abból a nyelvből, amit államnyelvként otthon mindenképpen megtanult valamilyen szinten. Az ukrán (kárpátaljai) hallgatóknak erre nincs lehetősége.

7. A 21. század marketing és reklám nélkül elképzelhetetlen. Gondolnunk kell arra is, hogy megismertessük problémáinkkal, céljainkkal, feladatainkkal és eredményeinkkel a nemzetközi közvéleményt. A határon túli területekre érkező anyagi támogatások jelentős segítséget nyújtanak például abban, hogy magyarul, főként Magyarországon és a szomszédos államokban publikációs lehetőséghez jussanak a kutatók. Azt nem állítom, hogy a jelenlegi publikációs lehetőségek tökéletesek, ám biztos, hogy a jövőben nagyobb figyelmet kell fordítanunk eredményeink nemzetközi megjelenítésére is. A kutatóállomások éves támogatási keretében el lehetne egy összeget különíteni arra a célra, hogy az adott országban folyó kutatások eredményeit, a specifikus gondokat, problémákat angolul és az adott állam nyelvén is ki lehessen adni, illetve arra, hogy a határon túli magyar kutatók is eljuthassanak nemzetközi konferenciákra.

Az alábbi néhány mondat talán igazolja, hogy szükség van (lenne) arra, hogy angolul és a többségi nyelven is publikáljunk. 1996/1997-ben jelent meg a *Contact Linguistic. An International Handbook of Contemporary*



*Research* című kézikönyv (Goebel et al eds. 1996/1997), amely a legfontosabb európai nyelvi kontaktushelyzeteket elemzi. A kötetben helyet kapott Ukrajna és Magyarország nyelvi helyzetének leírása is, ám a Magyarországon kívül élő magyar nemzetiségű milliók nyelvi helyzetéről nem olvasható elemzés. Az 1993-ban megjelent *Enciklopedia of Ukraine* (Husar Struk ed. 1993), az 1994-ben megjelent *The Encyclopedia of Language and Linguistics* (Asher et al eds. 1994) Független Államok Közösségéről megjelent tanulmánya (Miller 1994) vagy a 2000-ben kiadott *Українська мова. Енциклопедія* című kiadvány (Ruszanyivszkij–Taranenko szerk., 2000) sem foglalkozik azonban a kárpátaljai magyar nemzetiségű közösség nyelvi helyzetének leírásával, ahogyan például a *World Directory of Minorities* című kötet Ukrajnára vonatkozó része sem (Matveeva–Melvin–Pattle 1997). Ha azt akarjuk, hogy tudjanak rólunk a világban, illetve abban az országban, ahol élünk, ha részesei akarunk lenni a nemzetközi tudományos életnek, akkor publikálnunk kell, és nemcsak magyarul.

8. Van tehát feladatunk bőven, nyilván az itt felsoroltakon kívül is, amelyekkel jó lenne szembenéznünk. Biztos vagyok benne, hogy sokkal kényelmesebb és könnyebb, sőt: kevésbé felelősségteljes volt az a korszak, amikor csak annyit tehattünk a magyar nyelv határon túli változataiért, hogy kérve, kéretlenül nyelvművelő tanácsokkal láttuk el a kisebbségi magyarokat. Most azonban nem foghatunk semmit a kommunista diktatúrára, a politikai akadályokra és a pénztelenségre. Magyarországon dúl a demokrácia, virágzik a gazdaság, a szomszédos országokban élő magyarok érdekképviselői pedig kormánytagok vagy „legalább” parlamenti képviselők. A feltételek tehát adottak. Most már „csak” tenni kellene valamit.

## Irodalom

Asher, R. E. et al eds., 1994. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press.

Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Mozaik 2001. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Goebel, Hans et al eds., 1996/1997. *Contact Linguistic. An International Handbook of Contemporary Research*. Volumes 1 and 2. Berlin–New York: Walter de Gruyter.

Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Göncz Lajos 2001. Nyelvi és szociológiai változók összefüggése a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségeknél kisebbségi és többségi helyzetben. *Magyar Nyelv* XCVII: 152–171.

Herman József – Imre Samu 1987. Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány* 1987/7: 513–531.

Husar Struk, Danylo ed., 1993. *Encyclopedia of Ukraine*. University of Toronto Press Incorporated.

Kiefer Ferenc 2001. *Nyelvtudomány*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.

Kontra Miklós 1994. Szubjektív megjegyzések a magyar nyelvi tervezésről. In: *Irodalmi Szemle* 1994/21: 72–81.

Kontra Miklós szerk., megjelenőben. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: kézirat.

Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligramm Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram.

Matveeva, Anna, Melvin, Neil & Pattle, Suzanne 1997. The Commonwealth of Independent States. Ukraine. In: *World Directory of Minorities*, 317–321. London: Minority Rights Group.

Miller, J. 1994. Commonwealth of Independent States (CIS). In: R. E. Asher et al eds. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, 613–614. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press.

Molnár József – Molnár D. István 2002. *A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai*. Megtalálható a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola honlapján ([hhf.org/kmtf/docu/tanulmany/molnar-molnar/nepessegfoldrajz/nepessegfoldrajz.htm](http://hhf.org/kmtf/docu/tanulmany/molnar-molnar/nepessegfoldrajz/nepessegfoldrajz.htm)).

Ruszanyivszkij, V. M. (Русанівський В. М.) – Taranenko, O. O. (Тараненко О.О.) szerk., 2000. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана.



Sebestyén Árpád: *A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen*. Kézirat év és hely nélkül. (Megtalálható Budapesten a Teleki László Alapítvány archívumában.)

Tolcsvai Nagy Gábor 1994. Nyelvárulás vagy nyelvmentés: kánon vagy diskurzus. In: *Irodalmi Szemle* 1994/9: 73–85.

# Kárpátalja lakosságának nyelvi összetétele a 2001-es ukrajnai népszámlálás adatai alapján

## A nyelvhasználat társadalmi környezete

A népszámlálásoknak kiemelt jelentőségük van a lakosság nyelvhasználatának alakulásának nyomon követésében. Ukrajnában a legutóbbi népszámlálás 2001. decemberében zajlott. A census adatai alapján (az adatok feldolgozása 2002. februárban történt) a nyelvhasználatról az az időpontban, amikor a lakosság a nyelvi kérdőívet kitöltötte, lehet beszélni. A 2001-es népszámlálás adatai alapján az anyanyelv használatáról a lakosság 99,7%-a felelt meg a kérdésre. A válaszok alapján az anyanyelv használatáról a lakosság 99,7%-a felelt meg a kérdésre. A válaszok alapján az anyanyelv használatáról a lakosság 99,7%-a felelt meg a kérdésre.

A 2001-es népszámlálás adatai alapján az anyanyelv használatáról a lakosság 99,7%-a felelt meg a kérdésre. A válaszok alapján az anyanyelv használatáról a lakosság 99,7%-a felelt meg a kérdésre.

A 2001-es népszámlálás adatai alapján az anyanyelv használatáról a lakosság 99,7%-a felelt meg a kérdésre. A válaszok alapján az anyanyelv használatáról a lakosság 99,7%-a felelt meg a kérdésre.

A 2001-es népszámlálás adatai alapján az anyanyelv használatáról a lakosság 99,7%-a felelt meg a kérdésre. A válaszok alapján az anyanyelv használatáról a lakosság 99,7%-a felelt meg a kérdésre.



# Kárpátalja lakosságának nyelvi összetétele a 2001-es ukrainai népszámlálás adatai alapján\*

Molnár József

A népszámlálásoknak kiemelt jelentőségük van a lakosság nyelvi összetétele alakulásának nyomon követése szempontjából. Ukrajnában a legfrissebb népszámlálás 2001. decemberében zajlott. A census eszmei időpontjául (ez az az időpont, amelyre a kapott adatok vonatkoznak) a 2001. december 5-i dátumot jelölték meg (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b*). Mivel az adatok összesítése és feldolgozása hosszabb időt vesz igénybe, a népszámlálás első eredményeit csak valamivel több mint egy év múlva tették közzé. A nyelvi összetétel adatai a jelen feldolgozás elkészültekor (2003. november) közigazgatási egységek (járások, illetve megyei alárendeltségű városok) szerinti bontásban állnak rendelkezésre.

A 2001-es ukrainai népszámlálás felmérte a népesség nemzetiségi és anyanyelvi összetételét, továbbá rákérdezett az egyéb beszélt nyelvekre is. Az anyanyelv fogalmát Ukrajnában az általában használt nyelv értelmében alkalmazzák. A nemzetiség és az anyanyelv eltérését az asszimilációs folyamatok egyik fontos mutatójának tekintik.

Az anyanyelv és a nemzetiség Kárpátalja lakosságának 97,1%-ánál megegyezik (1. és 2. táblázat). Azonban az egyes nemzetiségek esetében ez a mutató jelentős különbségekre hívja fel a figyelmet. A négy legszámosabb nemzetiség képviselőinek több mint 90%-a saját nemzete nyelvét nevezte meg anyanyelvként. A legmagasabb ez az arány az államszervező ukránoknál (99,2%). Alig maradtak le ettől a tömbben élő románok (99%) és a nagyrészt tömbben élő magyarok (97,1%). Az oroszok között szórvány jellegű elhelyezkedésük ellenére is magas az orosz anyanyelvűek aránya (91,7%), ami az államalkotói közelmúltjuk örökségének tekinthető.

\*A tanulmány a Teleki László Intézet égisze alatt folyó, a Kárpát-medence magyarságát a legutóbbi népszámlálások tükrében vizsgáló nagyobb kutatás részeredményeit tartalmazza. A vizsgálat eredményei hamarosan országokénti kötetekben jelennek meg.



A megye kisebb nemzetiségei körében az anyanyelvüként a saját nyelvüket használók aránya jóval alacsonyabb, többnyire 50% körüli vagy az alatti. Az anyanyelvűváltók magas aránya az asszimiláció folyamatának előrehaladottságára utal a kislelekszámú és szórványként települt népek között. Változatos a cigányság anyanyelvi összetétele: csak az ötödük anyanyelve a cigány; majdnem ennyien az ukránt, több mint 60%-uk pedig a magyart használja leginkább. A szlovákok körében közel azonos (40%-ot meghaladó) a szlovák és ukrán anyanyelvűek aránya. A jelentős arányú (11,3%) magyarul beszélő szlovák többsége Ungváron él. A németek fele használja a német nyelvet anyanyelvüként, közel 40%-a az ukránt, a fennmaradók többsége pedig az orosz és

**1. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001-es népszámlálás eredményei alapján (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a)**

Nemzetiség	Lélekszám	Közülük anyanyelvüként nevezte meg					
		saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a román	az orosz	egyéb nyelvet
ukránok	1 010 127	1 001 977	–	1851	248	5297	754
magyarok	151 516	147 056	3932	–	16	378	134
románok	32 152	31 846	163	22	–	42	79
oroszok	30 993	28 435	2451	65	18	–	24
cigányok	14 004	2871	2335	8736	12	28	22
szlovákok	5695	2480	2366	645	1	147	56
németek	3582	1810	1419	150	2	173	28
beloruszok	1540	576	283	9	1	666	5
egyebek	5005	1806	1342	195	80	1246	336
összesen	1 254 614	1 218 857	14 291	11 673	378	7977	1438

a magyart. A beloruszok többsége orosz és belorusz anyanyelvű, ezen kívül sokuk az ukránt nevezte meg ilyen minőségben. Az egyéb kategóriába került kisebb nemzetiségek, ahová döntően a volt Szovjetunió betelepült népei kerültek, saját nyelvükön kívül nagyszámban használják az ukránt és az orosz is.

Tanulságos az anyanyelvi összetétel változása a két utóbbi népszámlálás között.

**2. táblázat. Kárpátalja népességének százalékos anyanyelv szerinti megoszlása nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján**

Nemzetiség	Lélekszám	Közülük anyanyelvüként nevezte meg, %					
		saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a román	az orosz	egyéb nyelvet
ukránok	1 010 127	99,2	–	0,2	0,0	0,5	0,1
magyarok	151 516	97,1	2,6	–	0,0	0,2	0,1
románok	32 152	99,0	0,5	0,1	–	0,1	0,2
oroszok	30 993	91,7	7,9	0,2	0,1	–	0,1
cigányok	14 004	20,5	16,7	62,4	0,1	0,2	0,2
szlovákok	5695	43,5	41,5	11,3	0,0	2,6	1,0
németek	3582	50,5	39,6	4,2	0,1	4,8	0,8
beloruszok	1540	37,4	18,4	0,6	0,1	43,2	0,3
egyebek	5005	36,1	26,8	3,9	1,6	24,9	6,7
összesen	1 254 614	97,1	1,1	0,9	0,0	0,6	0,1

Amint az természetes, Ukrajna függetlenné válása után az ukránok körében az anyanyelvüként az ukránt megnevezők aránya valamelyest emelkedett (3. táblázat). Az orosz anyanyelvű ukránok számának csökkenése egyértelműen az ukrán presztízsnyelvvé válásának tudható be. A magyar anyanyelvű ukránok száma viszont inkább azért esett vissza kevesebb mint a felére a két tárgyalt népszámlálás között, mert sokuk 2001-ben már magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

A magyarok körében az anyanyelvüként a saját nemzete nyelvét használók aránya a két népszámlálás között gyakorlatilag nem változott. Valamelyest nőtt az ukrán anyanyelvű magyarok aránya, az orosz csökkenésével párhuzamosan.

Csökkenett a más anyanyelvű románok aránya, párhuzamosan a román nyelvterületen kívül élő románok számának csökkenésével.

Az oroszok nemcsak létszámukban fogyatkoztak meg Kárpátalján az utóbbi bő évtizedben, de az orosz nyelvet anyanyelvüként használók aránya is csökkent a körükben. Ugyanakkor jelentősen emelkedett az ukrán anyanyelvű oroszok aránya a megyében. A folyamat egyértelműen az államváltással függött össze.



Nem változott az anyanyelvüként a cigány nyelv valamelyik változatát használó romák aránya, a magyar nyelvűeké viszont a két népszámlálás között csökkent. Nem úgy a lélekszámuk: az 8 ezerrel 8,7 ezerre emelkedett. Az arányuk csökkenésének okát abban látjuk, hogy a magyar nyelvű cigányság 2001-ben a korábbinál nagyobb részben vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Az ukrán presztízsnyelvvé válása vonhatta maga után az ilyen anyanyelvű romák arányának a növekedését.

Jelentős változáson ment keresztül a kárpátaljai szlovákok anyanyelvi összetétele. Az államhatalom változása magyarázhatja az ukrán anyanyelvűek arányának emelkedését, illetve az oroszokénak a visszaesését. A magyar–szlovák vonatkozásban végbement nyelvi eltolódást a kárpátaljai szlovákok körében az indokolhatja, hogy a magukat annak idején kényszerből szlováknak valló magyarok (a magyar anyanyelvű szlovákok jelentős hányada) egy része újra a magyarok között szerepel.

Szintén jelentős eltolódás figyelhető meg a németek anyanyelvi összetételében a két népszámlálás között. A német anyanyelvűek számottevő kivándorlása alaposan visszavetette arányukat. Jelentősen emelkedett ugyanakkor a nyelvi asszimiláció előrehaladott fokán álló, ám most a gyökereikhez visszatérő ukrán és magyar nyelvű németek aránya.

Az asszimilációs folyamat előrehaladását szemlélteti a belorusz anyanyelvű beloruszok arányának csökkenése az utóbbi bő évtizedben. Az uk-

**3. táblázat. A népesebb nemzetiségek anyanyelvi megoszlása Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálások adatai alapján százalékban (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a Laver–Zilhalov, 1991)**

Nemzetiség	Anyanyelve és nemzetisége megegyezik, %		Ukrán anyanyelvű, %		Magyar anyanyelvű, %		Orosz anyanyelvű, %	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
ukránok	98,5	99,2	–	–	0,5	0,2	1,0	0,5
magyarok	97,2	97,1	2,1	2,6	–	–	0,6	0,2
románok	98,2	99,0	0,7	0,5	0,2	0,1	0,5	0,1
oroszok	95,8	91,7	3,8	7,9	0,3	0,2	–	–
cigányok	20,5	20,5	12,3	16,7	65,7	62,4	1,0	0,2
szlovákok	34,9	43,5	33,2	41,5	25,8	11,3	5,3	2,6
németek	74,1	50,5	18,4	39,6	1,0	4,2	6,1	4,8
beloruszok	45,2	37,4	7,5	18,4	0,6	0,6	46,6	43,2

rán államnyelvvé válása eredményezte az anyanyelvüként ezt a nyelvet megnevezők arányának jelentős emelkedését a fehéroroszk körében.

Összességében Kárpátalján a lakosság 81,0%-a ukrán, 12,7%-a magyar (158 729 fő), 2,9%-a orosz és 2,6%-a román anyanyelvű. A megyében három nyelvet használnak nagyobb számban anyanyelvüként más nemzetiségűek: az ukránt (több mint 14 ezren), a magyart (közel 12 ezren) és az orosz (közel 8 ezren). A magyar anyanyelvű nem magyarok többsége cigány (74,8%), ukrán (15,9%) és szlovák (5,5%). A nem magyar anyanyelvű magyarok 88,2%-a az ukránt, 8,5%-a az orosz nevezte meg anyanyelvüként.

Folytassuk az anyanyelvi összetétel a falu–város bontás elemzésével!

A megyében saját nyelvterülettel rendelkező három nemzet (az ukrán, a magyar és a román) képviselői faluhelyen magasabb (99%-ot meghaladó) arányban tekintik anyanyelvüknek a nemzetük nyelvét (4–5. táblázat). A más anyanyelvű ukránok többsége falun a magyart használja ilyen minőségben, míg városban magasan az orosz nyelv vezet a körükben.

Jóval alacsonyabb a városi magyarság körében az anyanyelvüként a saját nemzete nyelvét megnevezők aránya (mindössze 93,2%), ami szemléletesen mutatja, hogy a magyarok asszimilációjának a fő színterét a városok alkotják. A nem magyar anyanyelvű magyarok mindkét településtípuson többnyire ukránul beszélnek.

A számosabb közösségeket csak a városokban alkotó oroszok viszont jobban ki vannak téve az asszimilációnak faluhelyen. Ezt támasztja alá az anyanyelvüként a saját nyelvét használó oroszok magasabb aránya a városokban (92,2% szemben a falusi 89,2%-kal).

A fentieknél sokkal nagyobb különbségek mutatkoznak a városi és a falusi cigányság nyelvhasználatában. A városi romák körében magasabb a cigány (33,6%) és az ukrán (23,2%) anyanyelvűek aránya, míg a magyart kisebb arányban használják ilyen minőségben (42,8%). A többnyire magyar falvakban élő falusi cigányság döntő része (82,8%) viszont magyarul beszél.

A kárpátaljai szlovákok inkább falun őrzik anyanyelvüket, ahol közel kétharmaduk a szlovákot, egyharmaduk az ukránt használja. A városi szlovákságnak ezzel szemben csak alig több mint egyharmada nevezte meg anyanyelvüként a szlovákot, majdnem a fele az ukránt és jelentős része a magyart (15,3%).

A németek is nagyobb arányban tartották meg az anyanyelvüket a falvakban, bár a különbség a településtípusok között kevésbé markáns, mint a szlovákoknál. Magyar anyanyelvű németek inkább a városiak között fordulnak elő, 5,6%-os arányban.



4. táblázat. Kárpátalja városi népességének százalékos anyanyelv szerinti megoszlása nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a nyomán)

Nemzetiség	Lélekszám	Közülük anyanyelvként nevezte meg, %					
		saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a románt	az orosz	egyéb nyelvet
ukránok	356 711	98,2	–	0,3	0,0	1,4	0,1
magyarok	53 598	93,2	6,0	–	0,0	0,7	0,1
románok	5 477	97,0	2,0	0,3	–	0,6	0,1
oroszok	25 866	92,2	7,5	0,2	0,0	–	0,1
cigányok	7 149	33,6	23,2	42,8	0,0	0,2	0,2
szlovákok	4 029	35,0	45,0	15,3	0,0	3,5	1,2
németek	2 556	47,7	40,8	5,6	0,0	5,3	0,7
beloruszok	1 227	31,8	18,1	0,6	0,1	49,1	0,3
egyebek	3 816	33,0	26,6	3,0	0,4	28,7	8,3
összesen	460 429	94,7	2,4	1,1	0,0	1,6	0,2

A beloruszok is nagyobb mértékben asszimilálódtak a városi környezetben, ahol főleg az oroszosodás jellemző rájuk (49,1%-uk orosz anyanyelvű).

Mint említettük, a 2001-es népszámlálás az anyanyelven kívül beszélt egyéb nyelvekre is rákérdezett. Az egyéb beszélt nyelvek két fő csoportját az itt élő nemzetek nyelvei, illetve a világnyelvek alkotják. A census eredményei alapján a vidék nemzetiségei jóval nagyobb arányban beszélik egymás nyelvét, mint a világnyelveket. Ez egyrészt a megye soknemzetiségű jellegéből adódik, másrészt az idegen nyelvek oktatásának alacsony általános színvonalát mutatja.

Kárpátalján a legtöbben az orosz beszélik mint idegen nyelvet, ami még a szovjet rendszer örökségének tekinthető (331 264-en). Megjegyezzük, hogy a nem orosz anyanyelvűek körében az oroszul tudók mindössze 27,2%-os aránya túl alacsonynak tűnik, figyelembe véve, hogy a lakosság közel 25%-át a szovjet hadseregben szolgálatot teljesített férfiak alkotják, akik akarva-akaratlanul megtanultak oroszul. És a volt Szovjetunióban erre egyéb alkalmak is kínálkoztak...

5. táblázat. Kárpátalja falusi népességének százalékos anyanyelv szerinti megoszlása nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a nyomán)

Nemzetiség	Lélekszám	Közülük anyanyelvként nevezte meg, %					
		saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a románt	az orosz	egyéb nyelvet
ukránok	653 416	99,7	–	0,1	0,0	0,1	0,1
magyarok	97 918	99,2	0,8	–	0,0	0,0	0,1
románok	26 675	99,5	0,2	0,0	–	0,0	0,3
oroszok	5 127	89,2	10,1	0,4	0,3	–	0,1
cigányok	6 855	6,9	9,8	82,8	0,2	0,2	0,1
szlovákok	1 666	64,3	33,2	1,7	0,0	0,4	0,4
németek	1 026	57,7	36,5	0,8	0,2	3,7	1,1
beloruszok	313	59,4	19,5	0,6	0,0	20,1	0,3
egyebek	1 189	46,0	27,6	6,7	5,5	12,5	1,7
összesen	794 185	98,6	0,4	0,8	0,0	0,1	0,1

A legnagyobb arányban egyéb beszélt nyelvként az államnyelvet nevezték meg: a nem ukrán anyanyelvűek majdnem fele beszéli azt (6. táblázat). Érthető módon az ukránt mint idegen nyelvet beszélők abszolút száma jóval kisebb az oroszénál, hisz jóval kisebb a nem ukrán anyanyelvűek száma, mint a nem oroszoké.

A 2001-es népszámlálás alkalmával Kárpátalján 36 176 személy nevezte meg a magyart általa beszélt idegen nyelvként, ami az egyéb beszélt nyelvek ranglistáján a harmadik helyet jelenti. A szám jelentős, bár a nem magyar anyanyelvű népességnek csupán a 3,3%-át teszi ki.

A többi helyi nyelvet jóval kevesebben beszélik idegen nyelvként, például a szlovákokat 5 401, a románt 1 597 más anyanyelvű kárpátaljai ismeri.

A világnyelvek közül, a világtendenciának megfelelően, az angol a legelterjedtebb. Azonban még ezt is tízezernél kevesebben beszélik, ami az össznépesség 1%-ánál is jóval kevesebb. Az angolt jelentős lemaradással a német követi, azt a francia.



A megye lakosságának nagyobb része, 63%-a, nem beszél semmilyen idegen nyelvet. Ebben a viszonylag magas arányban azonban benne foglaltatnak a gyermekek és az idősek is.

Jelentős nemzetiségi különbségek vannak az egyes idegen nyelveket beszélők aránya tekintetében. Nézzük például a saját nemzetisége nyelvét ismerők arányát azok között, akiknek eltér az anyanyelve és a nemzetisége (6. táblázat)! A legmagasabb ez az ukránoknál: az államalkotó nemzet nem ukrán anyanyelvű képviselőinek 81,7%-a beszél ukránul. Ugyancsak magas, 50% fölötti az említett arány az oroszok és a magyarok körében. A nem magyar anyanyelvű magyarok 56,5%-a, azaz a 4 460 főből 2 518 tud magyarul. A többi számosabb kárpátaljai nemzetiség anyanyelvüként nem a saját nemzete nyelvét használó képviselői között csak a kisebbség ismeri a nemzeti nyelvet. Különösen alacsony a cigányság körében regisztrált 0,7%-os arány.

Az államnyelvet beszélők aránya legmagasabb az ukránok között szórványként élő nemzetiségek, így a szlovákok, a németek, az oroszok és a beloruszok körében. Az oroszok és a beloruszok közel egyötöde azonban, szórványhelyzete ellenére sem beszél ukránul, ami a korábbi szovjet nemzetiségi politika örökségének tekinthető.

A magyaroknak kevesebb mint a fele, 46,7%-a beszél csak ukránul, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az ukrán nyelv oktatása a magyar iskolákban alig több mint egy évtizedes múltra tekint mindössze vissza. A magyarság többsége pedig nyelvileg egynemű településeken él, ahol a környezet nem segíti elő az ukrán nyelv elsajátítását. Vonatkozik ez utóbbi megállapítás a nagyrészt magyar falvakban élő cigányságra is, illetve fokozottan a területileg még inkább elkülönült románokra.

A magyar nyelv ismerete a nem magyar anyanyelvű más nemzetiségű kárpátaljaiak között a szlovákok, a romák és a németek körében jellemző leginkább. A felsoroltak közel egyötöde tud magyarul. Jóval alacsonyabb ez az arány az ukránok és az oroszok esetében, megfelelően 3,1 és 3,9%. A magyarsággal Kárpátalján területileg legkevésbé érintkező románoknak csak a 0,7%-a beszéli a nyelvüket.

Oroszul legnagyobb arányban a volt Szovjetunió betelepült nem orosz népei beszélnek, köztük a legnagyobb lélekszámú beloruszok. A másik végletet a cigányok képviselik, akik közül csak durván minden kilencedik tud oroszul. A többségi nemzet megfelelő aránya alig haladja meg az egynegyedet. A megye többi őshonos nemzete, így a magyarok körében is, az oroszul tudók aránya egyharmad körüli.

A világnyelvek ismerete Kárpátalján az urbanizáltsággal és az ehhez kapcsolódó iskolázottsággal korrelál erőteljesen. Ennek megfelelően az angol, a

német és a francia nyelveken beszélők aránya az oroszok, a beloruszok, a szlovákok és a németek között magasabb. A magyarok és az ukránok körében közel azonos, a megyei átlagot közelítő a világnyelveket beszélők részaránya. Alig ismernek ilyeneket a románság és a cigányság képviselői.

Az idegen nyelvet nem beszélők arányában is jól nyomon követhetők a nemzetiségi eltérések. A jelentősebb kárpátaljai etnikumok ennek alapján két csoportba sorolhatók: akik között magas az egyéb nyelveket nem beszélők aránya, és akik között alacsony. Az első csoportba kerültek az államalkotók, akik körében ez az arány a legmagasabb, a kétharmadot is meghaladó. A cigányok több mint fele és a románok közel fele ugyancsak egynyelvű. A magyarság, melynek körében az egyéb nyelveket nem beszélők aránya 41,3%, még

**6. táblázat. Az anyanyelven kívül egyéb nyelvet is beszélők százalékaránya Kárpátalján nemzetiségenként és nyelvenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a)**

Nemzetiség	Az anyanyelven kívül az adott nyelven beszélők aránya, %								Nem beszél egyéb nyelvet
	saját nemzete nyelve	ukrán	magyar	orosz	angol	német	francia	egyéb	
ukránok	81,7	–	3,1	26,5	0,63	0,33	0,09	1,1	68,8
magyarok	56,5	46,7	–	30,5	0,64	0,35	0,09	0,9	41,3
románok	29,7	24,3	0,7	37,6	0,01	0,01	0,08	0,1	49,1
oroszok	63,1	80,9	3,9	–	3,48	1,32	0,16	2,2	18,9
cigányok	0,7	39,5	22,0	11,7	0,00	0,01	0,00	0,6	56,6
szlovákok	39,2	93,5	24,8	31,1	1,58	0,72	0,07	2,2	12,2
németek	31,5	93,3	19,7	33,8	0,84	–	0,17	2,7	17,3
beloruszok	14,5	79,9	2,0	55,9	1,43	0,91	0,00	1,9	16,6
egyebek	12,0	69,8	6,1	47,2	2,64	1,12	0,16	4,0	24,1
összesen	37,2	47,4	3,3	27,2	0,69	0,35	0,09	1,1	63,0

szintén a nagyobb arányban egynyelvű népek csoportjába sorolható. A másik csoportot az oroszok, a szlovákok, a németek és a beloruszok alkotják, akik körében a más nyelveket nem beszélők aránya 10 és 20% közötti.



Milyen sajátosságai vannak az idegen nyelvek ismeretének közigazgatási egységeként?

Az anyanyelvként nem a saját nemzete nyelvét használók között az adott nemzet nyelvét ismerők aránya alapján a megye közigazgatási egységei két markánsan elkülönülő csoportot alkotnak: az egyikben a nevezett arány 50% körüli, a másikban nem éri el a 30%-ot (7. táblázat). A második csoportba azok a közigazgatási egységek kerültek, ahol az anyanyelvként nem a saját nemzete nyelvét használók többségét a cigányság teszi ki, azaz a Beregszászi, a Munkácsi, a Nagybereznai, a Szolyvai és az Ungvári járások, illetve Beregszász város. A nem cigány anyanyelvű romák ugyanis csak nagyon kis arányban beszélnek a cigány nyelvet (6. táblázat).

Az ukrán nyelv ismertsége a nem ukrán anyanyelvűek körében, érthető módon, a teljes egészében az ukrán nyelvterületre eső közigazgatási egységekben a legmagasabb, ahol a legintenzívebb a nyelvi érintkezés az ukránokkal. A legmagasabb értékeket Huszt városában, illetve az Ökörmezői és az Ilosvai járásban regisztrálták, ahol a nem ukrán anyanyelvű népesség több mint 80%-a beszél ukránul. A magyar nyelvterületet magába foglaló Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi és Ungvári járásokban, csakúgy mint Beregszász városban az ukránul tudók aránya az említett kategóriában jóval alacsonyabb: 24,9% (Beregszászi járás) és 51,8% (Nagyszőlősi járás) között változik. Szintén alacsony ez a mutató a Rahói és a Técsői járásokban, ahová a román nyelvterület nyúlik be.

A magyarul beszélő nem magyar anyanyelvűek aránya alapján magasan kiemelkedik a Beregszászi járás és Beregszász város, közel azonos, 28% körüli értékekkel. A magyar nyelv elterjedtsége a más anyanyelvűek körében itt érthető, figyelembe véve, hogy a járás majdnem teljesen a magyar nyelvterülethez tartozik. Jóval kevesebben, de számosan tudnak magyarul a Nagyszőlősi és az Ungvári járásokban is, ahol jelentős számú más anyanyelvű él a magyar nyelvterületen. A megye két nagy városában, Ungváron és Munkácson is jelentős a magyarul beszélő nem magyarok száma, arányuk meghaladja a 6%-ot. A magyar nyelvterülettől távolabb eső, illetve kevesebb és kisebb arányú magyarnak otthont adó Huszton alacsonyabb nyelvünk elterjedtsége a más anyanyelvűek körében. A többi közigazgatási egységben a magyar mint idegen nyelv ismerete jelentéktelen arányú. Meglepő a magyar nyelvterülettől távol eső és csak kisszámú szórvány magyarság által lakott Szolyvai járásban összeírt magyarul tudók viszonylag magas aránya (2,3%).

Az orosz nyelvet a megyei alárendeltségű városokban beszélnek különösen nagy arányban (30–40% körül), míg legkevesebben a hegyvidéki Ökör-

**7. táblázat. Az anyanyelven kívül egyéb nyelvet is beszélők százalékaránya Kárpátalján közigazgatási egységeként és nyelvenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a)**

Nemzetiség	Az anyanyelven kívül az adott nyelven beszélők aránya, %								Nem beszél egyéb nyelvet
	saját nemzete nyelve	ukrán	magyar	orosz	angol	német	francia	egyéb	
Beregszászi járás	6,3	24,9	28,7	26,8	0,34	0,14	0,04	0,2	57,8
Huszt járás	47,6	78,0	1,7	23,5	0,11	0,04	0,10	0,2	71,5
Ilosvai járás	39,4	81,0	0,2	26,8	0,17	0,14	0,04	0,5	71,7
Munkácsi járás	26,6	38,8	1,7	27,9	0,15	0,28	0,02	0,5	65,4
Nagybereznai járás	24,7	76,0	0,2	29,0	0,33	0,24	0,01	0,8	68,4
Nagyszőlősi járás	45,2	51,8	9,1	19,0	0,32	0,12	0,12	0,4	64,5
Ökörmezői járás	53,3	81,9	0,0	14,5	0,07	0,12	0,00	0,1	84,7
Perecsenyi járás	49,4	61,9	0,6	25,7	0,31	0,19	0,01	2,4	68,4
Rahói járás	51,6	48,2	0,7	16,7	0,33	0,17	0,03	1,2	76,1
Szolyvai járás	15,1	72,1	2,3	35,0	0,50	0,38	0,05	0,9	56,7
Técsői járás	41,2	33,2	0,8	22,6	0,09	0,12	0,01	0,6	72,8
Ungvári járás	19,7	43,5	5,5	34,2	0,54	0,31	0,02	1,6	52,0
Volóci járás	48,2	78,2	0,3	32,1	0,49	0,26	0,02	0,5	66,3
Beregszász város	12,9	45,2	27,1	38,6	1,06	0,31	0,06	0,5	38,1
Huszt város	57,1	85,0	3,4	32,6	0,86	0,23	0,40	1,9	55,6
Munkács város	41,1	74,7	6,3	38,3	1,45	1,19	0,18	1,9	45,5
Ungvár város	58,7	73,3	6,4	40,5	3,87	1,32	0,33	4,3	39,6
összesen	37,2	47,4	3,3	27,2	0,69	0,35	0,09	1,1	63,0

mezői és Rahói járásokban. A magyar többségű Beregszászi járásban az oroszul tudó nem oroszok aránya átlag körüli.

Az angol nyelv ismerete kiemelkedően magas (legalábbis kárpátaljai viszonylatban) a megyeszékhelyen. Azt a többi nagyváros követi, míg a Be-



regszási járás a közigazgatási egységek rangsorában a középmezőnyben tanyázik az angolul tudók aránya alapján. Németül arányában a legtöbben Ungváron és Munkácson, míg franciául Huszton és Ungváron beszélnek.

Összefoglalva a leírtakat, a 2001-es ukrainai népszámlálás jelentősen hozzájárult a kárpátaljai lakosság nyelvi összetételéről alkotott kép finomításához. A települési bontású nyelvi adatok közzététele, amennyiben az eddigi gyakorlattól eltérően sor kerül rá, további előrelépést jelenthet ez irányban.

## Irodalom

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2003a: Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород. p. 84.

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2003b: Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Новини Закарпаття № 4–5. Ужгород. 6.

Laver, O., Zilhalov, V. (Лавер, О., Зилгалов, В.), 1991: Хто живе на Закарпатті? Карпатський край № 38. Ужгород. 3–16.

# Adalékok azonosságtudatunk néhány kérdéséhez (kárpátaljai magyar és ukrán fiatalok egymásról)

## Hires Kornélia

A nyelvileg és nemzetiségileg heterogén régiókban reális az etnikai konfliktusok kialakulásának veszélye. A közeli és távolabbi múltban számtalan példát találhatunk olyan feszültségekre, amelyek nemzetiségi és/vagy nyelvi alapon alakultak ki. A mai Kárpátalja területe évszázadok óta vegyes lakosságú és kultúrájú vidék. Ezen a 12,8 ezer négyzetkilométeren fedi egymást a keleti és nyugati kultúrkör, a keleti és a nyugati kereszténység, valamint a magyar és szláv nyelvhatár. A román, német, cigány, zsidó, szlovák, orosz stb. nemzetiségűek jelenléte tovább színesíti a képet.

A nyelvi és nemzetiségi tarkaság ellenére Kárpátalját gyakran emlegetik a béke szigeteként, a nemzetiségek békés egymás mellett élése példaként. A Mozaik 2001 kutatás anyagai lehetőséget kínáltak számunkra ahhoz, hogy megvizsgáljuk: hogyan látják egymást a kárpátaljai magyar és ukrán fiatalok, hogyan tekintenek a szomszédos Magyarországra és annak magyarságára, milyen szempontokat tartanak fontosnak a tekintetben, ki számít magyarnak, illetve ukránnak. A nemzetiségek egymásról alkotott képe, a nemzetiségi sztereotípiák ugyanis meghatározóak lehetnek a nemzetiségi kapcsolatok alakulásában. Egy-egy kisebbségi közösség pozitív önképe jelentősen hozzájárulhat a nyelvmegtartáshoz, és fordítva: a negatív nemzeti önkép felgyorsíthatja a nyelvcserét.

2001-ben a Limes Társadalomkutató Intézet a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet felkérésére vett részt a Mozaik 2001 című kutatási programban, amely a 15 és 29 év közötti határon túli magyar fiatalok életkörülményeinek, értékvilágának, identitásának egyes kérdéseit mérte fel egy szociológiai kérdőív segítségével. Kárpátalján 500 magyar és 236, a régió magyarlakta területein élő ukrán fiatal töltötte ki a kérdőívet (a vizsgálat részleteiről, a minta kialakításának szempontjairól stb. lásd a Mozaik 2001 c. kötetet).<sup>1</sup>

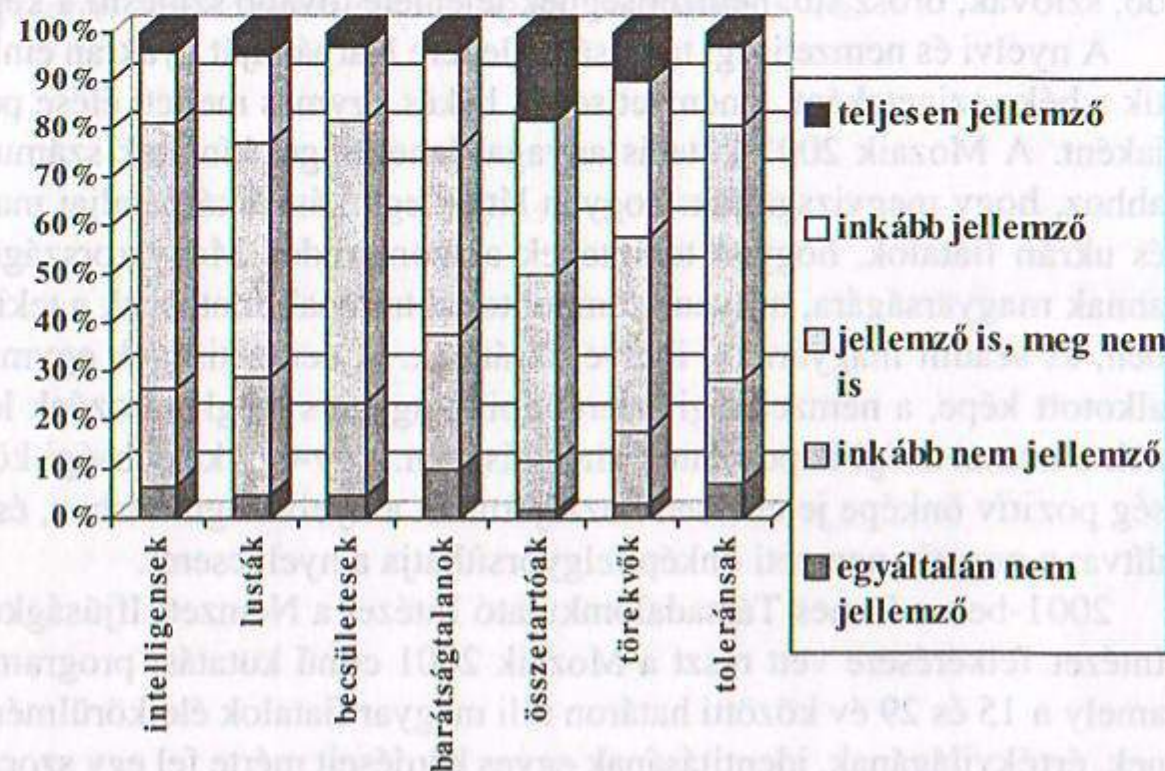


Mivel a Mozaik 2001 kutatás 15 és 29 év közötti fiatalokat, vagyis a jövő nemzedékét célozta meg, a vizsgálat eredményei alapján nagy valószínűséggel a jövőre, az etnikai és nyelvi csoportok együttélésének jövőbeli alakulására is következtethetünk.

## A kárpátaljai magyar és ukrán fiatalok egymásról

A vizsgálat során számos egyéb mellett azt is megkérdeztük adatközlőinktől, hogy mennyire tartanak jellemzőnek bizonyos tulajdonságokat a kárpátaljai magyarok az ukránokra, és fordítva: az ukránok a kárpátaljai magyarokra. Mindkét esetben egy ötfokú skálán kellett elhelyezni véleményüket, amely az *egyáltalán nem jellemző*-től a *teljesen jellemző*-ig terjedt.

A kárpátaljai magyarok az ukránok megítélésakor többen is szélsőséges válaszokat jelöltek meg. A *teljesen jellemző* fokot a válaszadók 18%-a választotta az *összetartó* tulajdonság megítélésakor és az *egyáltalán nem jellemző*-t 10%-uk a *barátságtalan* tulajdonságnál. A *jellemző is, meg nem is* lehetőséget a legtöbben (58%) a *becsületesség* megítélésakor választották (1. ábra).

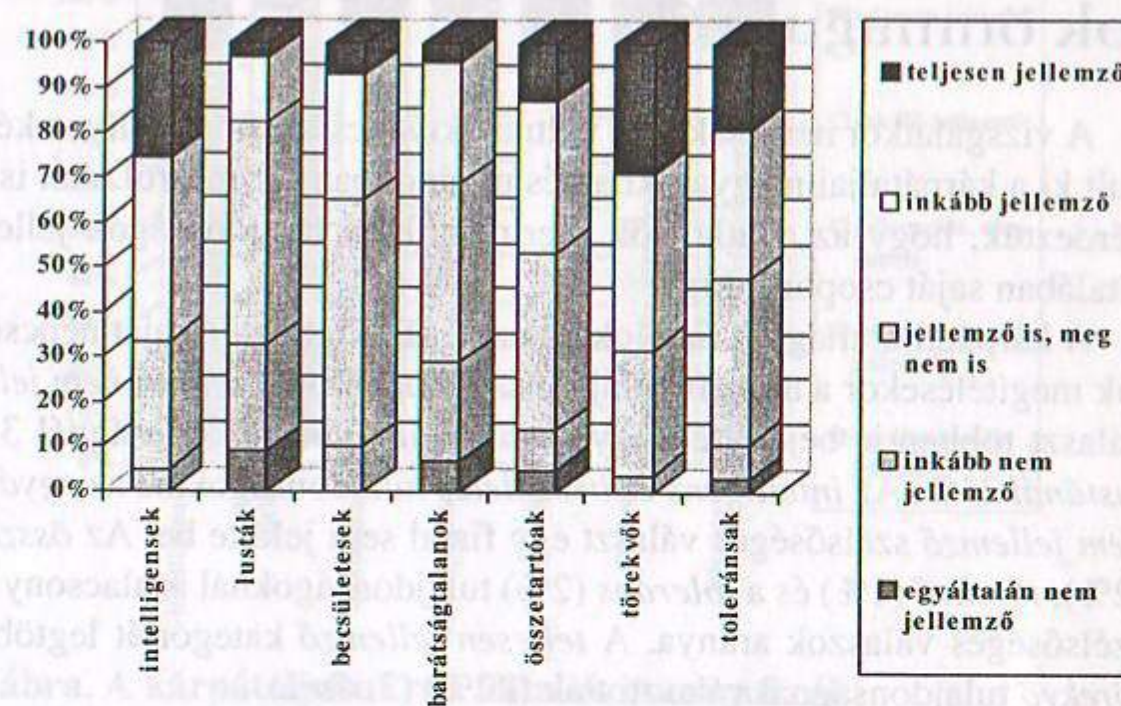


1. ábra. A kárpátaljai magyar fiatalok szerint az ukránokra jellemző tulajdonságok

(a válaszok aránya %-ban)

Forrás: Mozaik 2001

Az ukrán fiatalok között a kárpátaljai magyarok megítélésénél három esetben nem említette egy adatközlő sem az *egyáltalán nem jellemző* választ: az *intelligens*, a *becsületes* és az *összetartó* tulajdonságnál. Kiemelten sokan választották a *teljesen jellemző* választ a *törekvő* (29%) és az *intelligens* (26%) tulajdonságoknál (2. ábra).



2. ábra. A kárpátaljai ukrán fiatalok a kárpátaljai magyarokról alkotott véleményük

Forrás: Mozaik 2001

Hogy hogyan vélekednek a kárpátaljai magyar és ukrán fiatalok egymásról, azt az 1. tábla jól szemlélteti. A magyarok szerint az ukránokra legjobban jellemző tulajdonság, hogy *összetartók* (átlagérték: 3,54), és legkevésbé jellemző, hogy *barátságtalanok* (2,78). Az ukránok szerint a

1. táblázat. A kárpátaljai magyar és ukrán fiatalok egymásról – a leginkább és kevésbé jellemző tulajdonság (átlagok)

Forrás: Mozaik 2001

kárpátaljai magyarok szerint az ukránok		ukránok szerint a kárpátaljai magyarok	
Tulajdonság	átlag	Tulajdonság	átlag
összetartók	3,54	törekvők	3,93
törekvők	3,32	intelligensek	3,86
lusták	2,95	toleránsak	3,58
becsületesek	2,94	összetartók	3,43
intelligensek	2,89	becsületesek	3,31
toleránsak	2,86	barátságtalanok	2,99
barátságtalanok	2,78	lusták	2,79

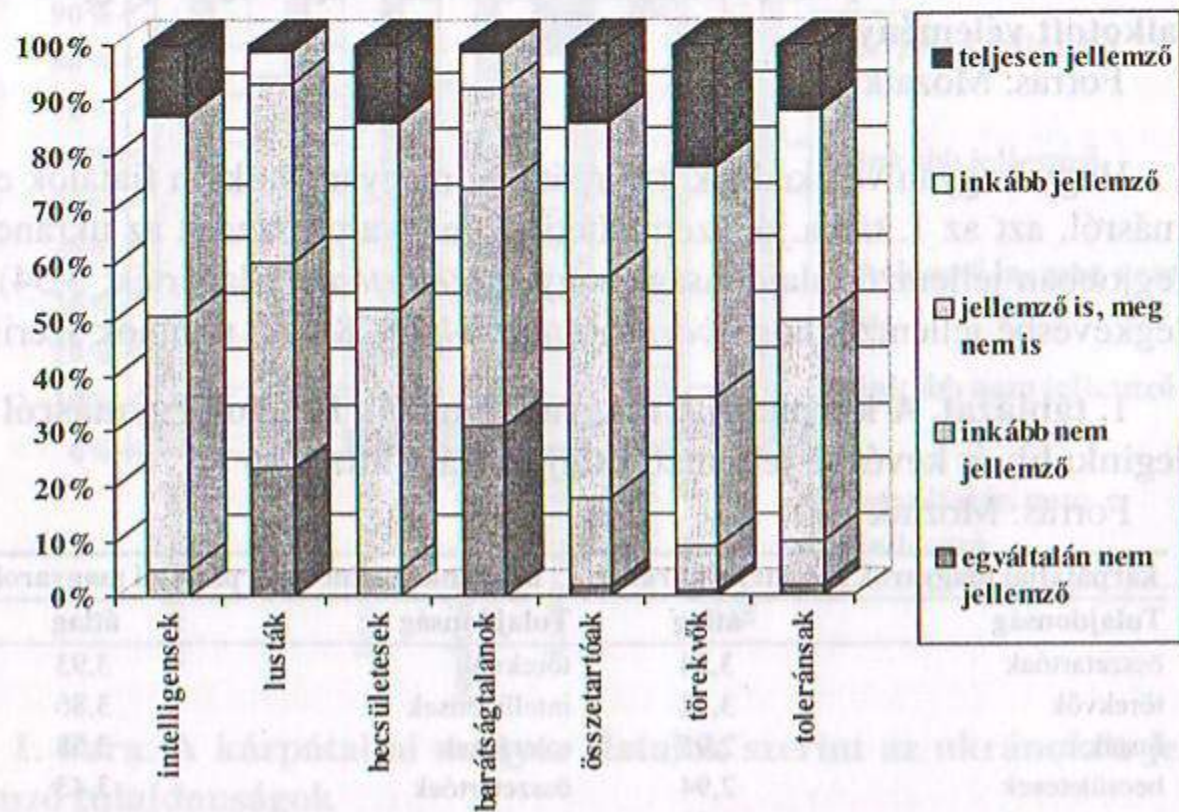


velük élő magyarokra a *törekvő* (3,93) tulajdonság a leginkább jellemző és a *lustaság* (2,79) a legkevésbé. Mindkét esetben az utolsó helyen negatív tulajdonság áll.

## A kárpátaljai magyar és ukrán fiatalok önmagukról

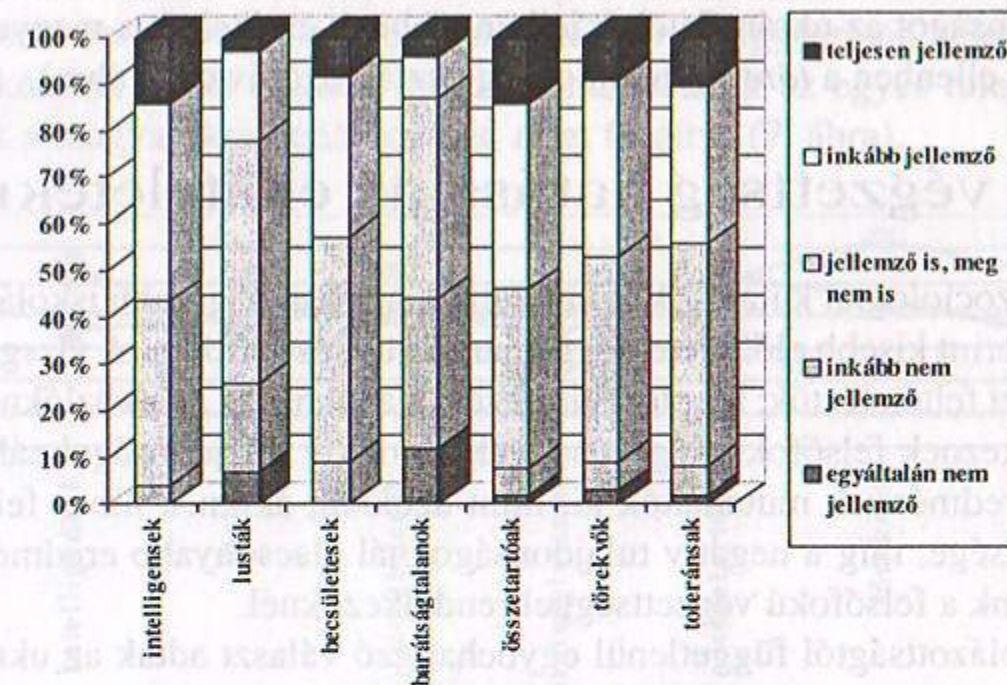
A vizsgálatkor nemcsak arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen kép alakult ki a kárpátaljai magyarokban és ukránokban egymásról. Azt is megkérdeztük, hogy az adatközlők szerint milyen tulajdonságok jellemzők általában saját csoportjukra.

A kárpátaljai magyar fiataloknál az derült ki, hogy a saját népcsoportjuk megítélésakor a negatív tulajdonságoknál az *egyáltalán nem jellemző* választ többen is bejelölték, így a *barátságtalan* tulajdonságnál 31%, a *lustánál* 23%. Az *intelligens* és *becsületes* tulajdonságoknál az *egyáltalán nem jellemző* szélsőséges választ egy fiatal sem jelölte be. Az *összetartó* (2%), *törekvő* (1%) és a *toleráns* (2%) tulajdonságoknál is alacsony volt a szélsőséges válaszok aránya. A *teljesen jellemző* kategóriát legtöbben a *törekvő* tulajdonságnál választották (22%) (3. ábra).

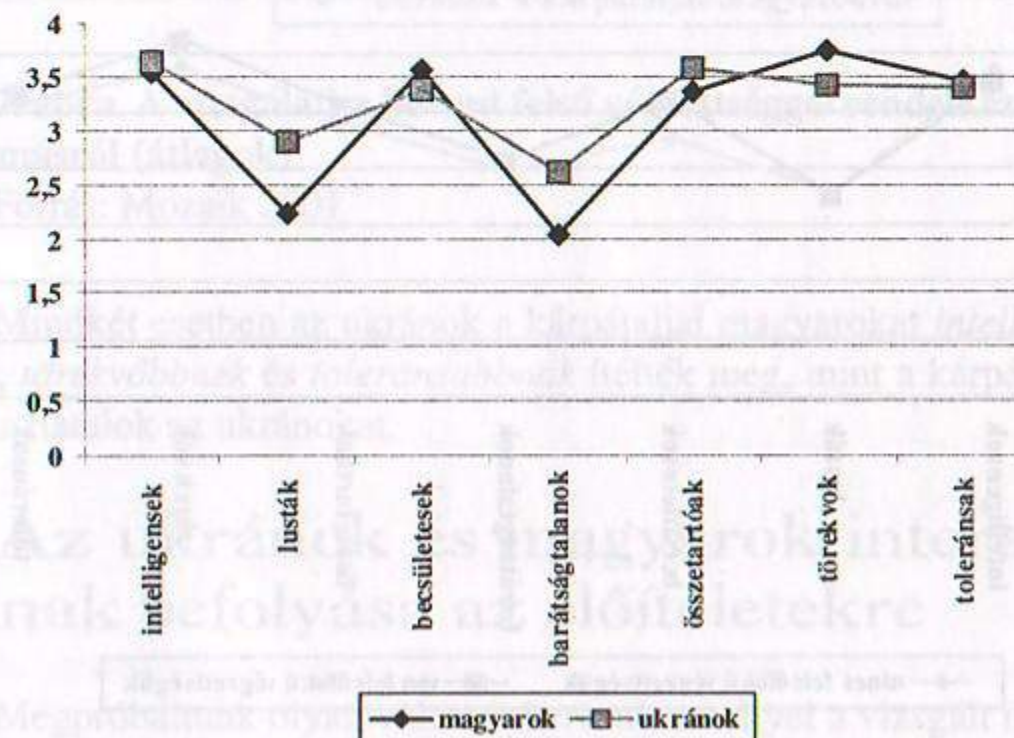


3. ábra. A kárpátaljai magyar fiatalok önmagukról  
Forrás: Mozaik 2001

A pozitív tulajdonságok megítélésénél a kárpátaljai ukrán fiatalok hasonlóképpen vélekedtek az *egyáltalán nem jellemző* kategóriát tekintve, ellentétben a negatív tulajdonságokkal, ahol a *lusta* 7%-ot, a *barátságtalan* 12%-ot kapott. A kárpátaljai ukrán fiatalok szerint teljesen jellemző rájuk az *intelligens* és *összetartó* (14–14%) tulajdonág (4. ábra).



4. ábra. A kárpátaljai ukrán fiatalok önmagukról  
Forrás: Mozaik 2001



5. ábra. A kárpátaljai magyar és ukrán fiatalok önmagukról (átlagok)  
Forrás: Mozaik 2001

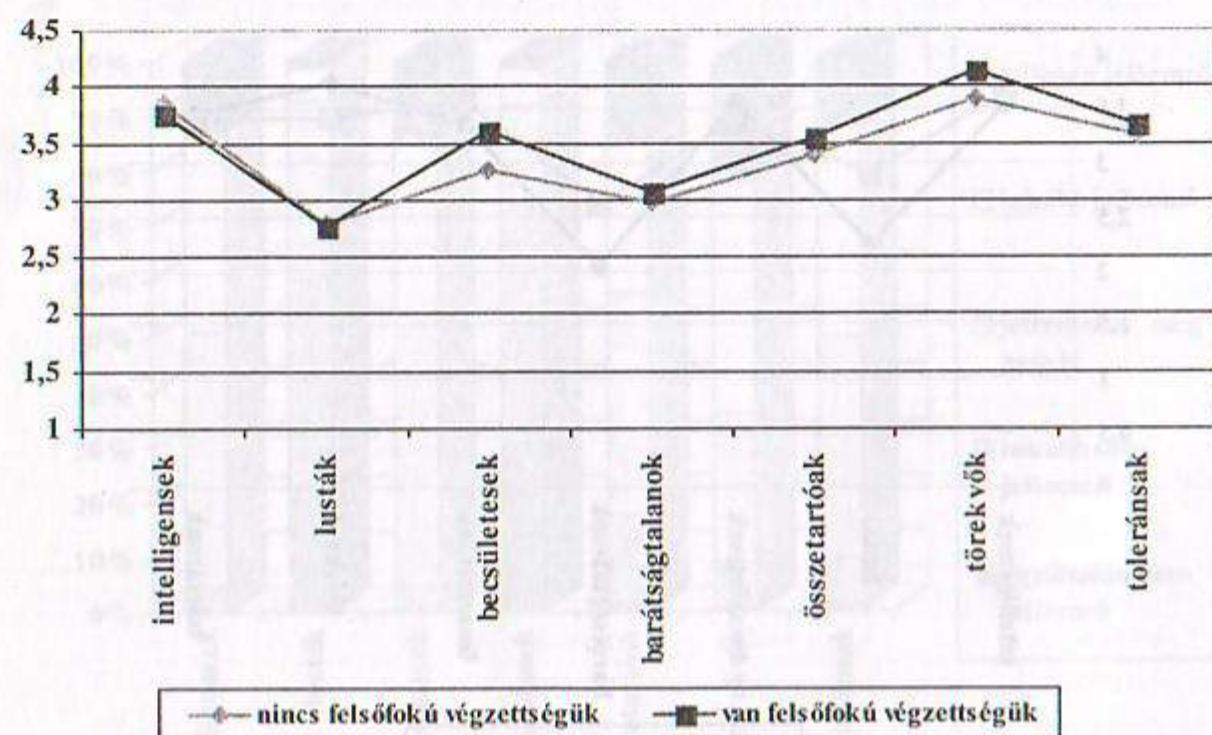


Összehasonlítva, hogy a két vizsgált népcsoport hogyan vélekedik önmagáról, a megítélések mutatnak némi eltérést. A *lusta* és *barátságtalan* tulajdonságokat a kárpátaljai magyarok kevésbé jellemzőnek tartották a saját népcsoportjukra, mint az ukrán fiatalok. Az *intelligens*, *becsületes* és *toleráns* tulajdonságoknál hasonló értékek olvashatók le. Az *összetartó* tulajdonságot az ukrán fiatalok jellemzőbbnek értékelték a magyar fiataloknál, ellenben a *törekvő* tulajdonság osztályozásával (5. ábra).

## A végzettség hatása az előítéletekre

A szociológiai kutatások azt mutatják, hogy a magasabb iskolázottság rendszerint kisebb előítéletességgel jár együtt, és fordítva. A vizsgálatban mi is ezt feltételeztük: hipotézisünk szerint azoknál az adatközlőknél, akik rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, a pozitív tulajdonságoknál magasabb eredmények mutathatók ki, mint azoknál, akiknek nincs felsőfokú végzettsége, míg a negatív tulajdonságoknál alacsonyabb eredményeket jósoltunk a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél.

Iskolázottságtól függetlenül egybehangzó választ adtak az ukránok a kárpátaljai magyarok megítélésekor az *intelligens*, *lusta*, *barátságtalan* és *toleráns* tulajdonságok megítélésekor. A *becsületes*, *törekvő* és *összetartó*

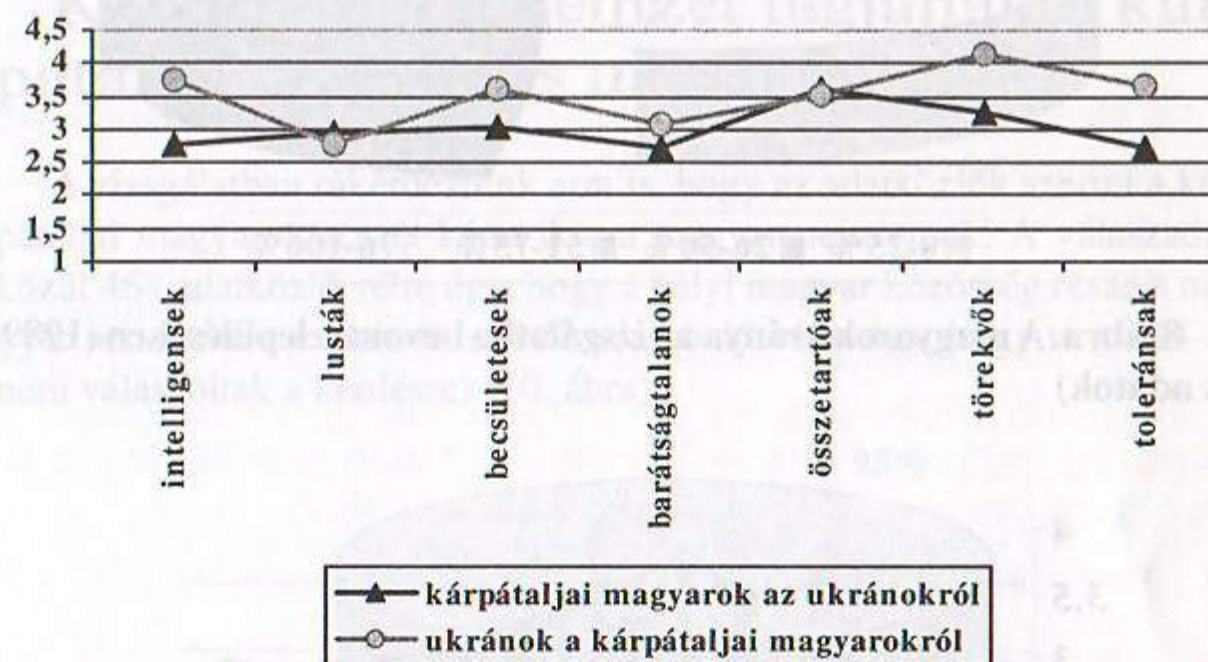


6. ábra. A kárpátaljai magyarok tulajdonságai az ukránok szerint végzettség alapján, átlagok

Forrás: Mozaik 2001

megítélésénél az egyetemet vagy főiskolát végzettek valamivel pozitívabban vélekedtek az alacsonyabban iskolázott adatközlőkkel szemben (8. ábra).

A magyar és az ukrán minta felső végzettséggel rendelkező fiataljainak a másik nemzetről alkotott véleményeit összehasonlítva két esetben (a *lusta* és az *összetartó* tulajdonság megítélésénél) egyformán vélekednek. Egyébként az ukrán fiatalok magasabbra értékelik az egyes tulajdonságoknak a magyarokra vonatkozását, mint fordítva (7. ábra).



7. ábra. A vizsgálatba bevont felső végzettséggel rendelkező fiatalok egymásról (átlagok)

Forrás: Mozaik 2001

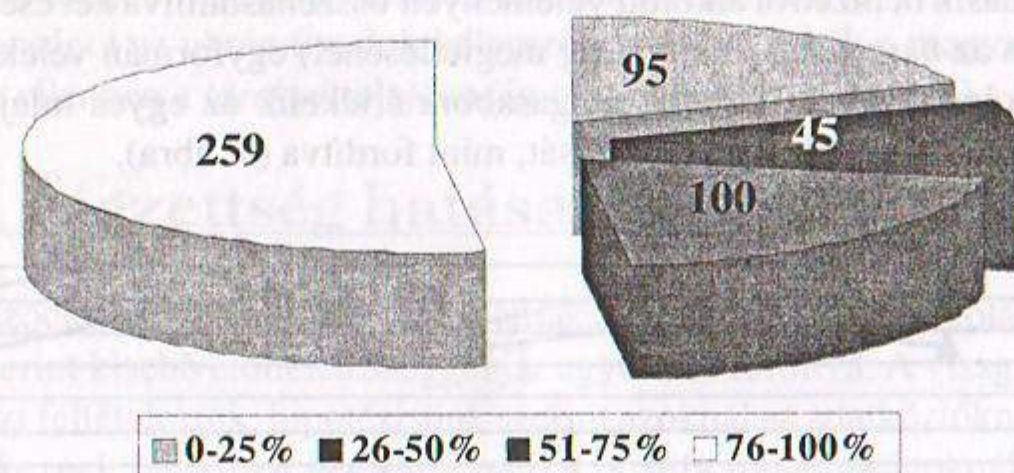
Mindkét esetben az ukránok a kárpátaljai magyarokat *intelligensebbnek*, *törekvőbbnek* és *toleránsabbnak* ítélték meg, mint a kárpátaljai magyar fiatalok az ukránokat.

## Az ukránok és magyarok interakciójának befolyása az előítéletekre

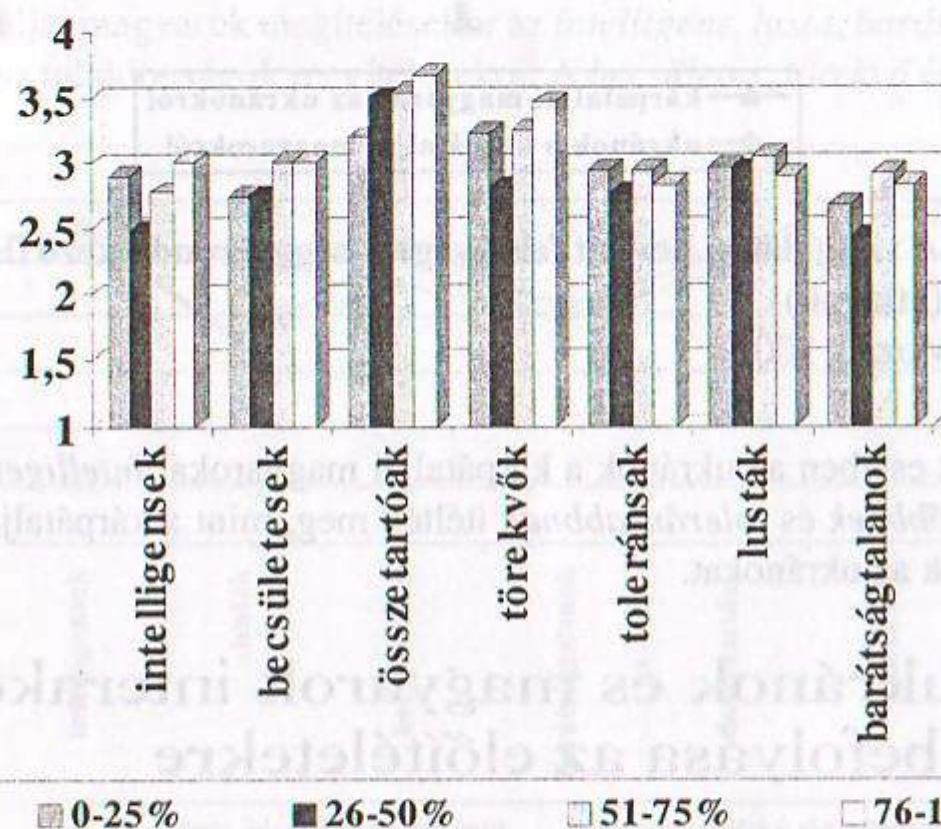
Megpróbáltunk olyan változót keresni, amellyel a vizsgált nemzetiségek interakcióját valamelyest mérhetjük. Az 1989-es népszámlálási adatokat felhasználva négy csoportot alakítottunk ki a magyarok településen belüli aránya alapján. Első csoportba soroltuk azokat a településeket, ame-



lyeken a magyarok aránya 0 és 25% közötti, másodikba a 26–50%-ban magyarlakta településeket, a harmadikba az 51–75%-ban magyarlakta helységeket és a negyedikbe azokat, ahol 76–100% között mozog a magyarok aránya (8. ábra).



8. ábra. A magyarok aránya a vizsgálatba bevont településeken (1989-es adatok)

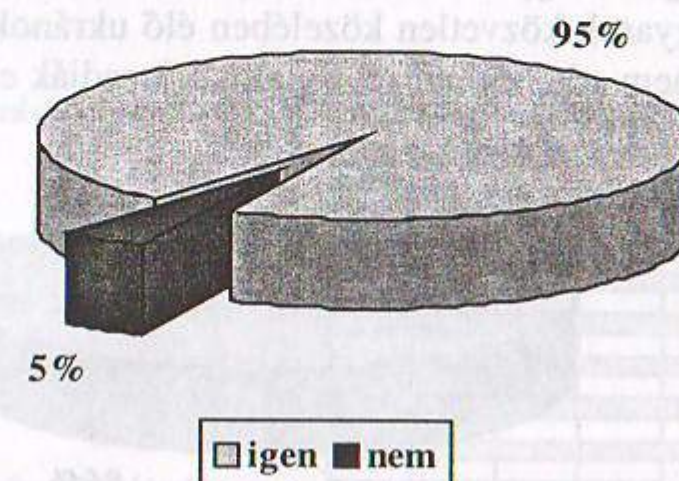


9. ábra. Az ukránokra jellemző tulajdonságok a településtípusok nemzeti összetétele szerint (átlagok)  
Forrás: Mozaik 2001

Ahogy haladunk a magasabb arányban magyarok lakta települések felé, úgy növekszik a *becsületes* és *összetartó* tulajdonságok megítélési átlaga. A *törekvő* és *intelligens* tulajdonság megítélésében a 26–50%-os arányban magyarok által lakott településeken alacsonyabb értékeket kaptunk, mint a másik három kategóriába tartozó helységeken. A *toleráns* és *lusta* tulajdonságoknál a négy településtípus lakosai hasonlóan vélekednek (9. ábra).

## Kit tartanak a nemzet tagjának a kárpátaljai magyar és ukrán fiatalok?

A vizsgálatban rákérdeztünk arra is, hogy az adatközlők szerint a kárpátaljai magyarok részét képezik-e a magyar nemzetnek. A válaszadók közül 464 adatközlő vélte úgy, hogy a helyi magyar közösség része a magyar nemzetnek, és mindössze 22 adatközlő vélte úgy, hogy nem (14-en nem válaszoltak a kérdésre) (10. ábra).



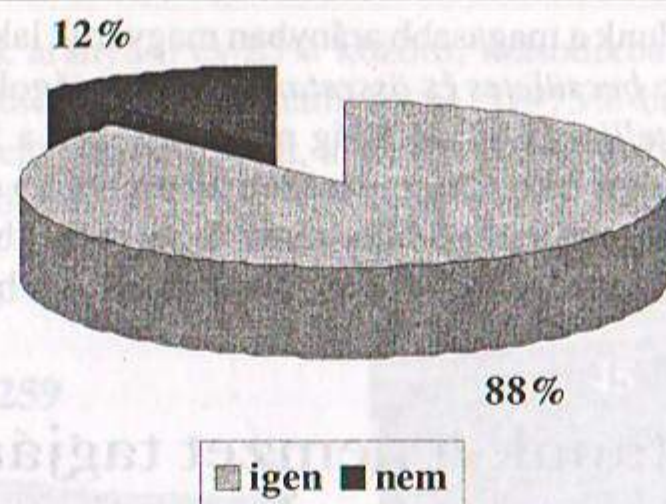
10. ábra. A kárpátaljai magyarok részét képezik-e magyar nemzetnek? – a magyar minta válaszai alapján

Forrás: Mozaik 2001

A kárpátaljai ukrán fiataloktól hasonló kérdést fogalmazva az ukrán nemzethez való tartozást kérdeztük meg. 197 adatközlő szerint igen, a kárpátaljai ukránok részét képezik az ukrán nemzetnek, és (meglepetésre) 28 adatközlő szerint nem. 11 fő nem válaszolt a kérdésre (11. ábra).

Az ukránok körében megkérdeztük azt is, hogy véleményük szerint a kárpátaljai magyarok részét képezik-e a magyar nemzetnek. Az *igen* válaszadási lehetőséget 192 adatközlő választotta, a *nem*et 30, a választást megtagadta 14 adatközlő (12. ábra). Ez azt jelenti, hogy a megkérdezett

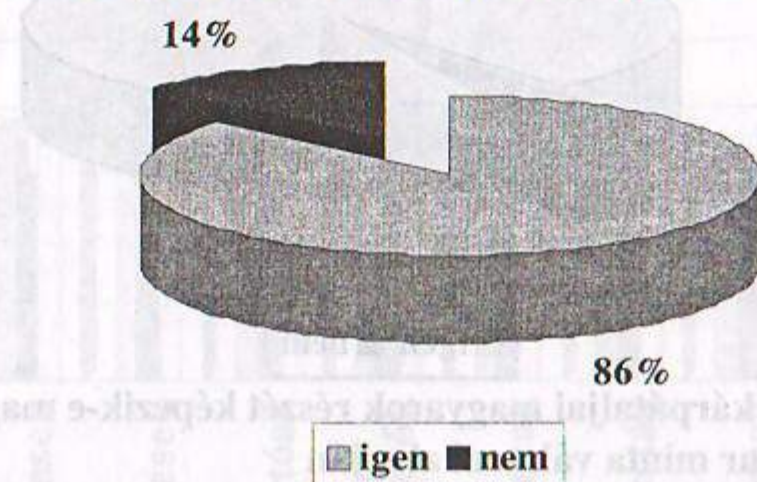




**11. ábra. A kárpátaljai ukránok részét képezik-e ukrán nemzetnek? – az ukrán minta válaszai alapján**

Forrás: Mozaik 2001

kárpátaljai ukrán fiatalok túlnyomó többsége szerint a magyar nemzet és a mai Magyarország határai nem esnek egybe, és elfogadják azt, hogy az ukrán állampolgárok egy része más nemzethez tartozónak érzi magát. A kárpátaljai magyarok közvetlen közelében élő ukránok tehát nem az államnemzet, hanem a kultúrnemzet fogalmát fogadják el.

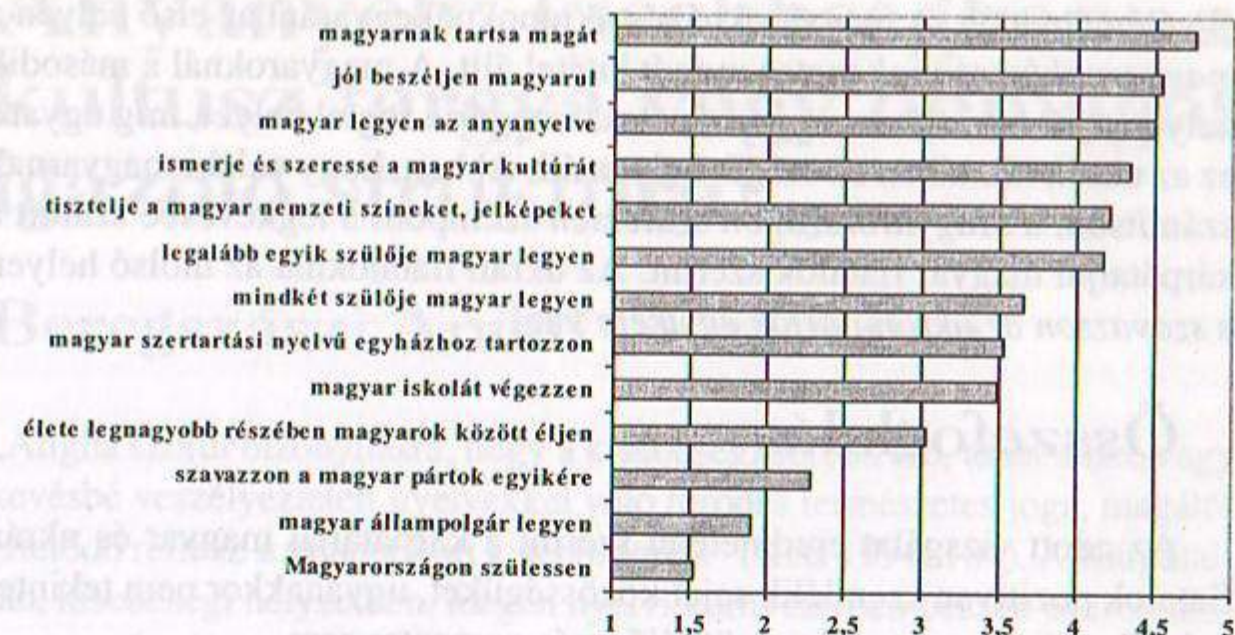


**12. ábra. A kárpátaljai magyarok részét képezik-e a magyar nemzetnek? – az ukrán minta válaszai alapján**

Forrás: Mozaik 2001

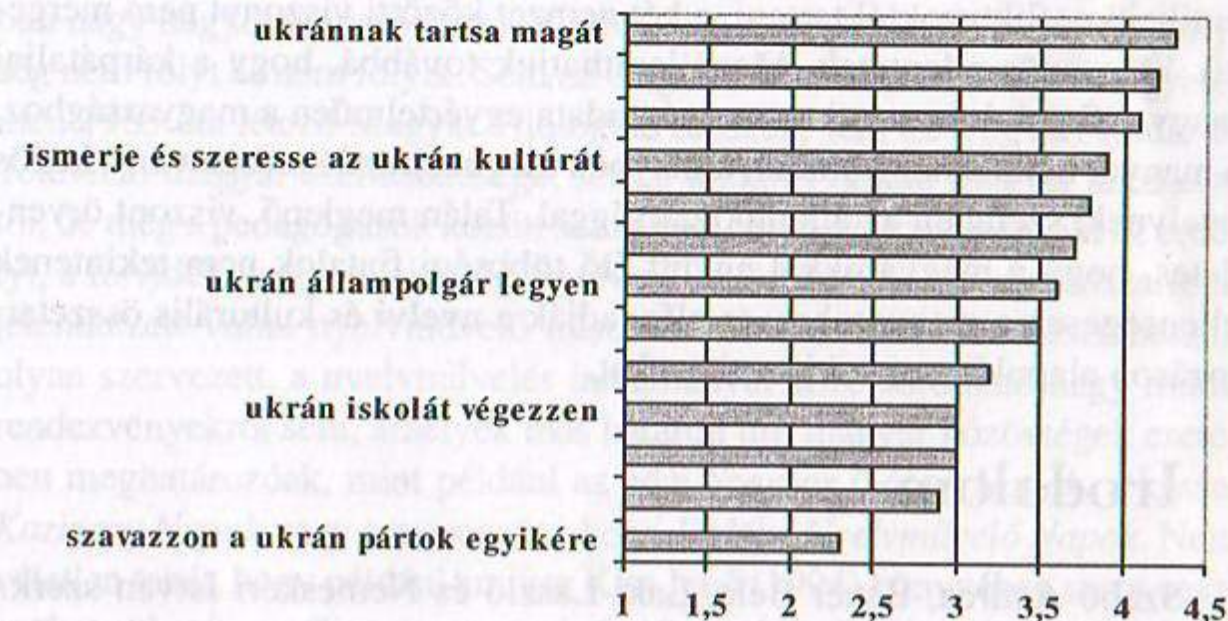
## Ki számít magyarnak vagy ukránnak?

Mindkét mintától megkérdeztük, hogy az adatközlő szerint ki számít magyarnak vagy ukránnak (mindkét esetben csak a saját népcsoportjával kapcsolatban tettük fel a kérdést). A fiatalok egy 5 fokú skálán helyezték



**13. ábra. A kárpátaljai magyar fiatalok szerint ki számít magyarnak, átlagok**

Forrás: Mozaik 2001



**14. ábra. A kárpátaljai ukrán fiatalok szerint ki számít ukránnak, átlagok**

Forrás: Mozaik 2001



el véleményüket. A magyaroknál és ukránoknál egyaránt az első helyen a *magyarnak/ukránnak tartsa magát* kitétel állt. A magyaroknál a második helyen a *jól beszéljen magyarul* válaszkategória foglal helyet, míg ugyan-ez az ukrán mintában az ötödik helyen áll. Abban, hogy valaki magyarnak számítsa, a *Magyarországon szülessen* szempont a legkevésbé számít a kárpátaljai magyar fiatalok szerint. Az ukrán fiataloknál az utolsó helyen a *szavazzon az ukrán pártok egyikére* van.

## Összefoglalás

Az adott vizsgálat eredményei szerint a kárpátaljai magyar és ukrán fiatalok pozitívan szemlélik saját közösségüket, ugyanakkor nem tekintenek ellenségesen a velük együtt élő más nemzetre sem.

Mind a magyar, mind pedig az ukrán minta úgy véli, hogy a kárpátaljai magyarok állampolgárságuktól függetlenül a magyar nemzethez tartoznak.

Összességében a kárpátaljai magyaroknak az ukránokról, a helyi ukránoknak pedig a mellettük élő magyarokról alkotott képe alapján arra következtethetünk, hogy a régióban a közeljövőben nem kell nemzetiségi, etnikai konfliktusokról tartani, a két nemzet közötti viszonyt nem mérgezik kölcsönös ellentétek. Megállapíthatjuk továbbá, hogy a kárpátaljai magyar fiatalok nemzeti azonosságtudata egyértelműen a magyarsághoz, a magyar nemzethez kötődik, amelyben meghatározó szerepe van a közös nyelvnek, szemben az állampolgársággal. Talán meglepő, viszont öröndetes, hogy a magyarokkal együtt élő többségi fiatalok nem tekintenek ellenségesen a magyarokra, és elfogadják a nyelvi és kulturális összetartozáson alapuló nemzeti identitásukat.

## Irodalom

Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László és Nemeskéri István szerk., *Mozaik* 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 2002.

# Anyanyelv kisebbségben: a kultusz tárgya vagy önmagát igazoló struktúra?

Beregszászi Anikó – Riskó Éva

„Aligha szorul bizonyításra, hogy a kisebbségi sorban élő, tehát többé vagy kevésbé veszélyeztetett nyelvekkel való törődés természetes joga, magától értetődő reflexe a mindenkori kisebbségnek” (Kiss 1994: 104). A Kárpátalján, kisebbségi helyzetben, idegen nyelvi környezetben beszélt és írott magyar nyelvváltozatok állapota iránt érzett aggodalom a központosító, mindennemű nemzetiségi megnyilvánulást nacionalista szemmel néző kommunista diktatúrában gyakorlatilag csupán a hagyományos értelemben vett nyelvművelő tevékenységben nyilvánulhatott meg. Tegyük azonban gyorsan hozzá: nyilvánulhatott *volna*. Ugyanis annak ellenére, hogy a tradicionális magyar nyelvművelésnek Szlovákiában, Romániában és Jugoszláviában nagy hagyományai vannak, Kárpátalján markáns nyelvvédő tevékenység nem folyt és nem folyik. Sem az Ungvári Állami (ma Nemzeti) Egyetemen 1963 óta létező Magyar Filológiai Tanszék, sem az Ungvári Rádió és Televízió magyar szerkesztősége, sem a tankönyvkiadó magyar szerkesztői, de még a pedagógusok között sem akadt olyan személyiség, aki az erdélyi, a felvidéki vagy a vajdasági nyelvművelőkhöz hasonlóan rendszeresen jelentkezett volna nyelvművelő írásokkal. Kárpátalján nem beszélhetünk olyan szervezett, a nyelvművelés intézményei közé sorolható nagy múltú rendezvényekről sem, amelyek más határon túli magyar közösségek esetében meghatározóak, mint például az adai *Szarvas Gábor Napok*, a kassai *Kazinczy Napok* vagy a marosvásárhelyi *Erdélyi Nyelvművelő Napok*. Nem véletlen tehát, hogy például amikor Kiss Jenő (1994) könyvében sorra veszi azokat a határon túli magyar nyelvészeket, akik életüket az anyanyelvért való munkálkodásnak szentelték, a felsorolásában nincs egyetlen kárpátaljai név sem. Még a kisebb, népszerűsítő, tájékoztató jellegű írások száma is meglehetősen alacsony. Az 1980–90-es évek helyi magyar nyelvű sajtóját alaposan áttanulmányozva alig néhány nyelvművelő tárgyú publikációt találhatunk. Amelyek pedig megjelentek, azok szinte kivétel nélkül a magyarországi import jegyeit hordozzák, vagyis az anyaországban „divatos” nyelvművelő témákat érintik: a helyesírási problémákat, az idegen szavak elleni



küzdelmet (de nem szláv kölcsönzések ellenit!). Korábban, a 60-as, 70-es években Drávai Gizella magyartanár közölt néhány sajátosan kárpátaljai témájú nyelvművelő írást a Kárpáti Kalendárium hasábjain.

Vagyis a szovjet korszak kárpátaljai magyar nyelvműveléséről összefoglalóan annyit mondhatunk, hogy enyhén szólva vérszegény volt, nyelvi tervezési tevékenységnek pedig még a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető. Ehhez ugyanis hiányzott minden alapvető feltétel: a tudományos megalapozottság, a célok megfogalmazása és a tervszerűség. Sem személy(ek), sem intézmény nem állt a szórványos nyelvművelő cikkek mögött, így a nyelvművelés nem válhatott sem a szó szoros értelmében vett tevékenységgé vagy mozgalommá. Az egyetlen nyelvművelő kötetnek tekinthető kiadvány Kótyuk István *A magyar nyelv peremén* című munkája (Kótyuk 1995), amely nyelvjárási tárgyú tanulmányok mellett a szerző nyelvművelő cikkeit tartalmazza.

A kárpátaljai magyarság érdekeinek felvállalását, a nemzettudat erősítését, a magyar történelmi múlt felelevenítését, amely a szovjet internacionalizmus és kultúrpolitika árnyékában nem volt egyszerű és kockázatmentes feladat, érdekvédelmi szervezetek hiányában évtizedeken keresztül, az 1960-as évek elejétől az 1980-as évek végéig leginkább a helyi magyar költők és írók vállalták magukra. Nem véletlenül, hiszen tulajdonképpen évtizedekig a szépirodalom volt Kárpátalján az egyetlen olyan nyelvhasználati színtér, ahol az anyanyelv kiemelt presztízsszerű változata hivatalosan használható volt. Továbbá azért, mert szervezetek és hivatalos érdekképviselő hiányában az irodalom volt az, amely felvállalta a kárpátaljai magyarság (legfőképpen kisebbségi helyzetéből adódó) problémáinak megjelenítését. Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című kultuszregényének szépirodalmi értéke például a mai napig kevesebbszer kerül szóba, mint az, hogy e könyv mert elsőként szólni a szocialista társadalom fonákságairól, a kárpátaljai magyarság kiszolgáltatottságáról, a deportálásokról, a kommunista ideológia mindent átható nyomasztó erejéről. S azért is, mert a kárpátaljai magyar irodalomban mindig kiemelt szerepe volt az anyanyelvnek, ezen belül is a magyar nyelv elvesztése fölött érzett aggodalom kérdéskörének. A 70-es, 80-as években a szinte nem létező nyelvművelés helyett az irodalom vállalta magára annak feladatait.

M. Takács Lajos így írt 1988-ban a kárpátaljai magyar irodalom társadalmi szerepéről: „Pusztá létezésével, az anyanyelven szóló vers erejével már ma is hat ez a fiatal költészet; de még inkább kell hogy hasson a jövőben, kell hogy szívós munkával egyre táguló körökben felnőtt olvasóvá nevelje ’nyelvtársait’. Segítséget, biztatást nyújthat ez a költészet a nemzetisé-

gi sorsproblémák felelősségteljesen körültekintő, de valóságos, pontos feltárásával; a viszonylag kisszámú, immár szóródni is kezdő, több irányban kötött és kötődő magyar ajkú közösség tűzhelyét fegyelmezett lelkesedéssel szító-tápláló küzdelmével, a magyar nyelv és irodalom egysége szellemének ápolásával; az anyanyelvi tudat, a legerősebb történelmi-kulturális kapocs erősítésével; Ukrajna mai magyarjai mindennapi életének, munkájának a költészet általi formálásával” (M. Takács szerk. 1990: 588–589).

„A hagyományok kérdésének ott és akkor fokozottabb a jelentősége, ahol és amikor ezektől a hagyományoktól mesterségesen kívántak eltávolítani valamely nemzeti vagy nemzetiségi közösséget” – írja Balla D. Károly (2000: 201) a kárpátaljai magyar irodalmat elemző egyik írásában. A hivatalos, a nemzeti sajátosságokat, az irodalom identitásörző szerepét eljelentékteleníteni szándékozó ideológia szerint Kárpátalján nem magyarok, hanem *szovjet magyarok* éltek, akik formájában nemzeti, de tartalmában szocialista irodalmat kellett, hogy műveljenek. Az ungvári egyetem magyar filológiai tanszéke által szerkesztett Sugaras utakon című, 1985-ben megjelent antológia utószavában olvashatjuk az alábbiakat: „A tehetséges kárpátontúli magyar írók, költők tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúrát művelnek a Szovjetunió népeinek testvéri családjában. Alkotásaiknak jellemző vonása a szoros kapcsolat a többi nemzetiséggel a szebb, a teljesebb, a boldogabb életért vívott harcban; a realizmus, a népiség és pártosság elemeinek összefonódása, a demokratizmus, a hazaszeretet; az orosz, az ukrán és más szovjet irodalmak haladó hagyományainak felhasználása” (Lizanec–Gortvay–Vaszócsik 1985: 310–311).

Ám ez a „szellemi-genetikai erőszaktétel” (Balla 2000: 202) hosszú távon megbukott, sőt már a hatvanas években kiváltotta „ellenzéki” írói csoportok létrejöttét. Elsőként az egyetem főként magyar szakos hallgatóiból Fodó Sándor tanár irányításával létrehozott művelődési csoport próbálkozott új hangok megütésével, de ezt gyorsan feloszlatta az egyetemi vezetés, nacionalista mozgolódást gyanítva a háttérben.

A magyar szakos diákok ezután 1966-ban létrehozták az *Együtt* című gépiratos irodalmi folyóiratot. A szamizdat legnagyobb példányszáma is mindössze 36 volt, ám a szerkesztésében részt vállaló hallgatókat ideológiai bírálatok érték, majd két évfolyam után betiltották a lapot (Botlik–Dupka 1991: 99, Tóth 1991: 136).

Szintén a magyar szakosok alapították meg a Kárpátontúli Ifjúság című megyei lap szerkesztőségének védnöksége alatt a *Forrás Ifjúsági Stúdiót* (Botlik–Dupka 1991: 99), amely, elsősorban Kovács Vilmos költészetének hatására, az eddigiekhez képest más tájékoztató pontokat keresett. A lobo-



gó vörös zászló és a ragyogó ötágú csillag helyett felfedezték a vidék folklórkincsét, tanulmányozták történelmét. Az elsősorban irodalmi műhelynek induló Forrást azonban néhány év sikeres működés után megszüntették, mert felvállalta a kárpátaljai magyarság nemzetiségi érdekeinek megjelenítését a területi pártbizottság előtt (vö. Csernicskó 1998: 63). „De a genus locit többé nem lehetett semmilyen palackba bezárni: megtermékenyítette (...) műveiket, beépült világnézetükbe” (Balla 2000: 202).

A hetvenes években a kárpátaljai magyar alkotókat még két, egymással szemben álló táborban (a volt Forrásosok és az 1971-ben a Forrás ellentételezésére alakult stúdió alkotói, a József Attilások), ellenzékiként vagy a hatalom elvárásainak megfelelni akaróként találjuk, a nyolcvanas években azonban kiegyenlítődés, konszolidáció figyelhető meg. „Az ellenzéki magatartásúak elhagyják radikalizmusukat, a pártosak pedig a kötelező penzum mellett igyekeznek őszintébb hangot megütni. Eközben mit sem változik íróink elkötelezettsége, mindannyian a közösség szolgálatában állnak, a különbség lassan már csak annyi, hogy egyesek eleinte inkább a szovjet nép részeként kezelik a kárpátaljai magyarságot, mások ellenben inkább a magyar nemzethez való tartozását látják fontosnak” (Balla 2000: 203).

A nyolcvanas években a nagyszámú író-olvasó találkozók, a helyi költőknek, íróknak a Kárpáti Kiadónál megjelenő versesfüzetei, az Évgyűrűk című antológia a magyarságtudat élesztgetésének és ébren tartásának fontos eszközei. Ezen időszak alkotóit egyfajta elkötelezettség jellemezte, melynek fontos alkotóeleme, hogy a költő a közössége nevében és érdekében szól (vö. Dupka 2002: 40–41, Balla szerk 1994). A korszak szépirodalmi alkotásainak főbb jellemzői:

- a népi témák és képvilág,
- a történelmi hagyományok felelevenítése, a történelmi múlt felvállalása,
- a szülőföld iránti hűség, a helyi tájélmények,
- a magyar szó erejének fontossága, sokszor egyfajta nyelvművelő szándékkal,
- az identitásformáló akarat, a nemzetmentő elhivatottság.

Nem utolsósorban jegyezzük meg azt is, hogy ezen költők és írók (főként a 80-as években megszorodó) magyarországi publikációi egyfajta összekötő szereppel bírtak Kárpátalja és az anyaország között. Hírt adtak rólunk Magyarország felé, ahol az itt élő töredék nemzettest politikai helyzete és speciális körülmények között fejlődő kultúrája évtizedekig kerülni tudott a témának számított.

Veszélyesen lavírozva a hivatalos politikai elvárások (internacionalizmus) és az anyanyelv védelme (nemzetféltség) között, íróink/költőink folya-

matosan napirenden tartották a magyar nyelv ügyét. Megjelenik a nyelv kérdése a divatos internacionalizmussal vegyítve is („vállaljuk egymást, nem hervadó anyanyelvünket, és mert van, ami teljesen ÖSSZEKÖT, MEGKÜLÖNBÖZTET”<sup>1</sup>), de a lehangsúlyosabb motívum a nyelv elvesztése fölötti aggodalom („egyetlen hazám van: anyanyelvem, benne kell halálig kitelelnem.”<sup>2</sup> „idegen szavú papagájok verik ki fejedből a legszebb álmot”<sup>3</sup>, „nyelvünk lassan elvesztjük, fogy szánkról az ének, öklünk rázzuk a regének, a rusnya reménynek.”<sup>4</sup> „anyanyelv, édes, maradj velem, hogy lehessek még szavak embere.”<sup>5</sup> stb). Vári Fábán László Illyés Gyula fejfája előtt című alkotása pedig a nyolcvanas évek óta a kárpátaljai magyarság egyik kultuszverse, nemzeti ünnepek, anyanyelvi vetélkedők, szavalóversenyek vissza-visszatérő mottója:

„.... ezerszer jaj  
a nyelvehagyottnak,  
mert biccen a szó már  
a száj szögletén. (...)

Eleitől fogva  
génjeinkben hordva:  
anyaország, anyaöl,  
anyatej, anyanyelv. (...)

Makacs szánkra fegyelmet  
izzó jogarral égess,  
csak őrizz meg bennünket, édes,  
édes anyanyelv!”

A Szovjetunió fennállásának évtizedeiben úgymond a „hozzaértó” szakembereket, a nyelvészeket „helyettesítve” figyeltek fel a helyi magyar irodalmárok a kisebbségi körülmények közé kényszerült közösség nyelvállapotának sajátosságaira, ismerték fel az idegen nyelvi környezet hatását a nyelvcsere folyamatában. Saját eszközeikkel folyamatosan érveltek a nyelv megtartó ereje mellett, igyekeztek erősíteni az anyanyelvhez fűződő érzelmi kötődéseket, sokszor a beolvadás és a nyelvcsere rémképét idézve. A költészet azt üzenté, hogy az anyanyelvért való áldozathozatal az egyik legszentebb dolog az életben, annak megtagadása pedig az egyik legsúlyosabb bűn:



„s lesz barát, ki elhagy majd gyarlón,  
kinek mennybe szédül a lelke,  
de maradok én, hogy Krisztusként  
feszüljek föl a nyelvkeresztre.”<sup>6</sup>

„Dögölj meg, te állat,  
ki odadobta anyádat  
mindenfélre jöttmentnek,  
pártos érdeknek,  
janicsárnak,  
magad is megfizetett  
utcalány vagy,  
s ezerszer átkozott,  
mert striciknek felkínáltad  
szegény anyádat –  
az anyanyelvet.”<sup>7</sup>

Az irodalmi szerveződések jelentőségét mutatja, hogy 1988–89 után, amikor megkezdődhetett végre a közösség társadalmi-politikai-kulturális önszerveződése, a fentebb tárgyalt időszak alkotói közül sokan (Vári Fábrián László, Dupka György, Horváth Sándor, Kőszeghy Elemér stb.) egy időre (részben vagy teljesen) felhagytak az irodalmi tevékenységgel, és politikai szerepet vállaltak, ami jelentőségüknek és hitelességüknek is bizonyítéka, illetve igazolja az irodalom és a közösségi szerepvállalás közötti szoros kapcsolatot.

A kárpátaljai magyar irodalom helyzetét és fejlődését, az utóbbi tízegyhány év politikai változásainak ellenére is, a mai napig meghatározza a kisebbségi lét, annak velejárói, kulturális és világnézeti hatásai. Amint azt Balla D. Károly (2000) a beszédes című *Töredék hazácska* (Berniczky szerk. 1994) című antológia (mely a kárpátaljai magyar költők utóbbi években keletkezett szülőföld-anyanyelv-magyarország témakörhöz kapcsolható verseit tartalmazza) elemzésekor megállapítja: „...a hitvallások és tanúságtételek ezen sokasága nemcsak megrendítő, hanem így, egymásra halmozódva egyszerre is riasztó. (...) a versekből nem annyira a haza pozitív értelmezése, hanem a haza kínzó hiánya, nem annyira a szülőföld éltető ereje, hanem a szülőföld elvesztésének a rémképe, nem annyira az anyanyelv vagy a nemzeti értékek birtoklásának felemelő érzése, hanem inkább ezek megtartásának lehetetlensége sugárzik égető intenzitással” (Balla 2000: 169, lásd még Böhm 1995). Balla értelmezésében a kárpátaljai magyar irodalom a honta-

lanság metaforáinak kifejezője, mely részben alkotóink azon törekvéséből fakad, hogy a kisebbségi létet intellektuálisan és esztétikailag feldolgozzák, másrészt (mivel évtizedeken keresztül egyedül ők voltak a helyi magyar kisebbség „szószólói”, érdekeinek felvállalói) úgy érzik, ezt várják tőlük olvasóik. Ez alól tulajdonképpen csak a kárpátaljai magyar irodalomnak az avantgard-posztmodern vonalon haladó negyedik nemzedéke kivétel (vö. Balla 2000), akik mind az irodalomról vallott nézeteikben, mind költői attitűdjeikben élesen elhatárolódnak az elmúlt évtizedek irodalmától.

A rendszerváltás után a kárpátaljai magyar irodalomban új stílusirányzatok jelentek meg. Az irodalom megújulása egy új költőgeneráció megjelenéséhez köthető. Bagu László, Cséka György, Lengyel Tamás és Pócs István alkotásai ugyan már korábban is megjelentek különböző folyóiratokban, almanachokban, de csak az általuk létrehozott Véletlen Balett című folyóirat által szerveződtek új generációvá. Költészetükben a posztmodern és transzavantgard elemei keverednek. A '90-es évek közepére tehát Kárpátaljára is elértek azok a szellemi irányzatok, amelyek Amerikában, Nyugat-Európában és Magyarországon az 1960-as évektől folyamatosan teret nyertek.

Ez az új generáció már nem a haza–nemzet–nyelv kérdéskör bővületében él. Költészetük a XX. századi ember szubjektív világát adja át az olvasónak. A nyelv számukra már nem megtartó erő többé. Nem tisztelik, nem imádják bálványként a nyelvet. A posztmodern és a transzavantgard megsemmisít minden kultuszt, s a romokból újat teremt magának. Így történik ez a nyelv kultuszával is. Ennek az új generációnak a nyelv csupán eszköz, amellyel kísérletezni lehet. A nyelv egy olyan játék, amelyet szét lehet szedni, majd újra összerakni. Forrás, amelyből ihletet lehet meríteni. Ezért a posztmodern és transzavantgard költők felrúgnak minden nyelvtani szabályt, és újakat hoznak létre helyettük.

Az újgenerációs kárpátaljai magyar költők közül Cséka György és Lengyel Tamás az, akik legtöbbet foglalkoznak a nyelvvel. Lírájukban visszavisszatérő elem a nyelvi játékosság. Cséka Györgynél az írásjelek szabad használata, a szavak tördelése Tandori Dezsőt idézi. A költő megpróbálja követni a Tandori által megfogalmazott gondolatokat, s valami hasonlót létrehozni, mint az *Egy talált tárgy megtisztítása*. A talált tárgy Tandorinál magát a nyelvet jelenti, amelyet meg kell tisztítani a ráragadt nyelvi kliséktől és közhelyektől. Az írásjelek Csékánál gyakran kihagyott betűt helyettesítenek. / *Kedves fegyver/szakértő!* /<sup>8</sup>. Így a szöveg többféle értelmezési lehetőséget kínál. A költő a nyelv határait próbálja kitágítani. Azt akarja tudni, mennyit bír el a szöveg. A szavak elvesztik súlyukat. Már semmi sem az, aminek látszik. Mást mondunk, mint amit gondolunk. A mondatoknak



már nincs jelentésük. Szinte mondat sincs, csak egymás mellé rakott szavak. A bizonyos szavak és hangok találkozásában sem a szavak jelentése a kulcs a megoldáshoz. Az alliteráció zenéje értelmezi újra a verset /*halak halott havak /, /Göröngyei göngyölegei görögnek /*. A költő egyszerre /*széttép és összevarr /*. Keresi azt a formát, ami leginkább kifejezi ezt a minden rend nélküli, pusztuló világot. Cséka György Tandorihoz hasonlóan betűk, szavak, írásjelek szabad használatával ad önálló életet a nyelvnek. Megszüntet minden fogalmat és képet. Versei hemzsegnak a tört mondatoktól, zárójelektől, idézőjelektől.

Lengyel Tamás s.k. arabeus című kötetében egy egész cikluson keresztül foglalkozik a nyelv, a költészet kérdéskörével. *Vér* című versében például arra keresi a választ, hogy mitől költészet a költészet, mitől vers a vers. Cséka és Lengyel szinte teljes egészében átveszi azt a posztmodern szemléletet, hogy az irodalmi mű önmagát igazoló nyelvi struktúra.

Mivel a nyelv funkciója az 1960-as évektől kezdődően folyamatosan megváltozott először az amerikai (lásd pl. a beatköltészet alkotóinál), majd a nyugat-európai és a magyarországi lírában, ennek hatásától a kárpátaljai magyar irodalom sem lehetett végleg mentes. Igaz, az ilyen jellegű változások megjelenésére az indukáló világirodalmi folyamatokhoz viszonyítva sokat kellett várni, de az 1990-es években a kárpátaljai magyar közösség életében bekövetkezett társadalmi-politikai változások teret nyitottak a korábbival ellentétes költői állásfoglalásoknak is. Ennek egyik következménye, hogy az anyanyelv kérdéskörét, amely évtizedekig kultikus jelentéssel bírt a régióban, már egészen más kontextusban használják a posztmodern és transzavantgard jegyében alkotó kárpátaljai magyar költők, mint azt a korábbi generációk tették.

## Jegyzetek

<sup>1</sup> Dupka György: Egy távoli ismerősnek. In. Berniczky szerk. 1994.

<sup>2</sup> Kőszeghy Elemér: (Egyetlen). In. Berniczky szerk. 1994.

<sup>3</sup> Balla D. Károly: Szigeten. In. Berniczky szerk. 1994.

<sup>4</sup> Kőszeghy Elemér: Házi himnusz. In. Berniczky szerk. 1994.

<sup>5</sup> Czébely Lajos: Kérés. In. Berniczky szerk. 1994.

<sup>6</sup> Kőszeghy Elemér: Úton. In. Berniczky szerk. 1994.

<sup>7</sup> Horváth Sándor: Átok. In. Berniczky szerk. 1994.

<sup>8</sup> (cséka györgy) klondájl: egymillió fallikus csillogás, Galéria Kiadó, Ungvár, 1994, 31.old.

<sup>9</sup> (cséka györgy) klondájl: egymillió fallikus csillogás, bizonyos hangok és szavak találkozása, Galéria Kiadó, Ungvár, 1994, 43.old.

## Irodalom

Balla D. Károly 1993. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.

Balla D. Károly szerk. 1994. *A Lendület évei*. Ungvár–Budapest: Galéria–Écriture.

Balla D. Károly 2000. *A hontalanság metaforái*. Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.

Berniczky Éva szerk. 1994. *Töredék hazácska*. Ungvár–Budapest: Galéria–Écriture.

Botlik József – Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged: Mandátum–Universum.

Böhm Edit 1995. A hiány versei. *Pánsíp* 1995/2: 18-19.

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Dupka György 2002. Magyar polgári mozgalom a kollektív jogokért. In: *Együtt* 2002/1: 40-46.

Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Lizanec, Petro – Gortvay Erzsébet – Vaszócsik Vera 1985. *Sugaras utakon*. Uzshorod: Kárpáti Kiadó.

M. Takács Lajos szerk. 1990. *Vergődő szél. A kárpátaljai magyar irodalom antológiája (1953–1988)*. Budapest–Ungvár: Magvető–Kárpáti.

Tóth István 1991. Szempontok a kárpátaljai magyar kisebbség önszerveződésének történetéhez. *Regio* 1991/2: 130–147.